

Розділ 1.
Поховання в Києво-Печерському монастирі
русько-литовських князів
наприкінці XIV – першій половині XVI ст.

1.1. Поховання в Києво-Печерському монастирі членів родини великого литовського князя Ольгерда Гедиміновича та інших литовсько-руських князів наприкінці XIV століття.

Літопис повідомляє, що в Києво-Печерському монастирі 1392 р. поховано одну з дружин великого князя Литовського, Руського та Жмудського Ольгерда Гедиміновича (+1377) — княгиню Юліану Тверську (1331–1392). Проте зараз поховання княгині вшановують у Литві у заснованій нею православній церкві Пречистої Богородиці у Вільно. Коли саме мощі княгині Юліани були перенесені туди — невідомо, але це сталося раніше початку XV ст., оскільки в Арсеніївській редакції Печерського Патерика (1406 р.) — найбільш ранньої із тих, що дійшли до нашого часу, про перебування в Печерському монастирі мощів княгині Юліани вже не згадується.

Варто додати що після завоювання в 1237–1238 рр. ханом Батием Рязанської, Ростовської, Володимирської і Суздальської земель та заснування ним в 1242р. нової держави — Золотої Орди їхні терени були поділені на улуси, володарями яких стали його родичі. Надалі тут панували ханські родові династії, які, відповідно до законів — яси Чингісхана, з покоління в покоління передавали зазначені володіння тільки своїм нащадкам. Отож з цього часу на цих землях не могло бути володарів з представників династії Рюриковичів.

Яси Чингісхана предписували з повагою відноситися до різних релігій. Принаймні три з них були в Золотій Орді офіційними. Так хан Батий схилився до тенгріанства, його брат Берке — до ісламу, а двоє їхніх синів були охрещені за православним обрядом. Згодом деякі хани, які володіли згаданими вище землями, прийняли православну віру та отримали християнські імена.

Так, хан Беклемиш (1272–1319) — племінник хана Батия, син його брата Чилаукуна, охрестився за православним обрядом з ім'ям Михаїл. Він заснував нове кам'яне «*Андрієве містечко*», де побудував храм Преображення Господнього та покої для охрещеного його єпископа Андрія, а також ханський палац. Так було розбудоване нове місто Тверь. Уляна Тверська була праонкою хана Чилаукуна. Вона теж стала православною.

Чоловік княгині Юліани Тверської спочатку був язичником. За його правління були вбиті перші литовські християни. Але на межі 1354–1355 рр., схилившись до переконань своєї дружини, він, разом зі своїми нехрещеними підданими, мав намір охреститися за православним обрядом. Для цього він відіслав до Царгорода для висвячення на митрополита «*литовського та руського*» свого кандидата Романа, й патріарх Філотей Коккін рукопоکлав його на цей сан. Проте незабаром новий патріарх Калліст I, який прийшов до влади 1355 р., висвятив на «*митрополита всея Русі*» іншу особу — Олексія (бл. 1293–1378) — представника улусів Золотої Орди, населення якого сповідувало православ'я (1), який прибув до Константинополя, маючи із собою ярлик, отриманий ним від ханши Тайдули (2). У результаті виникла ще одна митрополича катедра.

Тому, як пише сучасник подій візантійський історик Никифор Грегорас (1291/5 — 1360), Ольгерд відмовився охреститися, говорячи, що «*краще уклонятися сонцю, ніж демону сребролюбія*» (3). Григорас також повідомляє, що Ольгерд хоч тоді й не був християнином, проте був обізнаний із загальними християнськими догматами й вільно ци-

тував Новий Заповіт. Це й не дивно, оскільки обидві дружини князя були християнками.

Що стосується митрополита Романа, то він займав митрополичу катедру в Великому князівстві Литовському, Руському та Жмудському (далі ВКЛРЖ) вісім років (1354–1362) до своєї смерті. Слід зазначити, що терени князівства на початку 1360-х років вже поширювалися на більшу частину давньоруських територій, у тому числі й на Київ.

Коли 1364 р. у Візантії патріархом удруге став Філотей Коккін, Ольгерд відновив зносини із Царгородом. У 1373 р. на прохання Ольгерда патріарх направив до Великого князівства Литовського та Руського свого тодішнього келейника Кіпріана. Будучи в 1373–1374 рр. патріаршим представником у князівстві останній, вірогідно, часто спілкувався з дружиною Ольгерда. Разом вони, що можливо й організували обряд прославлення перших литовських мучеників-християн: Кругліца– Антонія, Нежила–Івана та Кумца–Євстафія. Княгиня Юліана Тверська побудувала у Вільно церкву на честь зазначених трьох святих (нині їхні мощі знаходяться в релікварії в церкві св. Духа).

1374 р. Кіпріан за дорученням Ольгерда здійснив подорож до Твері. З цим князівством литовського князя пов'язували тісні родинні стосунки. Тоді тверським володарем (1368–1399) був рідний брат дружини Ольгерда — Михайло. Їхній дядько, Дмитрій Грозні Очі, був одружений з кн. Марією Гедиминівною — сестрою Ольгерда.

Цього ж року Ольгерд відіслав Кіпріана до Константинополя до патріарха Філотей Коккіна з проханням висвятити його на митрополита *«Київського, литовського та руського»*. Прохання було задоволено, й 6 липня 1376 р. Кіпріан вже в сані митрополита повернувся до Києва: *«И пришедь въ Киевъ на свое место митрополское къ соборнои церкве киевской, матери всемъ церквамъ русскимъ»* (4). Крім того, патріарх пообіцяв, що Кіпріан стане митрополитом *«Київським і всея Русі»* після смерті митрополита Московії Алексія.

Незабаром, на схилі свого життя Ольгерд охрестився за православним звичаєм з ім'ям Дмитро, а незадовго до своєї смерті духівник його дружини архімандрит Києво-Печерського монастиря Давид постриг великого князя литовського у схиму (5).

Писемних джерел, пов'язаних з княгинею Юліаною Тверською, збереглося обмаль. Серед них є такі, що свідчать про її благодійну діяльність. Це, наприклад, вкладна грамота 1377 р. на Успенську церкву в Озерцях (6).

Княгиня Уляна після смерті чоловіка взяла чернечий постриг з ім'ям Марина. Вона померла 1391 р.: *«В лето 6900 (1391). Тоя же осени преставилъся в Литвѣ великаа княгини Ольгердова Гедиминовича Ульана... во иноческомъ чину и наречено ей бысть имя иноческое Марина, и положена бысть в Киевѣ въ Печерь»* (7).

Деякі джерела подають також інше чернече ім'я княгині — Марфа та різні роки її смерті: 1391 р. (8), 1392 р. (9) та 1393 р. (10).

У Ольгерда Гедиміновича від шлюбу з кн. Уляною Тверською народилося сім синів: Ягайло (Владислав), Скиргайло (Іван), Лігвеній (Семен), Коригайло (Казимир), Свидригайло (Болеслав), Корибут (Дмитро), Вігунд (Олександр). (11) Один з них — Ягайло став польським королем з ім'ям Владислав II Ягайло (1386–1434) та найвищим князем Великого князівства Литовського, Руського та Жмудського (1392 — 1434). Зі Скиргайлом та Свидригайлом Ольгердовичами пов'язані дві кровопролитні династичні війни за владу з іншими Гедиміновичами: Вітовтом Кейстутовичем (у 1390 — 1392 рр.) та його братом Сигизмундом Кейстутовичем (у 1430 — 1438 рр.). Під час однієї із війн загинули двоє синів Ольгерда та Юліани Тверської: князь мстиславський Коригайло (+ 1390) та князь керновський Вігунд Ольгердович (+1392).

Тобто княгині Юліані, якщо вона померла 1393 р., довелося на схилі віку ховати двох своїх синів, що, без сумніву, прискорило її кончину.

Уявний портрет князя Київського
Скиргайла Ольгердовича. (бл.1354-1397)

* * *

Лише на чотири роки пережив свою матір Скиргайло (Іоан) Ольгердович. Він помер 1397 р., й теж був похований у Печерському монастирі.

(Глл ...042) Скиргайло був помітною постаттю в історії Великого князівства Литовського, Руського та Жмудського **(12)**. Коли 1385 р. укладено Кревську унію угоду, яка мала характер персонально династичного об'єднання двох держав і його рідний брат Ягайло Ольгердович узяв шлюб з Ядвігою Анджуйською та був проголошений королем польським, литовським і руським з ім'ям Владислав II Ягайлович, Скиргайло був призначений його намісником у Великому князівстві Литовському, Руському та Жмудському з титулом великого князя. Літопис повідомляє: «У рік 6894 (1386). По смерті Людвіка, короля польського, Ягелло, князь литовський, обраний був за короля до Польщі, і дана йому була в малженство Ядвіга Людвігівна, з нею ж (він) і коронований був; а Скиргайло, його брат, zostався на Князівстві Литовським...» **(13)**.

Грамотою від 1387 р. Владислав II Ягайло надав Скиргайлові у володіння «князівство Троцьке ... город Менескь литовского княжения, волость Свислочь, Бобруйск..., Речицу, Любечь, Опошеск, Любошаны, Логожеск, Рилон, Полтескь... весь (лю(д, и земля, и со всякою пошпиною и с доходом)» **(14)**. У грамоті наголошувалося, що король буде «держати ... его (Скиргайла — О.С.) выше оусее иниее братье» **(15)**.

17 вересня 1386 р. Владиславу II Ягайлу, його дружині Ядвізі та Скиргайлові присягнув на вірність князь смоленський Юрій Святославич **(16)**; цього ж року склав присягу намісник луцький князь Федір Данилович Острозький та його брат Михайло **(17)**; 16 грудня 1388 р. — князь брянський, трубчевський, чернігівський Дмитро Ольгердович **(18)**; 18 травня цього ж року князь новгород-сіверський Корибут (Дмитро) Ольгердович **(19)**; 25 квітня 1389 р. — князь мстиславський Лігвеній (Семен) Ольгердович **(20)**.

Оскільки надавши Скиргайлу велику владу та згадані вище володіння, король позбавив «отчин» їхнього двоюрідного брата Вітовта (Олександра) Кейстуовича та деяких інших князів, розпочалася війна, що тривала з 1390 до 1392 рр. й супроводжувалася великим кровопролиттям. З боку Вітовта до боротьби долучилися незадоволені князі, а також Тевтонський орден, загони із Жемайтських земель та інші сили. Хід війни висвітлено в хроніках Виганда фон Марбурга, Йоханесса фон Поссильге, Торунських анналах, актових матеріалах, надрукованих у виданні «Списотлярный кодекс Витовта, великого князя Литовского» та інших джерелах **(21)**. Переконавшись у стратегічних перевагах Вітовта, а також у тому, що подальше військове протистояння не принесе обом сторонам нічого окрім численних втрат, король та Скиргайло вирішили укласти з Вітовтом мир. 5 серпня 1392 р. підписано Острівську угоду **(22)**, яка, по суті, є документально підтвердженою процедурою оммажу: Вітовт та Скиргайло визнали себе васалами Владислава II Ягайла — короля Польщі та найвищого князя ВКЛРЖ та були призначені його намісниками в наданих їм на ленних правах земельних володіннях **(23)**.

За Вітовтом закріпилися терени, на яких розташовувалися Троцька земля (з містами Троке, Гродно), Полоцька земля (з містом Полоцьк), Віленська земля (з містами Вільно, Мінськ). Скиргайло став намісником частини Поділля, Волині та Київської землі (24).

У наступні чотири роки Вітовт та Скиргайло спільно здійснювали заходи, спрямовані на реалізацію інкорпорації ВКЛРЖ до Польщі, передбачену Кревською угодою. Проте цьому ставало на заваді розвинуте серед удільних князів почуття незалежності. Як відомо, Велике князівство Литовське, Руське та Жмудське було своєрідною конфедерацією удільних князівств, земель та повітів. Найбільш великими князівствами володіли князі: Федір Коріятович Подільський, Федір Любартович Волинський, Корибут (Дмитро) Ольгердович Новгород–Сіверський, Юрій Святославич Смоленський, Володимир Ольгердович Київський та інші. Кожне князівство та земля зберігали свої внутрішні особливості та значну політичну автономію, закріплену юридично земськими привілеями (25). Князі в цей час навіть мали право переходити на службу до інших господарів разом зі своїми володіннями.

Вітовт та Скиргайло відповідно до плану, затвердженому в грудні 1392 р. в м. Белз (26), активно здійснювали централізацію в державі та приводили князів до вассальної присяги Владиславу II Ягайло, позбавляючи їх можливості провадити політику, незалежну від верховної влади. Так, 23 травня 1393 р. присяжну грамоту підписав Федір Любартович (27). Цього ж року на вірність Владиславу II Ягайло та Ядвізі присягнув і Молдавський воевода Роман (28).

У 1395 р. після чергового походу еміра Тимура (Тамерлана) на землі хана Золотої Орди (1380–1395) Тохтамиша, Скиргайло Ольгердович здійснив вдалий похід в ординські володіння, у результаті чого до Києва було приєднано Поросся й Звенигородщину: «*възял Черкасы и Звенигород и възвратися пакы к Киеву*» (29). Інтерес у цьому зв'язку становить ярлик, що датується 1395р., яким хан відмовився на користь Литви від верховних прав Золотої Орди на землі Великого князівства Литовського, Руського та Жмудського разом «*з виходы и данми*» (30). Тоді супремат литовського князя прийняли володарі територій на північно–східному та південно–східному пограниччі князівства, й зазначені терени перетворилися, за висловом деяких дослідників, на литовські феоди, де попередні їхні власники — нащадки ханів, визнавши зверхність великого князя литовського, зберегли свою владу та майнові права.

Так, за Скиргайла Ольгердовича на Путивльщині утворилася територіальна одиниця — «*тьма*» татарського вихідця Яголдая Сарайовича (31). Його володіння, що включали міста Миролюб, Мужеч, Оскол, проіснували, як «отчина» його нащадків, до кінця XV ст. (32). Яголдай Сарайович одружився із Зиновією Єльцовою — представницею старовинного роду Єльців, родовід якого, як вважають дослідники, сягає корінням у домонгольські часи (33). У подружжя було двоє синів, нащадки котрих пов'язані з Києвом (34) і деякі з них знайшли свій останній спочинок у Печерському монастирі.

Ще один татарський вихідець — Мансур–Кіят — син Мамає після поразки батька в битві ординців на Куликовому полі в 1380 р. заснував у степу три міста та оселив на цих землях свого нащадка — Лексу (35): «*Къ великому князю Витовту прїѣхалъ служити Татаринъ князь Лекса, да крестился и по крещеніи имя ему (дано — О.С.) Александръ, а отчина у него была Глинеськъ, да Глиница, да Полтава*». (36) Він узяв шлюб з Анастасією, дочкою представника потужного стародавнього руського княжого роду Острозьких — Данила Васильовича. Перша відома печатка останнього, на якій бачимо геральдичне зображення княжого родового знаку Острозьких, датується 1366р. (37) Опис герба, що має певну відповідність з гербом острозького князівства, присутній у найдавнішому геральдичному творі «*Книзі знань всіх королівств, країн і володінь, які є на світі, та стягів і гербів кожного краю й володіння теж і королів і панів, які ними володіють...*», написаному близько 1350 р. (38). Такими гербами та родовими знаками користувався

Прорис печатки князя Данила
Васильковича Острозького

Удой Съверъ и городище Полствинъ, и рѣчка Куренка, и иные помѣстья розные въ иныхъ мѣстахъ». (40)

На схилі віку Лекса (Олександр) став ченцем та записаний до помянника Печерського монастиря як «Інок, князь Іван Глинський» (41). Очевидно, його дружина померла раніше за нього, й він, поховавши її, узяв чернечий постриг. З огляду на те, що пізніше в Печерському монастирі були поховані родичі цього подружжя, імовірно, князь Глинський був ченцем саме цієї обителі і саме тут вони з дружиною поховані.

Отже, за князювання Скиргайла Ольгердовича в Києво-Печерському монастирі були, певно, поховані представники татарських вихідців князів Глинських та Яголдаїв, охрещених за православним обрядом.

У січні 1397 р. тут поховали й самого князя Скиргайла Ольгердовича. Він спочив у головному соборі обителі, в південній частині нартексу храму, там, де стояв кенотаф з мощами прп. Феодосія Печерського: «... И понесоша на главахъ его Священници, поюще пѣсни отходные съ свѣцами изъ града Кіева ко святѣй Богородицѣ Печерской, и положенъ высть чюдный и добрый кн. Скиригайло (нареченный во святом крещении Иоанн) подлѣ гроба св. Феодосія Печерскаго» (42). Ім'я Скиргайла (Іоанна) записано для поминання у синодиках Києво-Печерського монастиря (43).

Після смерті Скиргайла Вітовту Кейстутовичу вдалося зосередити в своїх руках усю владу в князівстві.

Князь Скиргайло помер несподівано і в повному розквіті сил, тож обставини його раптової смерті залишили багато питань. Не випадково літопис натякає на те, що його було отруєно (44). Хто стояв за організацією вбивства Скиргайла Ольгердовича — невідомо. Можливо, це був Вітовт Кейстутович, який прагнув стати єдиним правителем ВКЛРЖ, або Володимир Ольгердович, який чинив спротив ліквідації Київського князівства.

* * *

Володимир Ольгердович (ІЛЛ...044) пережив Скиргайла лише на рік. Він був його зведеним братом, який народився від першого шлюбу їхнього батька. Князя охрестили за православним обрядом з ім'ям Василь та, імовірно, виховали в слов'янських звичаях і традиціях.

Єдиної думки про те, коли його затверджено на київському престолі, немає. У літописах про це повідомляється під 1362 р. (45), але деякі сучасні дослідники вважають, що це сталося не раніше 1367 року, оскільки в цьому році Володимир Ольгердович за дорученням батька уклав угоду з Орденем, підписавшись на документі «*filius Regis Lethoviae*» (46). Інші дослідники вважають, що зазначений факт є свідченням лише подвійного статусу князя, який офіційно залишався ординським васалом (47). Володимир Ольгердович тривалий час успішно князував на Київщині, спираючись у своєї політиці

Уявний портрет князя Київського
Володимира Ольгердовича

Монета Великого Київського
князя Володимира Ольгердовича
(1362–1394 рр.) з тризубом —
гербом Володимира Великого

Монета Московського князя
Василя (1389–1425 рр.), на якій людина
схиляється під грифоном — символом
з державного герба Золотої Орди

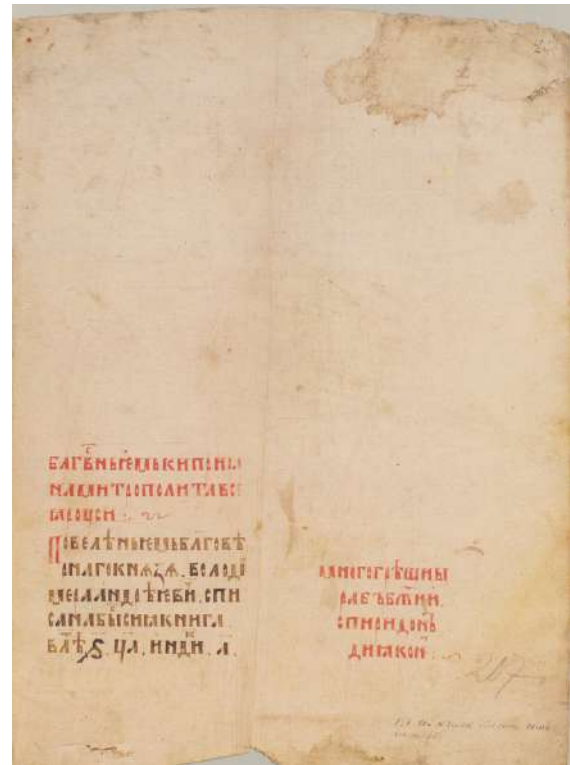
переважно на місцеву еліту та додержуючись певних угод з київським боярством (48). З ними йому вдалося зібрати потужне військо, зміцнити обороноздатність Києва і Київської землі та надійно захищати терени князівства. Можливо, за його правління в Києві на горі, що височить над Подолом, був побудований або суттєво вдосконалений, дерево-земляний замок. Оскільки Київське князівство межувало із землями степовиків, Володимир Ольгердович багато уваги приділяв налагодженню конструктивних відносин з ординцями та сприяв їхній адаптації у порубіжжі зі Степом. В цьому він продовжував політику батька, якому ще темник Мамай надав, як своєму союзникові, перший ярлик від імені хана Абдулли. Ярлик підсумовував результати військових походів двох армій на чолі Ольгерда та Мамая, після яких Гедиміновичам були передані великі терени Південної Русі, а також золотоординське Поділля. У подальшому зміст ярликів майже не змінювався: вони лише підтверджували надання територіальних комплексів та міст відповідно до першого ярлика (49).

Володимир Ольгердович, відповідно до загальної політики Литовсько-Руської держави, продовжував провадити відносно ординців союзницьку політику. В цей період кочовики майже не з'являлися в межах його князівства. Це мало позитивні наслідки для поступового піднесення Київського князівства та позитивно вплинуло на його культурно-економічне життя (50). Свої грамоти він підписував: «*Се азъ князь великий Вълодимеръ Ольгърдовичъ*» (51) та чеканив власну монету (52). (ІЛЛ... 037)

За Володимира Ольгердовича Київ як і раніше був центром духовного життя православного населення ВКЛРЖ. Тут при кафедральному соборі Софійському розміщувалася постійна резиденція митрополита «*Київського, литовського та руського*» (1376–1406) Кіпріяна. За цього освіченого церковного діяча митрополита бібліотека поповнилася новими грецькими рукописами, серед яких був список «*Ліствиці*» Іоана Синайського, переписаний Кіпріаном у Студійському монастирі під час його поїздки до Константинополя. Книги створювалися й у Києві. Одна з них — написана на пергаменті груднева Службова Мінея, зберігається нині в Харкові (53). Книга, як свідчать

Аркуш з написом «В лѣто 6905 (1397) спісана бысть кніга сі Давида царя повельньем смиренного владыки Михайла роукою грѣшнаго раба Спіридѣя протодіякона. А пісана в градѣ в Києвъ»

Аркуш з малюнками

маргінальні написи у ній, пізніше належала кн. Василю–Костянтину Костянтиновичу Острозькому. Митрополит Кіпріян — болгарин за походженням, був провідником болгарського мистецтва та літератури у ВКЛРЖ. Він був апологетом мовно–літературної реформи патріарха тирновського і болгарського Євфимія Тирновського. У Києві в 1393 р. створено Київську Євангелію, яка містить високохудожні заголовкові літери та заставки, виконані в так званому плетинчастому стилі. Саме до Києва Кіпріян привіз візантійський ліцевий рукопис (нині втрачений), копією якого є відомий ілюстрований Київський Псалтир (54). (ІЛЛ...178) Книга створена у Києві 1397р., про що свідчить напис на ній: «В лѣто 6905(1397) спісана бысть кніга сі Давида царя повельньем смиренного владыки Михайла роукою грѣшнаго раба Спіридѣя протодіякона. А пісана в градѣ в Києвъ». (55) (ІЛЛ...177) Книгу прикрашено численними малярськими мініатюрами, подібними до росписів храмів. Вони віддзеркалюють не тільки особливості візантійського мистецького стилю, притаманного періоду правління династії Палеологів (1261–1453), а й мають ознаки тогочасного малярства на теренах ВКЛРЖ. На них бачимо стилізовані зображення катедрального київського Софійського собору та щойно зведеного Володимиром Ольгердовичем київського замку. Мініатюри Київського Псалтиря нагадують мініатюри Євангелія 1356 р., створеного в Болгарії в період царювання Івана Олександра (1331–1371) (56).

У канцелярії митрополита Кіпріяна (57) був складений «Список руських міст далеких і близьких», який, імовірно, був проектом розширеного діоцеза Київської митрополії. Документ міг додаватися до послання Кіпріяна, підготовленого ним для Царгородського патріарха Антонія IV (1389–1390, 1391–1397) з пропозицією щодо приєднання до Київської митрополії Молдавської та Галицької митрополій (58).

З Києва митрополит Кіпріян здійснював поїздки в інші частини своєї митрополії.

Підпис

Оскільки царгородський патріарх свого часу пообіцяв, що після смерті митрополита Алексія Кіпріян об'єднає православну Церкву й стане митрополитом «Київським і всея Русі» він, коли той помер, здійснив в 1378 р. поїздку до Московії, що тоді вже виокремилася із Золотої Орди. Поїздка виявилася невдалою: тодішній володар Московії Дмитро І Іванович (1350–1389) — онук хана Кулхана (Іоанна І Калити) не захотів визнати Кіпріяна митрополитом своїх земель. Кіпріян засудив останнього за непокору волі патріарха, а також написав послання архимандритам Сергію Радонезькому та Федору Симоновському, в яких обґрунтував свої права на митрополію (59).

У 1381р. Кіпріян зробив ще одну спробу відвідати Московію, але знову невдало, оскільки в серпні 1382 р. під час міжусобної війни між нащадками Чингісхана її терени були захоплені та спалені військами хана Тохтамиша. Тому митрополит вирушив до Твері, до родичів дружини Ольгерда Юліани. Тоді тверською землею володів її рідний брат Беклемиш (Михайло, у ченцях Матфій) (1335–1400). Перебуваючи в Твері, митрополит в 1384 р. пошлюбив в патрональному храмі міста Спасо-Преображенському соборі його сина Василя Михайловича Кашинського з дочкою князя київ-

ського Володимира Ольгердовича: *«В лѣто 6893 (1384) Князь великий Михайло жени сына своего ...князя Василя у князя Володимира Киевского, и венчааша и въ Тѣхѣри, въ Святѣмъ Спасѣ»*. Коли 1397 р. дочка Володимира Ольгердовича померла, її поховали в цьому ж храмі (60).

У 1390 р. Кіпріян ще раз відвідав Твер, де висвятив ченця Києво-Печерського монастиря Арсенія на єпископа тверського. За Арсенія в Твері пожвавилася літописання. В 1394 р. він побудував в с. Желтикові на р. Тмаці церкву в ім'я Антонія та Феодосія Печерських та заснував тут Желтиков монастир (61). Арсеній був причетним до створення нової редакції Печерського Патерика (1406 р.) (62).

Під час династичної війни 1390–1392 рр. Вітовта проти Скиргайла, якого підтримував король, Володимир Ольгердович воював на боці останнього. У 1390 р. він брав участь в облозі резиденції Вітовта Гродно та в захопленні інших міст, які тому належали (63). Після завершення війни Володимир Ольгердовичу не вдалося відстояти колишній статус Київського князівства, й воно було ліквідоване. Останній з відомих документів, на якому він підписався як київський князь, датований 18 лютого 1394 р. (64). Володимир Ольгердович разом з князем Іваном Друцьким фігурує в Салінському договорі Вітовта з Тевтонським орденом від 12 жовтня 1398 р. (65). Колишньому київському князю Вітовт надав, як компенсацію, уділ у Поліссі з містами Копил та Слуцьк (66). Тут він і помер 1398 р. (67). Поховали Володимира Ольгердовича, як і його зведеного брата Скиргайла, в Успенському соборі Києво-Печерського монастиря. Вірогідно, саме до цього храму

первісно був наданий хрест з гірського кришталю, оздоблений срібною оправою, на якій було написано його ім'я (68).

Князь Володимир Ольгердович був одружений з кнж. Софією Дмитрівною — дочкою московського володаря Дмитра І Іоанновича. Наприкінці XIX ст. в ризниці Печерського монастиря ще зберігався привілей, наданий нею монастиреві, а також її лист, написаний на пергаменті (69). Місцезнаходження цих документів наразі невідоме. Імовірно, княгиню поховали біля її чоловіка в Успенському соборі Києво-Печерського монастиря.

У подружжя крім названої вище дочки-дружини Василя Михайловича Кашинського було троє синів: Іван Володимирович Бельський, Олександр (Олелько) Володимирович та Андрій Володимирович Ольгердовичі. У заповіті, який залишив останній, є запис про те, що в Печерському монастирі він поклонився гробу свого батька, а також «... *дядь своїхъ гробамъ*» (70). Тобто про поховання його дядьків у документі йдеться у множині. Отже, крім згаданого вище зведеного брата — Скиргайла (Іоана) тут був похований ще хтось із братів Володимира Ольгердовича.

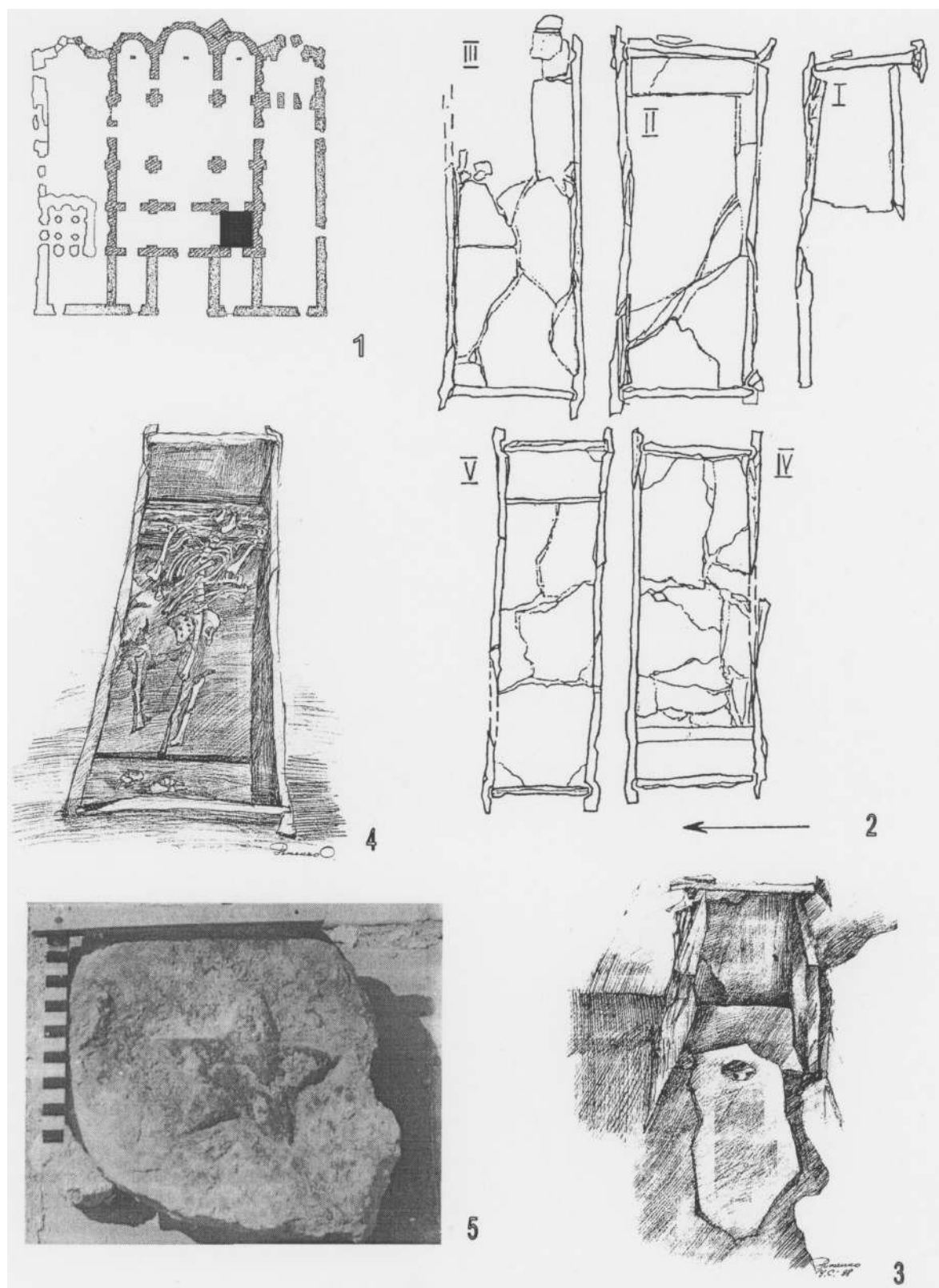
У цьому зв'язку заслуговує на увагу запис у пом'яниках Києво-Печерського монастиря імен князів, які загинули в битві на р. Ворсклі між об'єднаною армією Вітовта Кейстutowича та хана Тохтамиша з військом ставленика золотоординського емира Єдигея Тимур-Кутлука. Битва відбулася в наступному після смерті Володимира Ольгердовича 1399 році.

У пом'янику бачимо імена двох загиблих тоді рідних братів Володимира Ольгердовича: князя полоцького та псковського Андрія Ольгердовича та князя брянського Дмитра Ольгердовича, а також сина останнього, князя Івана Дмитровича та його пасинка Андрія (71). Не виключено, що усіх їх після загибелі поховано в Успенському соборі.

Під час археологічних досліджень храму в південній частині його давньоруського нартексу знайдено п'ять згаданих шиферних саркофагів. Вони датуються давньоруським часом та первісно використовувалися в XI–XII ст. для поховань осіб, імена яких відомі з літописів, та їхніх родичів (72). Однак, як свідчать дослідження зазначених пам'яток, вони хоча й залишилися на своєму попередньому місці, але мали ознаки повторного перевлаштування в пізніші часи. Саркофаги розташовувалися таким чином, що створювали окремих, планований за єдиною схемою поховальний комплекс (73). **(ІЛЛ...022, 023, 180, 187 ВИБРАТЬ)** Тому можна припустити, що він був облаштований саме тоді, коли виникла потреба майже одночасного поховання кількох осіб, імовірно, близьких родичів. Саркофаги розташовані паралельно до південної стіни собору, біля якої, як повідомляють давньоруські літописи, знаходився кенотаф прп. Феодосія Печерського. Можливо, у саркофазі, що містився впритул до стіни «*подль гроба св. Феодосія Печерскаго*», в січні 1397 р. похований Скиргайло Ольгердович, який помер першим із згаданих князів. У саркофазі, що знаходиться поруч, наступного 1398 року могли поховати Володимира Ольгердовича, а у трьох інших саркофагах 1399 року поховали князів Андрія та Дмитра Ольгердовичів, а також син останнього князя Івана Дмитровича. В одному з саркофагів знайдено срібну монету Володимира Ольгердовича, період обігу якої, враховуючи історичні реалії, датується в інтервалі від 1360 до початку 1380-х років (74). Дослідники припускають, що це т.зв. «*обол мертвих*» (75). Цей звичай, незважаючи на нехристиянське походження та осуд з боку духовенства, тоді широко використовували під час поховань (76).

Таким чином, у саркофагах, у виявлених археологами, були поховані, імовірно, не князі Олельковичі в XV ст., як вважали дослідники (77), а князі Ольгердовичі, й набагато раніше — в 1397–1399 роках.

Князь Дмитро Ольгердович записаний у пом'янику двічі: вдруге його ім'я бачимо там, де поминається рід князів чернігівських. До того ж, тут поруч з його іменем записані імена його дружини кн. Анни та їхнього другого сина — князя Михайла. Можливо

Поховальний комплекс у нартксі давньоруської частини Успенського собору. Саркофаги №№ 1-5.
 Із матеріалів досліджень храму в 1998–2000 рр. під керівництвом начальника
 Архитектурно-археологічної експедиції інститута археології НАН України Г.Ю. Івакіна
 та завідуючого відділом археології НЗКПЛ С.А. Балакіна

вони теж були пізніше поховані в Печерському монастирі.

У синодику записані для поминання імена й інших князів, які загинули 1399 р.: Івана Борисовича Київського; Гліба та Семена Коріятовичів; Михайла та Дмитра Подбєзських; Федора Патрикєвича Бельського, а також Гліба Святославича Смоленського.

Останній доводився рідним братом другій дружині Вітовта Анні Святославні (78), а також згаданому вище князю Юрію Святославичу та Агрипині Святославні, яка була дружиною князя гольшанського (до 1379–1382, 1384–1396) Івана Ольгимантовича. Їхній батько великий князь смоленський (1359–1386) Святослав Іванович загинув 25 квітня 1386 р. в битві за Смоленськ (79), а Гліб Святославич потрапив до полону. Смоленський престол тоді посів Юрій Святославич (80), який, як ішлося, підписав присяжну грамоту на вірність Владиславу II Ягайлу та Скиргайлу й у війні 1390 — 1392 рр. воював проти Вітовта. Пізніше Вітовт повернув Смоленськ Глібу Святославичу, й той князував тут до 1395 року, поки, у зв'язку з ліквідацією Смоленського князівства, не отримав інший уділ. Тоді замість князя в Смоленську, як і в Києві, з'явився намісник. Джерела фіксують у різні роки кілька смоленських намісників, у тому числі Ямонта (Василя) Тулунтовича, який разом з Глібом Святославичем загинув у битві на р. Ворсклі та, вірогідно, був похований у Печерському монастирі. Слід зазначити, що родина Ямонта згодом породичалася з родиною князів Острозьких багато родичів яких спочили в цієї обителі.

У 1399 р. були вбиті сини князя Данила Острозького: Михайло та Дмитро Даниловичі, а також його онук Іван Юрійович — син князя холмського Юрія Даниловича (81). Літописець пише, що тоді загинуло *«множество князів та бояр. А татари, перемігши християн, пішли в Руську землю, полонячи вогнем і мечем Волинь і Литву. Київ одкупився тисячею червінців, а Печерський монастир тридцятьма червінцями; сей одкуп був серпня 12-го»* (82).

Оскільки місто не було зруйноване, а також враховуючи складність пересування на теренах князівства під час війни, очевидно, що багатьох православних князів довелося ховати в найближньому до місця битви великому місті — у Києві, в його уславленому Печерському монастирі. Ховали їх, імовірно, або в такий саме спосіб, як і князів Ольгердовичів, тобто в перевлаштованих для цього давньоруських шиферних саркофагах в інтер'єрі Успенського собору, або в ґрунтових могилах навколо храму, накриваючи їх кам'яними плитами. Надмогильні плити й надалі були розповсюдженим видом оформлення поховань у монастирі. Під час археологічних досліджень собору виявлено багато таких плит, але, за невеликим винятком, усі вони досі не були об'єктом спеціального дослідження.

* * *

Після смерті князя Скиргайла Ольгердовича у 1397 році Києвом, імовірно, керував згаданий вище Іван Борисович Київський. Походження князя й навіть само його існування досі є предметом дискусій, попри те, що його ім'я, як ішлося, записано для поминання в Печерському синодику серед імен князів, що загинули 1399 р. в битві на р. Ворсклі. Мабуть, він був сином тверського володаря Бориса Михайловича та смоленської княжни. Рідними братами його батька були Василь Михайлович Капинський (+1382) (83) — чоловік дочки київського князя Володимира Ольгердовича (84), а також Іван Михайлович Тверський (+1425), одружений із сестрою Вітовта Марією Кейстутівною. Імовірно, Іван Борисович Київський обіймав посаду київського намісника зовсім недовго.

Уже в цьому самому 1397 році Вітовт призначив своїм намісником на Київській землі згаданого вище князя гольшанського Івана Ольгимунтовича (85).

Це призначення цілком закономірне, оскільки кн. Іван Ольгимунтович під час династичної війни 1390–1392 рр. був найближчим помічником Вітовта Кейстутовича. У

1390 р. в найбільш складні часи протистояння з супротивником саме його Вітовт направляв послом до магістра Тевтонського Ордена з проханням про військову та дипломатичну допомогу. Підпис кн. Івана Ольгимунтовича стоїть біля підпису Вітовта на документах, якими тоді було оформлено угоду з Орденом. В одному із походів 1392 року, який відбувався без участі Вітовта, Іван Ольгимунтович, разом з Марквардом фон Зальцбухом, очолювали князівське військо (86). Коли Скиргайло та король захопили Луцьк, Іван Ольгимунтович був змушений тікати разом з родиною до Пруссії, де тоді перебував і Вітовт.

Саме йому Вітовт доручив супроводжувати свою дочку Софію до Москви для укладення шлюбу з вісімнадцятирічним московським володарем Василем I Дмитровичем (1389–1425), який після смерті батька щойно посів його місце. Шлюбний обряд здійснив митрополит Кіпріян: «...Гды еще былъ в Прусахъ Витолдъ, послалъ зъ Гьданска дочку свою Софию моремъ до Москвы и отдалъ въ молженство великому князю Василю, митрополит Киприан венчалъ» (87). Джерела свідчать, що кн. Іван Ольгимунтович перебував поруч з Вітовтом під час його затвердження на великокнязівському престолі (88). 5 лютого 1401 р. він підписав присяжну грамоту Владиславу II Ягелону (89).

Іван Ольгимунтович був князем київським до своєї смерті в 1401 році. Поховали його, імовірно, в Києво-Печерському монастирі й відтоді князів Гольшанських — Дубровицьких ховали в цієї обителі до вигасання роду. (90)

Примітки

1. Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией (далі — РИБ). — СПб., Т. 6. Приложения. № 9, ст. 41–52.
2. Приселков М.Д. Ханские ярлыки русским митрополитам. — Пгр., 1916. — С. 81.
3. Nicephorus Gregoras. Historia bizantina. Bonn. 1855, vol. 3, 34, 36–54, P. 516–526.
4. Полное собрание русских летописей (далі — ПСРЛ). Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. — СПб., 1897.— Т. 11— С. 82.
5. Митрополит Євгеній Болховітін. Вибрані праці з історії Києва. — К.: Либідь, «ІСА». 1995.— С. 357 — 358.
6. Грамоты XIV ст. /Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники — покажчики М.М. Пещак. (далі — Грамоти XIV ст.) — К. 1974. № 26; Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией (далі — АЗР). Т.1 (1340–1506). СПб., 1846, № 5.
7. ПСРЛ... — Т. 13: Русская летопись по Никонову списку. Часть 4: До 1407 года. — СПб., 1788.— С. 202; ПСРЛ...—Т.11.— СПб., 1987.—С. 127.
8. ПСРЛ... —Т.11.— СПб., 1987.—С. 127; Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва XIII — середини XVI ст. — Київ. 1996. — С. 76.
9. Полехов С.В. // Большая российская энциклопедия: (в 35 т.) // Главный редактор Ю.С. Осипов.— М.: Большая российская энциклопедия. 2004–2017; Барбашев А.И. Витовт и его политика до Грюнвальдской битвы (1410). — СПб., 1885, — С. 99.
10. Бадак А.Н. и др. Начало возрождения. Т. 9, 1999. —С. 575.
11. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Вид, друге, переглянуте і виправлене. — К.: Критика. 2008. — С. 320—321.
- 12.Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. — СПб., 1884. —Т.2.—С. 121,179; Tegowski J. Kiedy zmarl Skirgello // Spoleczenstwo I polityka do XXII wieku / Pod. red. J. Sliwinskiego. Olsztyn. 1994. —С.59–64.
13. Збірник козацьких літописів: Густинський літопис; Літопис Самійла Величка; Літопис Грабянки / Упорядники та перекладачі: Густинський літопис — В. Крикотень; Літопис Самійла Величка — В. Шевчук; Літопис Грабянки — Р. Іванченко). — К.: Дніпро. 2006. Репринтне вид. 1912. Одеса.

- Типографія «Технік».— С. 110.
14. Грамоти XIV ст. ... № 40.
15. Грамоти XIV ст. ... № 40.
16. **Краків. Народний музей. Архів Чорторійських. № 202;** Грамоти IV ст. ... № 37. —С.; Смоленские грамоты // Подг. к печ. Т.А. Сумцова и В.В. Лопатин, под ред. Р.И. Аванесова. — М., 1963. С. 72–74.
17. Грамоти XIV ст. ... № 37,
18. Грамоти XIV ст. ...№ 47.
19. Грамоти XIV ст.... № 44.
20. Грамоти XIV ст. ...№ 48.
21. Гагура Р.Б. Тевтонский орден и междоусобная война Витовта против Скиргайло (1390–1392) в описании в «*Новой хронике Пруссии*» Виганда фон Марбурга // Вестник Полесского Государственного Университета. Республика Беларусь. 2015, № 2.—С. 10–19.
22. Клепатський П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Литовский период. — Біла Церква. : Олександр Пшонківський. 2007. —С. 26.
23. Гагура Р.Б. Тевтонский орден ... —С. 10–19.
24. Греков Б.Д. Восточная Европа и упадок Золотой Орды. — М., 1975. —С. 202.
25. Однороженко О. Українська руська еліта доби середньовіччя і раннього модерну : Структура та влада. — К.: Темпора. 2011, — С.108.
26. Греков Б.Д. Восточная Европа ... —С. 202.
27. Грамоти XIV ст. ... № 59.
28. Грамоти XIV ст. ... № 62.
29. Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва... — С. 82; Шабульдо Ф.М. Землі Юго– Західної Русі в складі Великого князівства Литовського. — К., 1987. С. 143–144; Яковенко Н. Українська шляхта ...— С. 190; Акты Литовской метрики, собранные Ф.И. Леонтовичем (далі Акти ЛМ). Т. 1. Вып. 1. — Варшава. 1896. № 339; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. — К., 1998. — С. 101
30. Грамоти XIV ст.... № 24.—С. 50; № 58.—С. 113.
31. Клепатський П.Г. Очерки... —С. 362 — 363; Русина О. Сіверська земля...—С. 87,135; Акты ЛМ... Т.1.Вып. 1. № 339.
32. Клепатський П.Г. Очерки...— С. 293; Петрунь Ф. Ханські ярлики на Українські землі: До питання про татарську Україну// Східний світ. —К., 1928, № 2, —С. 173–184; Акты ЛМ...Т.1. Вып.1. № 339.
33. Яковенко Н. Українська шляхта ... — С. 19.
34. Клепатський П.Г. Очерки...— С. 362– 363; Акты ЛМ...Т.1.Вып.1.№ 41, № 339.
35. Клепатський П.Г. Очерки.... С. 298,362; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. —К., 1998.—С. 210, 214.
- 36. Временник императорского московского общества истории и древностей российских при Московском университете (далі: Временник ОИДР). — Т. X. — М., 1851. — С. 84,85, 157, 196.**
37. Fundacja ksiazat Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie, Biblioteka Ksiazat Czartoryskich w Krakowie, Perg. 254. Однороженко О.Князівська геральдика Волині середини XIX–XVIIIст.Харків, 2008.—С.12.
38. Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Хроніка — 2000. — Випуск XXXV–XXXVI. — К., 2000. —С. 106; Гречило А. Територіальні символи Галицько–Волинської держави (XIII– початок XIV ст.) // Кароль Данило Романович і його місце в українській історії.— Львів, 2001.— С. 133.
39. Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини XIV — XVIII ст. Харків ., 2008. — С. 12–13.
40. Клепатський П. Г. Очерки...—С. 362; Kryczynski S. Poczatki rodu ksiazat Glinskiх // Prace hist. na 30 — lecie dzialalnosci naukowej prof. S. Zakrewskiego. — Lwow, 1934. S. 399 — 420; Яковенко Н.

- Українська шляхта ... — С. 403; Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі (До питання про татарську Україну) // Східний світ. 1928. №2. — С. 180.
41. Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVII ст./ Упорядкування та вступна стаття Олексія Кузьмука // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Збірник наукових праць. — К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Вип. 18. Спецвипуск 7. 2007./ Редакційна рада: В.М. Колпакова (від. ред.) та інші. — С.18.
 42. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 66.; ПСРЛ... — Т. 35: Летописи белорусско-литовские. — М., 1980. — С. 72.
 43. Поменник Введенської церкви ... — С.21.
 44. Збірник козацьких літописів ... — С. 110; ПСРЛ... Т.35. — С. 65, 72; Tegowski J. Pierwsze pokolenia Giedymowiczow. Biblioteka genealogiczna. T. 2. Poznan; Wroclaw, 1999. S. 103; Ліцкевіч А.В. Атручення князя Скіргайлы в Києве (1395 год). Гістарычны каментарый і праблема аутарства другой часткі «Летапісца вялікіх князеў літоўскіх» // Arche. 2012. № 3.
 45. Збірник козацьких літописів. ... — С. 110; Клепатський П.Г. Очерки... — С. 57.
 46. Клепатський П.Г. Очерки... — С. 58.
 47. Войтович Л.В. Вступна стаття до книги Клепатського П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Литовский период. Біла церква.: Видавець Олександр Пшонківський. 2007. — С. 7
 48. Ясинський М. Уставные грамоты Литовско-Русского государства. — К., 1889. — С. 47, 68; Якубовский И. Земские привилеи Великого княжества Литовского // Журнал Министерства народного просвещения (далі — ЖМНП) СПб. — 1903. — №6. — С. 253–265, 296.
 49. Петрунь Ф. Ханские ярлики на Украинские земли (До питання про татарську Україну // Східний світ. 1928. № 2. — С. 173–180.
 50. Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва ... — С. 71–76.
 51. Грамоти XIV ст. ... — № 18.
 52. Котляр Н.Ф. Монеты Владимира Ольгердовича // Нумизматика и сфрагистика. — К., 1974. — Вип. 4. — С.46–67; Шуст Р. Нумизматика: Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. — Київ, 2007. — С. 91–92.
 53. Харківська державна бібліотека ім. В.Г. Короленко. № 816281.
 54. Зберігається в Державній публічній бібліотеці ім. М.Е. Салтикова-Щедрина в збірці рукописів «Общества любителей древней письменности и искусства» (ДПБ, ОЛДП F6).
 55. Запаско Я.П. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. — К., 1960. — с. 49, 52; Жолтовський П.М. Мініатюра XIV — першої половини XVIII століття. // Історія українського мистецтва. — К., 1967. — Т. 2. — С. 322–324; Логвин Г.Н. Київська Псалтир // Українське мистецтвознавство. — К., 1971. — Вип. 5. — С.179–199; Розов Н.Н. древнерусский миниатюрист за чтением Псалтири // Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы АН России (далі — ТОДРЛ). 1966. — Т. 22. — С. 65–82; Івакін Г.Ю. Історичний розвиток ... — С. 216–217.
 56. Книга «Лествица» 1387 р. Один примірник зберігається в (ДПБ, МДА. Ф. № 152), а другий — в Лондоні, в Британському музеї (Add. Ms. № 39627).
 57. Рыбаков Б.А. Древние руссы // Советская археология. Т. XVII. 1953. — С. 31–32.
 58. Наумов Е.П. К истории летописного «Списка русских городов дальних и ближних» // Летописи и хроники. Сборник статей. Посвящен памяти А.Н. Насонова. — М.: Наука. 1974. — С. 150–164
 59. Словарь книжников и книжности Древней Руси (далі — Словник книжників). Вип. 2 (вторая половина XIV — XVI в.) Часть 1. А–К. ответственный редактор Д.С. Лихачев. — Ленинград.: Наука. Ленинградское отделение. 1988. — С. 465.
 60. ПСРЛ... — Т. 13: Русская летопись по **Никонову списку**. Часть 4. — С. 145, 267.
 61. ПСРЛ... — Т. 13... — С. 316.
 62. Зберігається в ДПБ, Q. п. I.31; Словарь книжников... Часть 1. А–К. ... С. 68–69.
 63. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 59.
 64. Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae. 1376–1430 /Ed. A. Prochaska. Cracoviae, 1882 (далі

- GEV). №1464. P. 953–954.
65. **Tegowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczow. Biblioteka genealogiczna. T. 2. Poznan; Wroclaw, 1999. S. 83, 109, 158. 159.**
66. Хроника Быховца. — М., 1966. — С. 73.
67. Яковенко Н. Українська шляхта ...—С. 320
68. Клепатський П.Г. Очерки... —С. 66.
69. Лебединцев П.Г. Киево-Печерская лавра в ее прошедшем и нынешнем состоянии. — К., 1886.— С. 22–23.
70. АЗР... Т. 1, № 46.
71. Поменник Введенської церкви ... —С.21.
72. Сіткарьова О.В. Некрополь Успенського собору Києво-Печерського монастиря після прийняття Київською Руссю християнства від Візантії // Мистецтвознавство України. Art research of Ukraine. Щорічний науковий журнал. Випуск 19 / Volume 19. — К.: ПІСМ НАМ України. 2019. —С. 191–202.
73. Івакін Г.Ю., Балакін С.А. Археологічні дослідження Успенського собору у 1998 році // Археологічні дослідження на Україні у 1997–1998 рр. — К., 1998.— С. 78–79.
74. Котляр Н.Ф. Монеты Владимира Ольгердовича ...—С.46–67.
75. Івакін Г.Ю., Балакін С.А. Поховання у саркофагах Успенського собору Києво-Печерської лаври // Праці Центру пам'яткознавства. — К., 2003.— Вип. 5.— С. 85–90.
76. Мельник О. Цвинтар Києво-Подільської церкви Успіння Пресвятої Богородиці // Болховітіновський щорічник. 2013/2014. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. К.: видавець Олег Філюк. 2015.—С.75; Юдин А.В. Русская народная духовная культура. — М., 1999, — С. 176.
77. Івакін Г.Ю., Балакін С.А. Археологічні дослідження Успенського собору у 1998 році // Археологічні дослідження на Україні у 1997–1998 рр. — К., 1998.— С. 78–79.
78. **Nowakowski A. Ksiezna Anna Witoldowa a krzyzacy // Archaeologia et historia. Lodz. 2000. S. 289–297; Пономарева И.Г. Участие Великого княжества тверского в московской династической войне второй четверти XV века. // Вестник Тв*ГУ. Серия « История». 2019. № 3 (51). — С. 35–51.**
79. ПСРЛ...Т.У, — СПб., 1851. Софійська першая летопись — С. 239–241.
80. ПСРЛ. Т. У. — СПб., 1851. Софійська першая летопись — С. 239–241.
81. Яковенко Н.М. Українська шляхта ... — С 306.
82. Збірник козацьких літописів.... — С. 110.
83. ПСРЛ... Т.15. Стб. 143 (6890).
84. ПСРЛ... — Т. 13: Русская летопись по Никонову списку. Часть 4: До 1407 года. — СПб., 1788.— С. 202.
- 85.Івакін Г.Ю. Історичний розвиток ... —С. 63; Хроника Быховца. — М., 1966. — С.73; Яковенко Н.М. Українська шляхта — С.359.
86. **Гагура Р.Б. Тевтонский орден ... —С. 10–19.**
87. Феодосій Софонович. Хроніка з літописців стародавніх /Підготовка тексту до друку, передмова, коментарі Ю.А. Мицика, В.М. Кравченка — К.: Наукова думка. 1992. — С.180.
88. Ючас М.А. Хроника Быховца // Летописи и хроники. 1973. — М., 1974. — С. 220–230; Хроника Быховца. — М., 1966. — С. 73.
89. АЗР... Т. 1. № 18; Розов В. Українські грамоти. — К., 1928.—С. 64; Akta Unii Polski z Litwa 1385 — 1791. / Wyd. S. Kutszeba i W.Semkowicz. Krakow. 1932. S. 40 — 43.
90. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — початку XVIII століть. — К.: Laurus. 2012. — С. 472.

1.2. Поховання в Києво-Печерському монастирі литовсько-руських князів в ХУ столітті.

Замість Івана Ольгимунтовича в Київ був призначений його син Андрій Іванович Гольшанський. Як ішлося, колишній київський воєвода був одружений з Агрипиною Святославівною (1) — рідною сестрою першої дружини Вітовта — Анни Святославівни. У синодику Печерського монастиря ім'я кн. Івана Ольгимунтовича записано тричі. По-перше, його бачимо там, де поминаються князі чернігівські: «*Князя Ивана Ольгимо(н) товича, и княгиню его Агрипину*». Тут записано також ім'я одного із синів подружжя — Юрія Івановича (2). По-друге, ім'я Івана Ольгимунтовича записано там, де поминається рід дружини його праонука князя трабського та гольшанського Семена Семеновича — княгині Марії (Марини) Дмитрівни, яка була дочкою князя зубровицького Дмитра Семеновича Сокири Друцького (3). Останній був рідним братом Івана Семеновича Путяти, одруженого з кн. Анастасією Федорівною Острозькою. По-третє, ім'я Івана Ольгимунтовича бачимо там, де поминаються князі Слуцькі. Тут записано також ім'я ще одного його сина — Андрія Івановича, одруженого з кн. Олександрою Дмитрівною Друцькою, а також ім'я його батька — Ольгимунта (Михайла) (в ченцях Євфимія) (4).

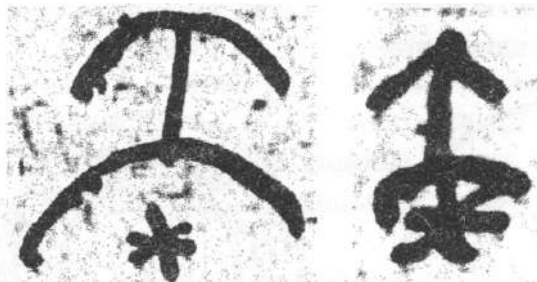
Можливо, як і батько, Іван Ольгимунтович наприкінці життя, поховавши дружину, взяв чернечий постриг, оскільки на печатці, яка йому належала, зображений лицар з піднесеними в молитві руками (5). Найбільш вірогідно він став ченцем Києво-Печерського монастиря й після смерті був похований, як і його дружина, в цієї обителі. Івана Ольгимунтовича бачимо серед благодійників монастиря. Відомо, наприклад, що він надав обителі право на володіння «*землею та людьми в Глушської і Поречьской волостях, с медовими и денежными данями*» (6).

До пом'яника Печерського монастиря записано ім'я батька княгині Олександри Дмитрівни Друцької — Дмитра Друцького (7). У подальшому в цьому монастирі були поховані численні родичі Гольшанських та Друцьких. Деякі з них були пов'язані шлюбами з представниками родини князя Данила Острозького.

Близько 1410 р. помер син останнього — намісник луцький Федір (у ченцях Феодосій) Данилович Острозький. Перед смертю він взяв чернечий постриг у Києво-Печерському монастирі, згодом був канонізований, і нині мощі святого спочивають у лаврських печерах. (ІЛЛ. 015,036, 032)

До постригу Федір Данилович був одружений з Агафією Чурилівною Бродівською. Її батько грамотою від 8 квітня 1385 р. подарував йому село Бродово (8), а 1386 р. мати дружини князя Ольга та її брати відмовилися на користь князя Федора Острозького від прав на деяке інше майно (9). Ці маєтки, а також володіння, які раніше належали його батькові, Вітовт грамотою від 2 липня 1396 р. надав Федору Даниловичу в спадкове володіння (10).

На думку деяких дослідників, дружина Федора (в ченцях Феодосія) Даниловича

Герби князя Федора Даниловича Острозького з печаток 1387р. і 1388р.

теж незадовго до смерті стала черницею (11). Але, найбільш імовірно, вона померла раніше за чоловіка й була похована в Печерському монастирі біля його родичів: братів Михайла та Дмитра Даниловичів, племінника Івана Юрійовича, а також сестри Анастасії Данилівни та її чоловіка Лекси (Олександра) (в ченцях Івана) Глинського. В подальшому Успенський собор продовжував бути усипальницею для багатьох членів ро-

Ікона «Преподобний Феодосій» (в миру князь Федор Данилович Острозький)

дин князів Острозьких та Глинських.

Крім сестри Анастасії, у Федіра (в ченцях Феодосія) Даниловича була ще одна невідома на ім'я сестра, яка померла після 1416 р. Її чоловіком був князь кобринський і ратненський Роман Федірович Кобринський, князівства якого належали до Підляшшя. Нащадки подружжя були благодійниками Печерського монастиря, про це свідчить те, що тут поминався рід цих князів, який розпочинається з імен Федора та Романа. Всього в пам'яник записано 24 члени цієї родини.

У синодику, там, де записаний для поминання рід князів Острозьких, поруч з ім'ям Федора (в ченцях Феодосія) бачимо також ім'я його рідного брата — Олексія (у ченцях — Олександра) Острозького. Очевидно, останній теж узяв чернечий постриг у Печерському монастирі й похований тут біля своїх родичів. Вивчаючи геральдичні матеріали та синодики, деякі дослідники дійшли висновку, що під цим іменем у синодику записаний Олександр Четвертня Т— родоначальник князів Четвертинських (12). Проте це питання потребує додаткових досліджень. Інтерес становить усе ще не взяте дослідниками до уваги повідомлення пам'яника, де Олексій (у ченцях Олек-

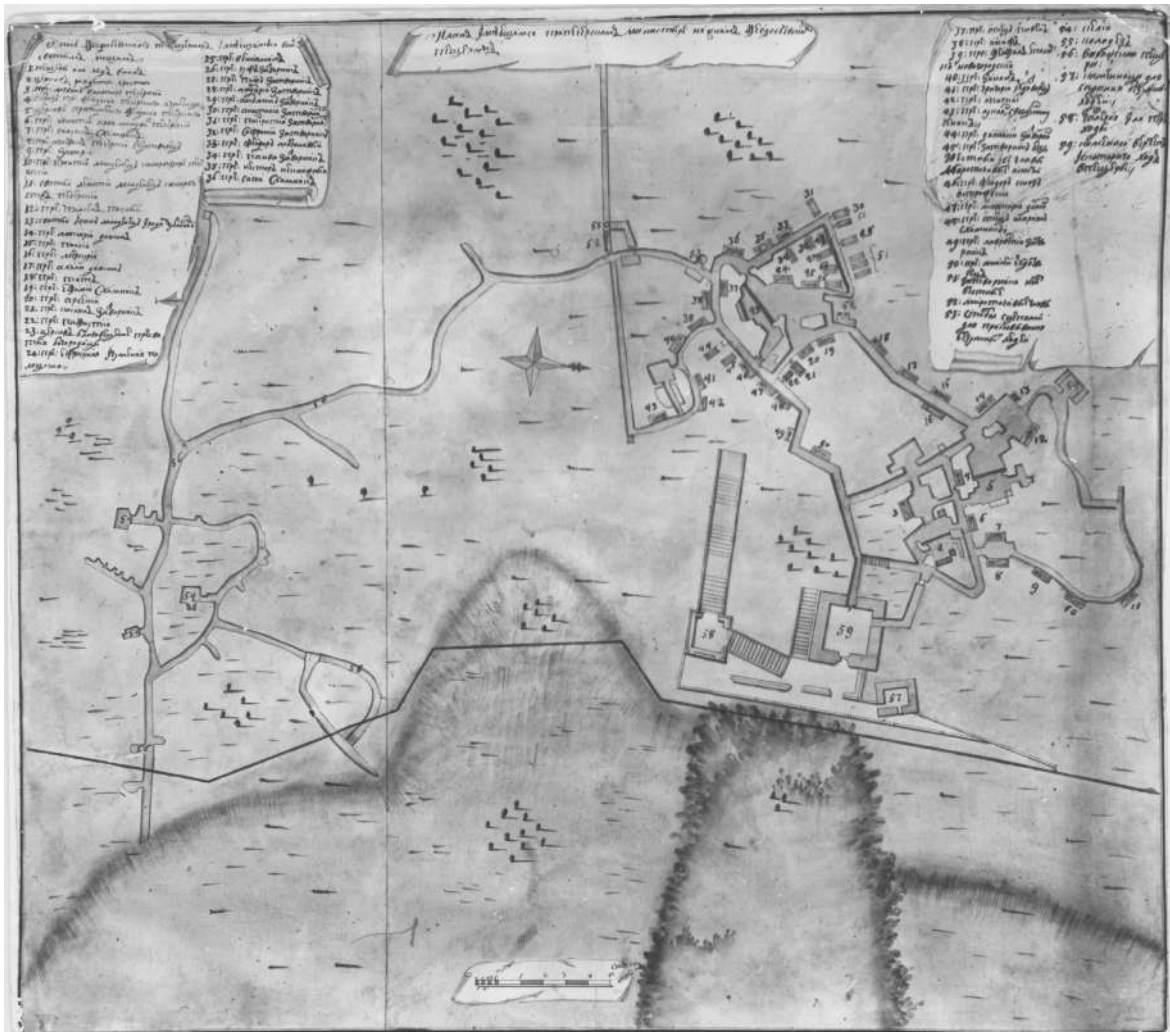
сандр) записаний як дід Костянтина Івановича Острозького. Прадідом останнього тут записаний Данило, батьком — Іоан, братом — Іоан, а дядьками — Георгій та Федор. Це може внести певні корективи в прийнятий на сьогодні родовід князів Острозьких (13).

* * *

На початку XV ст. сталося кілька подій, які помітно позначилися на різних сферах життя Великого князівства Литовського, Руського та Жмудського, а також на долях родин керманців держави та інших провідних осіб суспільства того часу.

Київ тоді не був осторонь від багатьох з них. У 1411 р. в місті відбулася зустріч Владислава II Ягайла та Вітовта з царевичем Джелал-ад-Дином, сином померлого в 1406/1407 рр. Тохтамиша. На зустрічі був присутній також Олександр Іванович Тверський — племінник Вітовта, син Марії Кейстутівни та тверського володаря Івана Михайловича та інші особи.

Після смерті 1406 р. митрополита Кіпріяна царгородський патріарх Матфій I в 1408 р. висвятив на митрополита «Київського і всея Русі» грека за походженням Фотія. Відомо, що завдяки посередництву останнього досягнуто домовленість з Візантією щодо шлюбу сина та нащадка візантійського імператора Мануїла II Палеолога (1391–1425) Іоанна з онукою Вітовта, донькою володаря Московії Василя I Дмитровича та Софії Вітовтівни — княжною Анною Василівною. На той час наречена була ще маленькою дитиною, й тільки в 1414 р., коли княжні виповнилося десять років, її повезли до Візантії. Делегація, яка супроводжувала наречену в поїздці, на своєму шляху із Московії до Константинополя зупинялася на півроку в Києві, де перебувала переважно у Печерському монастирі.

Дальні печери Києво-Печерської лаври, де нині знаходяться мощі прп. Феодосія (в миру кн. Федор Данилович Острозький)

У Візантії княжна прожила після весілля недовго. Вона померла, не дочекавшись, коли її чоловік стане візантійським імператором, й була похована на чужині. У почеті, який 1414 р. супроводжував княжну Анну Василівну, серед інших був дяк московського Троїце-Сергієва монастиря Зосима, який у 1419 — 1420 рр. здійснив ще одну поїздку до Візантії, під час якої відвідав місце поховання княжни. Про це він написав у відомих спогадах: *«Книга глаголемая Ксенос, сиречь Странник, списаний диаконом о руском пути до Царяграда и от Царяграда до Иерусалима»* (14). Чи залишився тлін онуки Вітовта в Константинополі, чи був перенесений до Москви, або Києва чи Вільна — невідомо.

Згадкою про події, пов'язані із згаданим вище шлюбом, є відомий саκος митрополита Фотія, на якому зображені онука Вітовта Анна Василівна поруч із чоловіком — майбутнім візантійським імператором (1425–1448) Іоаном VIII Палеологом, а також дочка Вітовта княгиня Софія Вітовтівна поруч з чоловіком — Василем I Димитровичем. На сакосі є також зображення трьох згаданих віленських мучеників Литви — перших її православних святих. Сакос належав ризниці Київського кафедрального Софійського собору. Митрополит Фотій вивіз цей твір мистецтва та багато інших літургійних речей з

київського собору до Московії (15).

Таке ставлення до київських реліквій певною мірою демонструє непорозуміння між митрополитом та Вітовтом, а також єпископатом ВКЛРЖ. Невипадково, що 15 лютого 1415 р. вісім єпископів князівства звинуватили Фотія в якомусь серйозному злочині та відмовилися від підсудності йому в духовних справах (16). Того самого дня собор обрав нового митрополита *Київського та всея Русі*. Ним став відомий болгарський письменник, представник Тирновської книжної школи, знаний культурний, суспільний та церковний діяч Григорій Цамблак (17). Тоді ж Вітовт підписав «*Окружну грамоту*» про відділення Київської митрополії від Московської (18).

Певно, що на рішення Вітовта вплинуло, у тому числі, його негативне ставлення до свого зятя, який почав діяти всупереч військово-політичним планам тестя. Турбувало Вітовта й те, що у віці 44 роки Василь I Дмитрович через смерть синів в дитячому віці не мав нащадка престолу чоловічої статі. Це, в умовах гострої боротьби за владу, було вкрай небезпечно, оскільки інші претенденти на престол могли скористатися в ній таким сильним важелем, як Церква.

Наприкінці 1415 р., вже після роз'єднання митрополій, у Софії Вітовтівни народився син Василь, онук Вітовта, що мало позитивні перспективи подальшого розвитку відносин ВКЛРЖ з Московією. Крім того, у 1417 р. ще одна онука Вітовта — княжна Анастасія Василівна, дочка Василя I Дмитровича та Софії Вітовтівни стала дружиною князя Слуцького Олелька (Олександра) Володимировича — сина колишнього князя київського Володимира Ольгердовича. Імовірно, це стало головною причиною того, що після смерті близько 1419 р. Григорія Цамблака Вітовт погодився об'єднати митрополії й Фотій знов став «*митрополитом Київським і всея Русі*».

Коли у подружжя народився син — Семен Олелькович, митрополит Фотій разом з послом візантійського імператора та патріарха охрестив його в 1420/1421 рр. у Слуцьку за православним обрядом.

У липні 1416 р. Київ зазнав нападу Єдигея, який, як повідомляє літопис, «*топлюндрував Руську землю і Київ, и Печерський монастир спалив ... та, одначе, замку тоді не зміг взяти...*» (19).

У битвах 1399 та 1416 років загинула велика кількість князів, прибічників Вітовта. До того ж у 1422 р. помер його намісник у Києві князь Андрій Іванович Гольшанський. Зрозуміло, що заміну йому Вітовт міг знайти тільки серед своїх родичів. Тому до важливих подій цього часу варто віднести другий шлюб Вітовта, котрий, як і згаданий шлюб князя Олелька (Олександра) Ольгердовича, в подальшому безпосередньо вплинув на ці призначення. Суттєво вони позначилися також на формуванні некрополя Печерського монастиря.

Після смерті другої дружини Анни Святославни Смоленської (20) Вітовт 19.11.1418 р. одружився з Юліаною Іванівною Гольшанською (бл. 1378–1448) — дочкою свого колишнього близького соратника Івана Ольгимунтовича, рідною сестрою щойно померлого київського намісника. Цей шлюб, без сумніву, вплинув на призначення новим київським намісником Михайла Івановича Гольшанського — рідного брата нової дружини Вітовта. Призначення відбулося не пізніше 1422 р., оскільки на трактаті Литви з Орденем, який датується цим роком, є його підпис: «*dux Michael Iwanowicz capitaneus Kiiowiensis*» (21).

Слід зазначити, що в цей час Вітовт набув великої могутності та мав значний авторитет як серед західноєвропейських государів, так і серед ханів Золотої Орди. У 1425 р. помер зять Вітовта — Василь I Дмитрович. Незважаючи на те, що на його місце претендував брат покійного та два його племінники, володарем Московських і Володимирських земель став його десятирічний син Василь II Васильович, онук Вітовта. Це сталося не випадково. У 1426 р. Вітовт допоміг хану Золотої Орди Улу-Мухаммеду повернути золотоординський трон, втрачений у боротьбі з ханами Девлет-Берди і Бараком, а той, у

свою чергу, надав внуку Вітовта у володіння згадані землі. Таким чином, цими землями почала керувати, як регентка при неповнолітньому синові, дочка Вітовта — Софія. Без сумніву, в цей період Вітовт мав можливість впливати на загальну політику цих земель й, вірогідно, мав далекосяжні плани стосовно них. Слід відмітити, що Вітовту вдалося досягти значних зовнішньополітичних успіхів та перетворити ВКЛРЖ на один із найвпливовіших суб'єктів політичного життя Центрально — Східної Європи.

1429 року в одній із резиденцій Вітовта у Луцьку відбувся «з'їзд монархів» на якому обговорювалося багато найважливіших міжнародних питань, в тому числі, пов'язаних з османською загрозою. На з'їзді були присутні: Владислав II Ягайло, імператор Священної Римської імперії, король Чехії, король Угорщини Сигизмунд I Люксембурзький, король Данії, Норвегії та Швеції Ерік VII Померанський, командор та магістр від німецького та інфляндських Орденів, представники від візантійського імператора та римського папи, митрополит Фотій, хани Перекопської, Волзької і Донської орд та інші (22).

Можливо, для того, щоб познайомити тодішніх головних європейських та інших керманичів зі своїм онуком, якому тоді виповнилося чотирнадцять років, Вітовт доручив Софії Вітовтівні привезти до Луцька Василя II Васильовича. Сюди приїхав ще один онук Вітовта володар тверських земель Борис Олександрович — син його рідної сестри Марії Кейстутівни. Незадовго до цього (1427 р.) Вітовт підписав з ним окрему угоду щодо їхніх подальших взаємовідношень та взаємодії (23).

Як відомо, тоді Вітовт планував вирішити питання щодо отримання ним королівської корони. Здійсненню планів великого князя завадила його кончина 27 жовтня наступного року. Не виключено, що аби не смерть, він міг, отримавши корону, розпочати боротьбу за об'єднання Московії зі своїм королівством.

* * *

Після смерті Вітовта Кейстутовича намісником короля у Великому князівстві Литовському та Руському був проголошений Свидригайло Ольгердович — рідний брат Владислава II Ягайла. Біографію князя Свидригайла висвітлено в літературі досить докладно (24). Як відомо, його життя було напруженим та мінливим, сповненим боротьби за владу. Не один раз він був змушений тікати до інших країн й навіть тривалий час провів в ув'язненні в Кременецькому замку, звідки йому вдалося звільнитися за допомогою кількох князів, серед яких був один із синів Федіра (Феодосія) Острозького — князь Дашко (Данило) Федірович.

Великим князем Свидригайло був недовго: вночі з 31 серпня на 1 вересня 1432 р. стався заколот і йому довелося рятуватися втечею. Дослідники висувують різні версії причин державного перевороту. Серед них: бажання Свидригайла розірвати польсько-литовську унію або переглянути позиції Великого князівства Литовського та Руського в її межах (25); пряме втручання Польщі у справи Великого князівства Литовського та Руського (26); різниця в соціальному та майновому складі «партій» Свидригайла Ольгердовича та Сигизмунда Кейстутовича (27); спроби зберегти за князівством Західне Поділля та інші території; протегування руським православним князям: «змова з схизматиками» (28) та інші.

Насправді ж головною причиною конфлікту було, здається, питання про те, хто займе престол після Владислава II Ягайла, який доживав свої останні роки: Свидригайло — брат короля, єдиний із династії Ольгердовичів, який на той час залишався серед живих, або восьмирічний син короля. Варто нагадати, що у Владислава II Ягайла, який у 1422 р. вчетверте одружився з дочкою Андрія Івановича Гольшанського Софією (Сонькою), лише від шлюбу з нею народилися два сини, але обидва вони тоді були ще маленькими дітьми. До того ж діти короля від цього шлюбу не були пов'язані ані з П'ястами, ані

з Анжуйською династиею, а отже, не могли з династичних міркувань вважатися наступниками престолу.

Замах на Свидригайла був здійснений, імовірно, у зв'язку з тим, що він не хотів залишатися після смерті короля лише намісником його малолітнього сина у Великому князівстві Литовському, Руському та Жмудському, а мав більш амбітні наміри. Скориставшись своїми зв'язками, Свидригайло, певно, прагнув після смерті Владислава II Ягайла посісти його престол. Із листа від 18.01.1431 р. grosмейстера до ліфляндського магістра дізнаємось, що імператор, котрий особисто добре знав Свидригайла, планував його коронувати **(29)**. З Сигизмундом Люксембурзьким Свидригайло був добре знайомий. У 1418 р. після втечі з ув'язнення з Кременецького замку Свидригайло подався до своєї сестри Олександри Ольгердівни. Остання була пошлюблена з мазовецьким князем Семовитом IV, а їхня дочка Цимбарка була дружиною австрійського герцога Єрнста **(30)**, через якого Свидригайло встановив контакти з керівництвом Тевтонського ордена, а також з імператором. Джерела фіксують одночасне перебування Свидригайла та Сигизмунда Люксембурзького в лютому 1419 року в Прессбурзі **(31)**.

Водночас Владислав II Ягайло вимагав від брата не заважати переданню влади після його смерті своєму малолітньому синові, а фактично родичам дружини короля — князям Гольшанським та Гаштовтам. Для Свидригайла — останнього представника династії Ольгердовичів — це було неприйнятним.

Варто у цьому зв'язку звернути увагу на те, хто вдерся в покої Свидригайла в Опшнях під час державного перевороту. Повідомляючи grosмейстера 3 вересня 1432 р. про цю подію, Свидригайло писав, що нападників очолювали: князі Семен Іванович Гольшанський, Олександр (Олелько) Володимирович та маршалок великокнязівського двору Ян (Іван) Гаштовт **(32)**. Перший був рідним братом батька королеви Софії, а син другого — Семен Олелькович був одружений з дочкою Яна (Івана) Гаштовта, який після смерті короля стане опікуном його малолітнього сина. Тобто організували напад на Свидригайла найближчі родичі королівської родини, для яких його прихід до влади був вкрай небезпечним. Власне, це підтвердили подальші події: уже наступного року Семен Іванович Гольшанський був вбитий співниками Свидригайла, а його рідного брата, згаданого київського воеводу Михайла Івановича Гольшанського, за наказом Свидригайла втопили в р. Вілії **(33)**.

Готуючись до збройного протистояння з прибічниками короля, Свидригайло шукав підтримки різних государів: Сигизмунда I Люксембурзького, молдавського воеводи Олександра Доброго, хана Улу-Мухаммеда, магістра Тевтонського Ордена Пауля фон Руссдорфа. З останнім він уклав відповідну угоду **(34)**. На початку 1431 р. Свидригайло оновив договори з Великим Новгородом та Псковом.

Стосунки з Тверським володарем Борисом Олександровичем Свидригайло зміцнив шлюбом з його двоюрідною сестрою Анною (Софією) Іванівною **(35)**. Деякі дослідники вважають, що це відбулося в жовтні 1430 — грудні 1431 рр. **(36)**. Проте це заперечує лист Свидригайла від 25 червня 1432 р. до grosмейстера, де йдеться: *«Касательно того, что ваша милость изволила говорить с нами о благородной девице Померанской, да будет Вам известно, что мы не прежде можем решиться на то (шлюб — О.С.), как когда приведет Бог видется с императором Римским и воспользоваться советом его в сем случае»* **(37)**. Тобто Свидригайло одружився не раніше цієї дати.

Водночас Владислав II Ягайло зробив усе можливе для того, щоб отримати згоду польської шляхти на успадкування його сином королівської корони. Для цього він виконав вимоги, які шляхта висувала до нього, та підписав кілька відповідних привілеїв **(38)**. Це допомогло йому отримати переваги в династичній війні, що розгорнулася в 1432–1438 рр. **(39)**.

До того ж військові дії Свидригайла не були успішними. До полону потрапила на-

віть його вагітна нова дружина **(40)**, і для її звільнення він був змушений звернутися по допомогу до Папи римського Євгенія IV.

У 1434 р., після смерті Владислава II Ягайло престол посів його син Владислав III Варненчик. Наступного 1435 р. Свидригайло в битві під Вилкомиром (нині м. Укмерге в Литві) зазнав нищівної поразки.

У 1440 р., можливо за дорученням Свидригайла, був підступно вбитий Сигизмунд Кейстутович. Замість нього великим князем Литовським та Руським проголошено молодшого брата короля Казимира IV Ягеллончика (1427–1492) за регенства королеви матері та єпископа краківського Збігнева Олесніцького (+1455). До опікунської ради, як і планувалося, увійшов Іван (Ян) Гаштовт — батько дружини князя Семена Олельковича — Марії Іванівни Гаштовт.

Князеві Свидригайлу, вже похилого тоді віку, зберегли пожиттєвий титул великого князя, проте його влада розповсюджувалася переважно на Східне Поділля та Волинську землю **(41)**.

У своїй політичній діяльності Свидригайло спирався насамперед на руський елемент, але долучав до складу своєї господарської ради й представників Литовської землі **(42)**. Серед членів його ради бачимо: князів — Івана Семеновича Путятю, Олександра Федоровича Сангушковича, Івана та Михайла Васильовичів Чорторийських, а також панів Шило Кирдєєвича, Грицька Шиловича Кирдєєвича, Олександра Полозовича, Васька Волчковича, **(43)** Єська (Єсифа), Павла та Андрія Мишковичів, господарського підканцлера Сенька Калениковича Мишковича — сина намісника путивльського, звенигородського і сіверського Каленика (Клементія) Мишковича, земського маршалка Петрашко Ланевича Кирдєєвича — Мильського, київського воєводу Юршу Станко Ганкевича та інших **(44)**.

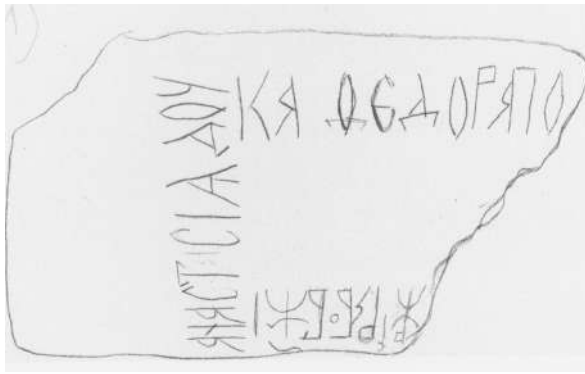
Про останнього відомо, що він у 1433 р. брав участь в успішній обороні Києва під час спроби війська Сигизмунда Кейстутовича захопити місто, а 1436 р. на чолі київського ополчення здобув Стародуб **(45)**. Посаду київського воєводи Юрша займав у 1436–1438 рр. Як член ради Свидригайла Юрша фігурує в грамоті від 4 лютого 1438 р. **(46)**. Його підпис бачимо на кількох документах цього часу **(47)**. Від Свидригайла київський воєвода отримав великі маєтності в Київському повіті. Іншим княжим родинам, на які Свидригайло спирався, він теж видав щедрі земельні винагороди.

У різні часи багато представників зазначених родин були поховані в Києво-Печерському монастирі. Так, за життя Свидригайла тут поховано київського воєводу Юршу, а також, напевно, князя Івана Семеновича Путятю — родоначальника князів Путятичів, та його дружину, дочку Федора (Феодосія) Даниловича Острозького — Анастасію Федорівну. Під час розбирання руїн храму в повоєнні роки дослідники натрапили на надмогильну плиту, виготовлену із червоного шиферу, яка датується XV ст. На ній викарбувано меморіальний напис, від якого зберігся лише фрагмент: *«преставилась Анастасія — дочка Федора»*. Ймовірно, плита належала похованню Анастасії Федорівни Острозької **(48)**. Ця пам'ятка є однією з найдавніших надгробних плит, що дійшла до наших днів **(49)**. **(ІЛЛ. 030, 031)** Зазначимо, що кам'яні плити з меморіальними написами були розповсюдженим видом оздоблення поховань у соборі.

Після 1448 р. помер рідний брат Івана Семеновича Путяті — Василь Семенович Красний Друцький, який, з огляду на майбутні поховання тут його родичів, теж міг бути похований у Печерському монастирі.

У соборі в цей період могли бути похованими сини Олександра (в іноках Івана) Глинського та кн. Анастасії Данилівни Острозької: Борис, Федір та Семен (Сенько) Довмонт Івановичі Глинські.

Свидригайло Ольгердович помер 10 лютого 1452 р. у Луцькому замку. Його тіло перевезли до Вільна й поховали в усипальні великих князів литовських у Віленському кате-

Надмогильна плита з поховання кн. Анастасії Федоровні Острозької,
дочки Федора (в ченцях Феодосія) Даниловича Острозького
а) Прорис; б) Фото

дральному соборі (50). Єдиний син Свидригайла помер у дитинстві й, очевидно, похований поруч із батьком. Друга дружина Свидригайла — Анна (Софія) Іванівна Тверська на багато років пережила свого чоловіка. Її ім'я згадується в підтвердній грамоті Казимира IV Ягеллончика про надання дворянинові Богдану Волчковичу права на володіння маєтком Привередово, який він свого часу отримав від дружини Свидригайла. Джерела свідчать, що «княгиня Анна Швидригайлова» надала земельні володіння, церкві св. Миколая в Городоцькому повіті (51). Не виключено, що княгиня вийшла заміж удруге. Де вона похована — невідомо.

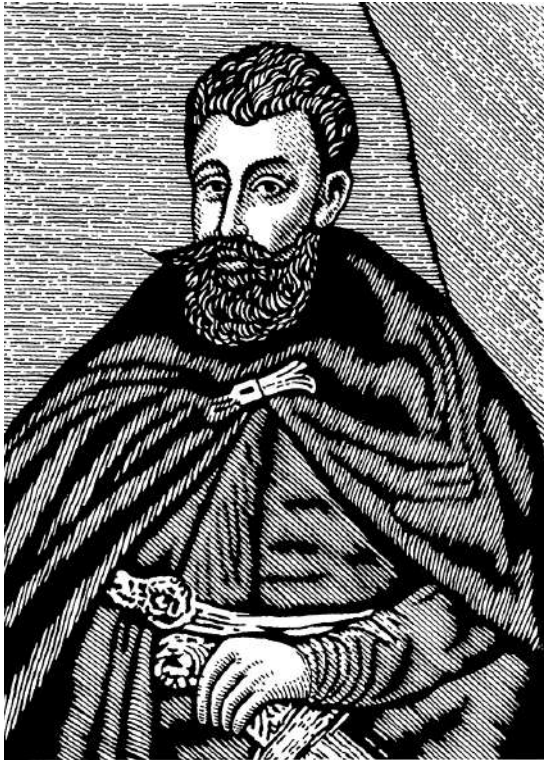
Щодо першої дружини Свидригайла, то існує кілька остаточно не доведених версій щодо її походження (52). Найбільш імовірно вона була смоленською княжною — дочкою князя Федора Святославича, внучкою великого князя смоленського Святослава Івановича та невідомої на ім'я дочки Бориса Михайловича Тверського.

Княжна померла близько 1430 р., і її поховали в Успенському соборі в наземному саркофазі, який стояв не в підземному склепі, а в інтер'єрі храму, оскільки був вкритий коштовним покровом. Про це дізнаємося з опису майна ризниці храму за 1554 р., де в переліку покровів на князівські гробниці записаний й «покров на гробницю княгині Швидригайлової» (53). Це перше, крім кенотафа преподобного Феодосія Печерського, з відомих нам подібне оформлення поховання в храмі. Пізніше тут буде стояти вже кілька наземних саркофагів.

У зазначеному описі ризниці храму згадуються покрови на гробниці князів Гольшанських. Першими з представників цього роду тут могли бути похованими: київський намісник кн. Іван Ольгимунтович зі своєю дружиною Агрипиною Святославною Смоленською. Де поховані двоє їхніх синів: кн. Семен Іванович Лютий Степанський та кн. Михайло Іванович Гольшанський — невідомо. Вони, як мовилося, були вбиті за наказом Свидригайла під час династичної війни в 1432–1433 рр. Оскільки на час їхньої смерті військові дії точилися далеко від Києва (в 1432 р. головна квартира Свидригайла знаходилася в Полоцьку, а в 1435 р. — у Вітебську) (54), тому їхній тлін могли перенести до Печерського монастиря та поховати тут, де спочивали їхні батьки. Певно, що тут похована й дружина Михайла Івановича — Марія Бибельська.

* * *

В Успенському соборі поховано сина київського князя Володимира Ольгердовича та Софії Дмитрівни Московської — Олександра (Олелько) Володимировича, (ІЛЛ... 043) одруженого з кн. Анастасією Василівною (55) — дочкою московського володаря Василя І Дмитровича та Софії Вітовтівни.

Уявний портрет Київського князя
Олександра (Олелька) Володимировича

Печатка Олександра (Олелька) Володимировича.
1431 р.

Олелько Володимирович, який після смерті батька успадкував Слуцьк та Копиль, на початку 1441 р. став князем відновленого Київського князівства (56). Це, без сумніву, відбулося внаслідок зміни політичної ситуації в державі, спричиненої майже одночасною смертю керманців Великого князівства Литовського та Руського і Польського королівства: Вітовт Кейстутівич помер 1430 р., а Владислав II Ягайло — 1434 р. Коли після смерті короля до влади прийшов його неповнолітній син, одним з головних чинників подальшої

стабільності в державі стало зміцнення родинних зв'язків й опора в державних справах на близьких родичів померлих правителів.

Оскільки рідний брат Олелька — Іван Володимирович Ольгердович Бельський — був одружений з Василисою (Білухою) Андріївною Гольшанською, рідною сестрою королеви Софії, його роль у державі теж, імовірно, набула значної ваги. Очоливши відновлене Київське князівство, кордони якого межували з територіями ординців, він перебрав на себе вирішення частини складних питань, що постали перед королівською родиною.

Князь Іван Володимирович Бельський був першим чоловіком кн. Василиси Гольшанської. Він помер раніше за дружину й міг бути похованим в Успенському соборі коло батьків. Подружжя прославалося як благодійники Печерського монастиря, й у синодику обителі значиться рід княгині Василиси (Бельської), куди внесені для поминання, крім неї, імена ще шістьох осіб з її родини (57). Після смерті чоловіка княгиня вдруге вийшла заміж (58) і де була похована — невідомо.

У джерелах міститься натяк на поховання в Печерському монастирі й другого брата київського князя Олелька — князя Андрія Володимировича. Відома його духовниця, написана 16 червня 1446 р. в Печерському монастирі в присутності бояр, архімандрита Миколая та лаврських старців. У документі згадується дружина князя Марія, а також їхні діти: син Гліб та дочка Овдоція, яким він заповів різні маєтності, у тому числі: «... Айну, Словенескѣ, Могилное, Каменець, Логожескѣ, Илемьницю...» (59).

В останні роки князювання Олелька Володимировича відбувалися події геополітичного значення, пов'язані з крахом Візантійської імперії, наслідком якого стало порушення зв'язків в ієрархічних відносинах, що існували між Константинополем, ВКЛРЖ та Московією.

Шукаючи порятунку від османів, візантійський імператор Іоанн VIII (1392–1448) і царгородський патріарх Йосиф II (1416–1439) пішли на зближення з Римом. 1439 р.

вони відвідали Італію. У Західній Церкві тоді все ще не були подолані наслідки «схизми» — церковного розколу початку XV ст., коли тут одночасно існувало три папи — три намісники Св. Петра на землі. На час прибуття в Європу візантійської делегації тут знову владарювали два папи: Євгеній IV (1431–1447) і Фелікс V (1440–1449), які ворогували між собою. Тоді одночасно засідало два церковні собори: в Базелі та в Феррарі (перенесений потім у Флоренцію). Візантійський імператор мусив приєднатися до якоїсь із ворогуючих партій. Він вирішив звернутися до папи Євгенія IV, й той 6 липня 1439 р. на соборі у Флоренції урочисто оголосив про з'єднання Східної та Західної церков (60). На соборі був присутній Ісидор, якого раніше патріарх Йосиф II висвятив у Царгороді на київський митрополичий престол. Ісидор, як *митрополит Київський і всієї Русі* та як прокуратор антиохійського патріарха підписав у Флоренції унійний акт (61).

Повертаючись із собору, Ісидор відвідав багато міст, у тому числі й Київ. Тут його зустрічав київський князь Олелько Володимирович, який разом *«св своїми князьми, и св паны, и св всею полною своею радою»* подав Ісидору грамоту, в якій іменував його митрополитом Київським і всея Русі та підтверджував його право на бенефіції, належні митрополитові (62). 5 лютого 1441 р. Ісидор проголосив Флорентійську унію в київському катедральному Софійському соборі.

Того ж року митрополит поїхав до Москви. Тут після смерті Вітовта Кейстутовича його онук — московський володар Василь II Васильович — рідний брат дружини Олелька Володимировича — опинився в скрутному становищі, оскільки йому знову, але вже без допомоги діда, доводилося виборювати право на престол в інших претендентів та шукати порозуміння з ханами, які прийшли до влади замість Улу-Мухаммеда. Князеві не щастило, він зазнав поразки у битві під Суздалем із синами колишнього хана та потрапив до полону, з якого звільнився, заплативши величезний викуп. Але конкуренти усунули його від влади, осліпили та відправили в заслання до Вологди. Повернути владу йому допоміг тверський володар Борис Олександрович. Тобто Московія, поглинута у внутрішню боротьбу, не спромоглася допомогти Константинополю в його важкі часи.

Військовий похід проти османів організував у 1443–1444 рр. папа Євгеній IV. Його очолили молодий польський король Володислав III Варненчик та угорський воєвода Янош Хуньяди. Похід завершився невдало, багато його учасників, у тому числі польський король, загинули. Загроза для Європи з боку Османської імперії росла. У 1448 р. під Косовим розбито ще одну армію християнських государів, й османи підійшли до кордонів Угорщини (63).

Того ж року в Московії, без благословіння патріарха, тобто з порушенням церковного канону, обрали митрополитом єпископа рязанського Йону, чим *de facto* встановити автокефалію Московської церкви та піддали сумніву сам принцип верховенства патріархату (64).

За життя князя Олелька Володимировича царгородському патріархові Григорію III Мамма (1443–1450) довелося 1451 р. полишити своє престольне місто і знайти притулок у Римі. У травні 1453 р. під час штурму османами Константинополя загинув останній візантійський імператор Костянтин XII Палеолог (1449–1453) (65). В цей час в Царгороді, як легат папи Євгенія IV, перебував уніатський митрополит Ісидор.

Нечисленні відомості, що ми маємо про ті часи, засвідчують розгубленість київського князя Олелька Володимировича у зв'язку із згаданими подіями. Це й не дивно, оскільки рушився світовий порядок, що складався багатьма століттями. З оволодінням Константинополем султан Мегмед II Фатіг (1444–1446, 1481–1481) став вважати себе єдиним легітимним спадкоємцем Римської імперії. Він казав: *«Мусить бути одна світова імперія, з одною вірою й одним правлінням. Щоб встановити таку єдність, нема більш підходящего місця, ніж Константинополь»*. (66) Грецькі вчені та італійські гуманісти при дворі султана викладали йому римську історію. Грек Григорій Трапезунтіос так пи-

сав про султана у своїй поемі: «*Ніхто не може брати під сумнів, що він є імператором ромейів. Той, хто тримає трон імперії у своїх руках, є імператором по праву; а Константинополь є центром Ромейської імперії*».(67) Султан заявляв, що об'єднав у власній персоні ісламську, турецьку і римську традиції вселенської влади, й тому аби зробити Стамбул центром світової імперії він 1454 р. призначив архієпископа Геннадія патріархом Грецької православної церкви та перевів до Стамбула вірменського патріарха та головного рабина. Царьгородським патріархом в 1454–1456, 1456–1462, 1464–1465 роках був Геннадій II Схоларій. (68)

Київський князь Олелько Володимирович намагався отримати у царьгородського патріарха у вигнанні роз'яснень щодо питання унії православної та католицької церков. (69) В той же час від московського митрополита Йони він отримав грамоту, у якій той застерігав його від латинського впливу на Київ (70).

1450 р. Казимир IV Ягелончик був змушений на деякий час дозволити митрополиту Московії Йоні керувати Київською митрополією (71) і той відвідав Київ та соборювався в катедральному Софійському храмі (72).

Джерела свідчать про благодійність київського князя. Відомий, наприклад, вкладний запис князя та його дружини про надання ними десятини церкві Пресвятої Богородиці в стародавньому Лавришівському монастирі (73) та інші.

Олелько Володимирович князував у Києві до 1454 р., а потім, передавши владу своєму синові Семену Олельковичу, взяв чернечий постриг в Печерському монастирі з ім'ям Олексій. Він помер 1455 р. й був похований в головному храмі обителі. (74). Дружина Олелька — Анастасія Василівна після його смерті теж взяла чернечий постриг. Про це дізнаємося із скарзі московського посла Михайла Еропкина на збільшення князем Симеоном Олельковичем збору на київської митниці після того, як княгиня Анастасія (його мати) стала черницею (75).

У зв'язку з цим слід зауважити, що за часів Олелька Володимировича навпроти головного входу до чоловічого Печерського монастиря, імовірно, вже існував жіночий монастир. Черницею та ігуменею саме цієї обителі могла бути княгиня Анастасія Василівна. В умовах постійних війн, коли гинуло багато князів, яких ховали в Печерському монастирі, було природним бажання їх вдів та матерів, стати черницями та мати власний монастир поруч з місцем останнього упокоєння своїх близьких родичів. Причини, які могли б завадити появі жіночої обителі вже у зазначений період невідомі. Натомість, таку версію підтверджують результати щойно завершених на цій території археологічних розкопок. Тут виявлені залишки заглиблених у материк нижніх частин житлових та господарських споруд, що збереглися після знищення культурного шару будівельною діяльністю XVII–XX ст. У заповненні цих об'єктів знайдено значну кількість фрагментів столової, кухонної і тарної кераміки XIV–XVI ст., яка могла належити жіночій обителі. (76) Тут існувало й кладовище. Не виключено, що жіночий монастир заснувала ще дружина Володимира Ольгердовича кн. Софія Дмитрівна. Але поховані й вона, й кн. Анастасія Василівна, імовірно, поруч зі своїми чоловіками в Успенському соборі Печерського монастиря, який був родинною усипальницею зазначених князів.

Князь Олелько був похований у наземному саркофазі, оскільки в описі ризниці храму згадується покров на його гробницю (77). Жодного наземного саркофагу в монастирі не збереглося. Інтерес у зв'язку з цим становлять фрагменти мармурових саркофагів від поховань бабці Олелька Володимировича — Євдокії, а також його тещі — Софії Вітовівни (у черницях — Євфросинії) (+15.06.1453 р.) в церкві колишнього Вознесенського монастиря в Московському Кремлі (78). Саркофаги виявлені під час дослідження храму та атрибутовані завдяки написам—графіті на них (79).

Який вигляд мали князівські саркофаги в Успенському соборі Печерського монастиря невідомо. Мабуть, як і кенотаф Феодосія Печерського, який у стародавні часи був

прикрашений срібним окладом із зображенням святого, саркофаги з похованнями князів за часів Великого князівства Литовського і Руського могли накривати подібними окладами.

У Західній Європі в період, що розглядається, надгробки прийнято було оформлювати з використанням скульптурних портретів померлих осіб. Ще в середині XIV ст. Казимир III Великий (1333–1370) поставив такі надгробні пам'ятники над похованнями давно померлих польських королів: Владислава I Локетка — у вавельському соборі Кракова та Болеслава Хороброго — в познанському катедральному храмі. Після смерті Владислава II Ягайла на його могилі в костелі Вавельського замку з'явився надгробок у вигляді саркофага з його скульптурним зображенням. Високомистецькі надгробки поставлено й над могилами його нащадків.

Подібне оформлення гробниць у Польщі та в інших сусідніх з Великим князівством Литовським та Руським Західних країнах, не могло залишитися в Києві непомітними. Тут теж могли оформлювати наземні пам'ятники не тільки за допомогою художньо виконаних металевих окладів, а й скульптурою. У тому, що такі пам'ятки не збереглися, винні не лише війни й пожежі, а й цілеспрямоване їх знищення. Достатньо згадати спеціальний наказ Синоду від 15 березня 1722 р., який заборонив об'ємні зображення на гробницях і раках, після чого скульптурні об'єкти опинилися на складах та горищах храмів й майже всі загинули (80). Коли в XIX ст. з'явився інтерес до старовини, віднайти вдалося лише кілька зразків дерев'яної скульптури з гробниць. Вони походять переважно з Новгороду та датуються пізнішим, ніж XV ст. часом (81). Це, наприклад, скульптурне зображення архієпископа Євфимія з ляди його раки (1549 р.) (82). Зберігся й покров на його гробницю (83).

У князя Олелька Володимировича та княгині Анастасії Василівни було двоє синів: Семен та Михайло Олельковичі, а також три доньки (84).

Одна з доньок — Євдокія Олельківна була дружиною господаря Молдавського князівства Штефана III Великого (1429–1504): *«В лето 6971, июния 5, приять себе госпожу Еудокию, сестра Семена царя от Киева»* (85). Вона померла 1468 р. й похована в Молдавії. Її дочка — Олена Волошанка — була пошлюблена з Іваном Івановичем Молодим, сином московського володаря Івана III Васильовича (1440 — 1505).

Друга дочка Олелька Володимировича стала першою дружиною князя Юрія Федоровича Пронського (зг. 1479). Князі Пронські були благодійниками Печерського монастиря, і в синодик обителі записані для поминання кілька представників цього роду. Не виключено, що дружина Юрія Федоровича, яка померла раніше за чоловіка, була похована біля діда, бабусі, батьків та інших родичів.

Третя дочка — Федора (Федосія) Олельківна, як вважають деякі дослідники, була дружиною князя Семена Юрійовича Гольшанського та померла після 1480 р. Проте інші дослідники доводять, що її чоловіком був Семен Іванович князь Пінський (86). Це питання, а також те, де подружжя поховане, потребує додаткового дослідження.

* * *

На час смерті Олександра (Олелька) Володимировича в 1455 р. вже не було серед живих родичів, завдяки яким було відновлене Київське князівство й він став київським князем. Незважаючи на це, Київське князівство було збережено за сином небіжчика Семеном Олельковичем, який теж панував в Києві тривалий час до своєї смерті. Без сумніву, головною причиною цього був його шлюб: дружина князя — Марія Іванівна була дочкою найвпливовішого литовського магната Івана (Яна) Гаштовта, який, як ішлося, навіть деякий час був в опікунській раді при синах Владислава II Ягеллона. Не випадково Гаштовти двічі просували кандидатуру свого родича Семена Олельковича на

великокнязівський престол у ВКЛРЖ. (87).

Ім'я Яна Гаштовта стало широко відоме завдяки «Хроніці Биховця», одна з частин якої — «Літописець Яна Гоштовта» (1440–1453) містить опис подій, що сталися за часів короля Казимира IV Ягеллончика, очевидцями яких він був (88).

За Семена Олельковича в Римі призначили на київську митрополію Григорія Болгарина (89), який посідав цю катедру в 1458–1472 рр.: *«оттоле сотворишася два митрополита в Руси, один на Москве, а второй в Киеве»* (90). Поява у ВЛРЖ митрополита Григорія змусила московського митрополита Йону направити в Київ до удови князя Олелька Володимировича та її синів свого представника — ігумена Троїце-Сергієва монастиря старця Васіяна з поученнями, спрямованими проти свого конкурента (91). Проте це не дало бажаного результату. Але Анастасія Василівна вручила ігуменові дарчу грамоту на великі маєтності на поминання своїх батьків, демонструючи таким чином свою повагу та любов рідному братові Василю II Васильовичу (1415–1462) (92).

Приязні стосунки між братом та сестрою засвідчує й той факт, що в 1455 р., коли помер чоловік Анастасії Василівни князь Олелько Володимирович, на спомин його душі московський володар подарував Слуцькому Свято-Троїцькому (Троїчанському) монастиреві, яким опікувалися князі Слуцькі, *«дворец»* на р. Локее (93).

Княгиня й надалі не припиняла контактів зі своєю батьківщиною, з якою її пов'язувало минуле: в Москві при дворі її батька у Анастасії Василівни та Олелька Володимировича народився їхній первісток Семен Олелькович, котрий деякий час виховувався при дворі своєї бабці Софії Вітовтівни (94). Там залишилися могили її батьків.

За князя Семеона Олельковича в Києво-Печерському монастирі при архимандриті Миколаї були створені дві редакції Києво-Печерського патерика (1460 та 1462 рр.). Першу редакцію було закінчено 19 червня 1460 р. Із тексту традиційної кінцівки цієї редакції твору дізнаємося, що *«Написана же быша книга ... повелением инока Касиан, клирошанина печерскаго,....на имя священноиноку кир Акакию, бывша наместника киевскаго»* (95). Обмаль джерел не дає змоги з'ясувати, яким було ім'я ченця Акакія в миру, але ставши інокком Печерського монастиря, він, як і Касіян, були після смерті, імовірно, поховані на його території.

У цей період в Успенському соборі могли поховати кілька осіб, пов'язаних родинними зв'язками з раніше спочившими тут особами.

По-перше, тут після 1461 р. міг знайти свій останній спочинок син князя Федора (в ченцях Феодосія) Даниловича Острозького, рідний брат Анастасії Федорівни Острозької — намісник турівський князь Василь Федорович Красний Острозький. За іншими даними він нібито був перепохований в Києво-Печерському монастирі князем Костянтином Івановичем Острозьким. (96) Князь Василь Федорович був одружений з Ганкою (Огрефиною) Іванівною Ямонтівною, внучкою згаданого смоленського намісника Ямонта (Василя) Тулунтовича Подберезького, родичкою Михайла та Дмитра Подберезьких, які загинули 1399 р. в битві на р. Ворсклі. Дружина князя Василя Острозького, імовірно, спочила біля чоловіка. Ганка (Огрефина) Іванівна була родичкою другої дружини Вітовта. Цей шлюб відбувся за ініціативи останнього, й великий князь надав нареченій у посаг кілька сіл на Волині (97).

По-друге, в 1465 р. в Успенському соборі могли бути похованими князь Іван Острозький (98) та його дружина Марія Іванівна Бельська, дочка князя Івана Володимировича Ольгердовича Бельського, онука Володимира Ольгердовича. Це дуже правдоподібно, оскільки тут вже спочивали її дід та інші родичі, а також тому, що пізніше тут будуть поховані діти подружжя.

По-третє, в Печерському монастирі близько 1466 р. міг бути похованим князь Василь Григорович Друцький — син згаданого Григорія Семеновича Друцького, який доводився племінником князеві зубровицькому Дмитру Семеновичу Сокирі, а також Васи-

*Успенський собор Києво-Печерського монастиря. Реконструкція на 70-ті рр. XVI ст.
Автор О.В. Сіткарьова. Виконання 3Д проєкції О.Мінін*

лю Семеновичу Красному Друцькому та згаданому київському воєводі (в 1492–1505 рр.) князю Івану Семеновичу Путяті — чоловіку Анастасії Федорівни Острозької.

Василь Григорович Друцький був одружений з Юрпанкою **(99)**, яка, імовірно, була дочкою похованого в Печерському монастирі київського воєводи Юрши Станка Ганковича **(100)**. Її ім'я наразі невідоме. Крім дочки у Юрші був син — Івашка (Іван) Юршич, який успадкував від батька великі володіння, отримані ним свого часу від Свидригайла Ольгердовича **(101)**. Іван Юрша зробив успішну кар'єру. З документів, що датуються 31 липня 1488 р. **(102)** та 12 травня 1489 р. **(103)** дізнаємося, що він був маршалком короля Казимира IV Ягеллончика та намісником володимирським **(104)**. Оскільки й родина Василя Григоровича Друцького, як і родина його дружини були тісно пов'язані з Києвом, можна припустити, що подружжя поховане в Печерському монастирі.

Князь Семен Олелькович помер 1471 р. й був похований в Успенському соборі **(105)** поруч з дідом, бабцею та батьками. Незадовго до смерті він капітально відремонтував храм. **(ІЛЛ ...041)** Тоді стіни собору були підсилені контрфорсами, на споруді з'явилося нове завершення у вигляді високих скатних дахів, головний портал храму прикраси-

іл 50

ло оригінальне облямування у вигляді ступінчастої арки, в якій був вміщений триптих з шиферу із зображенням Богородиці — Оранти з преподобними Антонієм та Феодосієм Печерськими. (ІЛЛ.,, 050) (ІЛЛ... 040) На триптиху був зроблений напис, що сповіщав про ремонт собору, а також про його ктитора. Тоді ж у храмі був поновлений монументальний живопис: «...иже украси ю красотою якоже беможно, такожде и внутр иконним писанием; но единое не тако, яко ж прежде. Исперва бо мусиею сажена бысть не токмо по стенам, но и по земле...». При цьому були збережені залишки давньоруських мозаїк, які після цього проіснували до середини ХУІІ ст., оскільки тоді їх побачив та описав син Антіохійського патріарха Макарія архідиякон Павло Алеппський. Після ремонту до ризниці Успенського собору були надані коштовні літургійні речі: *и обогати ю златом и серебром и сосуды церковными ...»* (106). Декоративне оздоблення інтер'єра собору доповнювали саркофаги, в одному з яких був похований й сам князь Симеон Олелькович. В описі ризниці храму згадується

Кам'яний рельєфний триптих із зображеннями Богородиці та преподобних Антонія та Феодосія Печерських, а також напису про відновлення Успенського собору за Київського князя Симеона (Семена) Олельковича та освячення його за архімандрита Іоанна в 1470 році. Розташовувався над головним порталом Успенського собору Києво-Печерського монастиря. Із колекції НЗКПЛ

покров на його гробницю.

Відновлений храм був освячений «... *при велебному отці архімандриті Івані року 6978 (1470), грудня 3» (107)*. Архимандритом тоді був Іоанн II **(108)** (у миру Іван Тишкович Каленицький). Він, як і згаданий Сенько Каленикович, був сином намісника путивльського, звенигородського і сіверського Каленика (Клементія) Мишковича. До чернечого постригу Іван Тишкович був одружений з кн. Агафією (Гафтелиною) Семенівною Глинською, дочкою згаданого Семена (Сенька) Довмонта Івановича, онукою князя Олександра (в ченцях Івана) Глинського та Анастасії Данилівни Острозької.

Поруч з київським князем Семеном Олельковичем, вірогідно, похована і його дружина Марія Іванівна Гаштовт. Це правдоподібно з огляду на те, що пізніше тут спочив їхній син кн. Василь Семенович (+1495), а також чоловік їхньої дочки княгині Олександри (Олени) Семенівни Слуцької — кн. Федір Іванович Ярославич, а можливо, й сама княгиня Олександра.

Друга дочка подружжя — Софія Семенівна Слуцька — була з 1476 р. дружиною останнього тверського володаря (1461–1485) Михайла Борисовича (1453–1505) **(109)**, який отримав тверські землі у віці 8 років та панував в Твері 24 роки. Літопис повідомляє, що Софія Семенівна була в шлюбі сім років **(110)**. Вона померла 7 лютого 1483 р. не народивши князеві сина-нащадка **(111)**. Поховали її, вірогідно, в Твері. Вона не дожила два роки до сумної події, коли її чоловік був позбавлений своїх володінь **(112)** та був змушений емігрувати до ВКЛРЖ. Тут він отримав від Казимира IV Ягеллончика два маєтки: в Слонимському старостві — «*двір Лососиная з Белавичами і Гошовим*» та на Волині — м. Печихвости. Деякі дослідники вважають, що Михайло Борисович Тверський одружився вдруге з онукою Казимира IV Ягеллончика, але нащадка-сина вона йому теж не народила, оскільки пізніше його маєтки перейшли до **третіх** осіб. Так, жалованою грамотою короля Олександра від 13 грудня 1505 р. маєток Лососина перейшов князеві Василю Львовичу Глинському, а грамотою від червня 1508 р. — маєток Печихвости Василю Бокію **(113)**. Михайло Борисович Тверський помер восени 1505 р., але де його поховали — невідомо.

* * *

Після смерті київського князя Семена Олельковича його вдова — Марія Іванівна Гаштовт — наближена до короля особа та сам Казимир IV Ягеллончик не були зацікавлені в передачі Київської землі комусь з родичів небіжчика. Король вирішив залишити Київську землю за собою **(114)**, закріпивши її за племінницею своєї матері Анною Семенівною Гольшанською (+1499). Своїм намісником у Києві він призначив рідного брата удови Семена Олельковича — заможного і впливового литовського магната — Мартина Гаштовта, чоловіка Анни Семенівни.

Остання була дочкою князя трабського Семена Семеновича. Вона народилася у нього від шлюбу з кн. Марією (Мариною) Дмитрівною Друцькою Сокирянкою (+бл. 1496 р.), рідна сестра якої — Єлизавета Дмитрівна Друцька Сокирянка була матір'ю дружини Симеона Олельковича. Батько Марії (Марини) та Єлизавети — кн. Дмитро (Митька) Семенович Сокира був рідним братом чоловіка Анастасії Федорівни Острозької — Івана Семеновича Путяти, а також Василя Семеновича Красного та Григорія Семеновича Друцьких.

Усі вони мали великі володіння, у тому числі надані ним ще попередніми володарями. Так, Дмитро (Митька) Семенович Сокира отримав від Вітовта Остерську волость, що її успадкувала його дочка Марія (Марина), а вона, в свою чергу, передала володіння своєму онукові Ольбрахту Мартиновичу Гаштовту — сину київського воєводи Мартина Гаштовта **(115)**.

Ім'я останнього на цій посаді згадується в кількох документах того часу **(116)**. За його правління Київ у травні 1474 р. відвідав Амбросій Контарині — посол Венеціанської республіки до персидського правителя Уссум — Гассана **(117)**.

Мартин Гаштовт займав посаду київського воеводи в 1471–1475 рр. **(118)**. Можливо пізніше його заміщували в Києві його намісники, оскільки наступний відомий із джерел воевода був призначений сюди лише 1478 р. Похований він, імовірно, в родинній каплиці Гаштовтів у кафедральній базиліці у Вільно. Тут похований його син Ольбрахт Гаштовт. Збереглася надгробна плита на могилі останнього зі скульптурним портретом померлого в повних лицарських обладунках.

З 1478 р. київськими воеводами, як свідчать джерела, були спочатку Дмитро Путятич I **(119)**, а потім Іван Ходкевич **(120)**.

Таким чином, після смерті київського князя Семена Олельковича Київською землею близько десяти років керували особи, які в уявленні її еліти не мали на це права, оскільки в той час живими були прямі нащадки Ольгерда, онуки князя Володимира Ольгердовича: Михайло Олександрович (Олелькович) та Федір Іванович Бельський.

Про князя Михайла Олельковича відомо, що, отримавши у спадок копильське і случке князівства, він опікувався православними монастирями, розташованими на їх теренах, у тому числі Слуцьким Свято-Троїцьким (Тройчанським) монастирем. Він розпорядився передати зазначеній обителі за упокій душі свого батька «*дворець*», який, відповідно до грамоти від 20 березня 1455 р., придбав для цього його боярин Василь Цар **(121)**.

Михайло Олелькович деякий час перебував у Новгороді Великому, де був «*служилим князем*» — офіційним представником тут Польського королівства і ВКЛРЖ **(122)**. Літописи так повідомляють про обставини його появи в Новгороді. Тоді тут існувало боярське угруповання на чолі з удовою новгородського посадника Ісаака Андрійовича — Борецькою («*Марфою Посадницею*») та її синами, які проводили антимосковську політику та намагалися відстояти незалежність Новгородської республіки, зокрема чинили спротив підпорядкуванню новгородського архієпископа Феофіла московському митрополиту Йоні. Новгородці направили до Казимира IV Ягеллончика послів з дарунками та пропозиціями щодо укладання союзу та підпорядкування новгородського архієпископа литовсько-руському митрополитові Григорію Болгарину: «... *Король же приять дари ихъ с любовию... и князя посла к нимъ Михайла Оленкова сына Киевского*» **(123)**.

Цілком можливо, що князя Михайла Олельковича задовольняла посада намісника багатій Новгородської республіки. Але, як відомо, незабаром московський володар, здійснивши на Новгород два походи: в 1471 та 1478 рр., розграбував новгородські землі та ліквідував незалежність республіки.

Деяким відгуком цих сумних подій є поява різноманітних легенд про місце поховання новгородського архієпископа Феофіла, котрий був останнім владикою, обраним у Новгороді за стародавніми традиціями. Існує три версії щодо поховання владики: дві з них стверджують, що він похований у Чудовому монастирі, або в Новгороді Великому **(124)**. Водночас писемні джерела повідомляють про перебування мощів прп. Феофіла в Києво-Печерському монастирі **(125)**. Пояснити це можна, мабуть, тим, що владика Феофіл узяв архієрейське висвячення не в Московського, а в Київського митрополита. Тому він не міг повернутися до Новгорода, який уже був захоплений Московією, і залишився в Києві. Тут він і помер та похований у Дальних печерах, де й досі спочивають мощі святого.

Після повернення з Новгорода становище князя Михайла Олельковича було нелегким: його батько та брат — колишні київські князі, а також дядько — великий князь московський Василь II Васильович — померли. Політика двоюрідного брата Івана III

Васильовича (1440–1505), який прийшов до влади 1462 р., суперечила політиці Казимира IV Ягеллончика. Отже, очікувати підтримки Михайлу Олельковичу було нема звідки. Спочатку він сподівався на підтримку короля, оскільки той був хоч і далеким, та все ж таки родичем: Казимир IV доводився батькові кн. Михайла Олельковича двоюрідним братом. Не випадково, у відомому *«Посланні Мисаїла»* папі римському Сиксту IV (1477–1484) від 14 березня 1476 р. Михайло Олелькович, не посилаючись на своїх родичів з боку Володимира Ольгердовича, підписався: *«Великославний князь, яснороджений Михайло, брат по плоті пресветлого короля польского Казимира, (князя) литовского й руського пана (126)»*. Послання підготовлене, очевидно, тоді, коли Михайло Олелькович ще сподівався отримати від короля Київське князівство, або інший значний уділ. У цьому він намагався знайти підтримку в Церкві й тому допомагав утвердитися в сані митрополита Київського своєму прибічнику смоленському єпископові та митрополиту — електу Мисаїлу (світське ім'я Михаїл) (1475–1480). *«Послання Мисаїла»* засвідчує прагнення його авторів знайти більшого порозуміння з представниками Римської церкви, а також їхні сподівання на збереження в подальшому тотожності православної Церкви. Вони прохали папу направити до Польщі та ВКЛРЖ двох своїх представників — грека, *«котрий у всьому дотримується закону Східної Грецької Церкви»*, та *«латинина»*, які б правили за посередників щодо унії (127).

На документі бачимо підписи: митрополита — електа Мисаїла та двох архімандритів (Свято-Троїцького монастиря у Вільні Макарія і Києво-Печерського монастиря Іоани II), а також світських осіб, у тому числі трьох князів: Михайла Олельковича, його двоюрідного брата Федіра Івановича Бельського та Дмитра Костянтиновича Вяземського (128). Послання підписали: підскарбій короля Олександр Солтан та його сини: волинський сенатор із Загорова Михайло та Андрій Олександровичі; молодший брат Олександра Солтана Іоан Євстафій Васильович Корсак із Полоцька; староста путивльський *«Роман з Києва»* (Роман Івашкович Волчкович); його брат *«Іван із Києва»* та великокнязівський писар Якуб, а також київський воевода Іван Ходкевич та його брат намісник каменецький Павло Ходкевич. Підписанти зверталися до папи Сикста IV з великою шаною: *«Вселенському папе, великому солнцю, всемирному свѣтилнику, церковному свѣту, всесвятому и всенасветѣйшому, отцу отцемъ и всеначальнѣйшому пастыру пастыремъ»* (129). З огляду на цей пафосний стиль послання варто згадати, що папа Сикст IV зганьбив своє ім'я введенням інквізиції в Іспанії (130). Крім того, коли послання прибуло до папи, йому, імовірно, не було часу розглядати його, оскільки саме тоді він та його племінники, яких він поставив на посади кардиналів, вели жорстоку боротьбу зі знаменитим флорентійським родом Медичі. При цьому папа для досягнення своєї мети не зупинився навіть перед організацією вбивств представників Медичі. Підготовлений особисто Сикстом IV державний переворот не вдався, і деяких родичів папи ув'язнили. Тому не дивно, що автори *«послання»* не отримали на нього відповіді.

Як відомо, 1481 р. проти Казимира IV Ягеллончика був підготовлений заколот. Його організували два згадані онуки колишнього київського князя Володимира Ольгердовича: Михайло Олелькович та Федір Іванович Бельський, а також князь Іван Юрійович Дубровицький, батько якого (тоді вже покійний) — Юрій Семенович Гольшанський — доводився двоюрідним братом королеві — матері Софії Андріївни Гольшанській. Після смерті королеви в 1461 р. князі Гольшанські втратили колишнє високе становище та владу в державі. Те саме сталося й з синами Івана Володимировича Ольгердовича князями Бельськими. До заколоту був причетний київський воевода (1478–1482) Іван Ходкевич — чоловік сестри Федора Івановича Бельського (131) — Анастасії Іванівни Ольгердівни, але воевода пізніше злякався та виказав змовників.

Таким чином, головною причиною заколоту проти короля стала втрата нащадками колишніх провідних осіб ВКЛРЖ свого високого статусу та влади в державі. Це відбу-

лося, без сумніву, завдяки змінам, що сталися в родині померлого короля Владислава II Ягайла. Після того, як 1444 р. загинув його старший син Владислав III Варненчик, який був королем польським (1434–1444) та королем угорським з ім'ям Ласло I (1440–1444), молодший брат останнього Казимир IV Ягеллончик одночасно став польським королем і великим князем литовським та руським. У 1454 р. він одружився з Ельжбетою — дочкою Альбрехта II Габсбурга, короля Чехії (1438–1439), Угорщини (1437–1439), імператора Священної Римської імперії (1435–1439). Від шлюбу з Ельжбетою у короля народилося шість синів та сім дочок. Нові численні родинні зв'язки, певно, віддалили керманіча держави від його більш далеких родичів й він перестав враховувати їхні інтереси. Така позиція короля виявилася непередбаченою і не тільки спровокувала заколот, а й спричинила в майбутньому до еміграції багатьох князів до Московії та втрати ВКЛРЖ великих територій.

Найбільш повні свідчення про заколот містяться в офіційному Софійському літописі: *«Того же лета (6990) бысть мятеж в Литовской земле: въсхотеша вотчини Ольшанской, да Олешковичъ, да князь Федор Бельской, по Березино реку отнести на великого князя Литовской земли, един же их обговори, король же Ольшанського стял да и Оленковича; князь же Федер Бельский прибежал на Москву, а княгиню король поймал; много же насылал х королю князь великий, чтоб отдал ее, король же никакоеже не отдал»* (132). Отже «змову князів» було викрито (133).

Федору Івановичу Бельському вдалося втекти до Московії, але йому довелося залишити на батьківщині свою дружину Анну Семенівну Кобринську, з якою щойно побрався. Князів Михайла Олельковича та Івана Юрійовича Дубровицького заарештували та незабаром стратили (134). Супральський літопис повідомляє, що це сталося *«...в лѣто 6989 ... при воеводѣ виленском пану Олехну Судимонтовичу, а Троцком пану Мартину Кгастовътовичу»* (135).

Вірогідно, страта двоюрідного брата обурила московського володаря Івана III Васильовича й була однією з причин, що спричинила погіршення відносин між державами. Ймовірно, реакцією на цю подію була підтримка Московією в 1482 р. нападу на ВКЛРЖ хана Менглі-Гирея. Тоді Київ був спалений та пограбований, а церковне начиння із Софійського собору, в тому числі золоті дискос та потір, вивезено до Москви (136). До полону потрапила велика кількість киян, у тому числі згаданий київський воевода Іван (Ян) Ходкевич з родиною.

Зважаючи на обставини смерті князів Михайла Олельковича та Івана Юрійовича Дубровицького, їх поховали без розголосу. Місцем їхнього поховання, вірогідно, став Успенський собор, який до того часу вже був родинною усипальницею князів Ольгердовичів та Гольшанських. Це підтверджує й те, що в подальшому тут були поховані їхні близькі родичі. Могилами для поховання могли слугувати, як і раніше під час поховання князів Ольгердовичів, шиферні саркофаги під підлогою храму.

Під час археологічних досліджень 1998 р. в одному із таких саркофагів виявлено останки чоловіка, обряд поховання якого та інші його ознаки дали дослідникам підстави вважати смерть небіжчика насильницькою, не виключаючи декапітацію, а можливо, й четвертування (137). Зазначене поховання могло належати комусь із згаданих князів. У монастирському синодику, де записаний рід князів Слуцьких, поминаються імена *«убиенних князей Михаила Александровича и Иоанна Юрійовича»* (138).

Дружиною Івана Юрійовича Дубровицького була дочка брацлавського намісника (з 1452 р.) Михайла Васильовича Чорторийського — Ганна Михайлівна (+ п. 1514). Де вона була похована — невідомо, але не виключено, що вона теж спочила в Печерському монастирі.

Удова князя Михайла Олельковича — княгиня Анна — після страти чоловіка змушена була звернутися до Казимира IV Ягеллончика з проханням підтвердити її права на

маєтності небіжчика. Цього вимагали бояри, які йому раніше служили. 22 червня 1483 р. удова отримала від короля з цього приводу позитивну *«Послушну грамоту»* (139).

Княгиня Анна, як і раніше її чоловік, продовжувала опікуватися Слуцьким Свято-Троїцьким (Тройчанським) монастирем. Так *«Жалуваними грамотами»* від 17 вересня 1489 р. та від 10 квітня 1492 р. вона подарувала обителі ставок та млин з робітниками (140), а грамотою від 31 травня 1492 р. відписала монастирю ще одне село (141). Княгиня мала щодо цього монастиря *«право подання»* (jus patronatus), тому архімандрит Йосиф, якого обрали 1494 р. на смоленську єпископію, саме до неї передав на збереження монастирське майно до призначення свого наступника (142).

У 1499 р. сину Михайла Олельковича та княгині Анни — князю Семену Михайловичу — довелося судитися за Слуцьк та Копиль зі своєю двоюрідною сестрою — кн. Олександрю (Оленою) Олельківною та її матір'ю, вдовою князя Семена Олельковича — княгинею Марією Іванівною Гапшовт. Цю судову справу він виграв: відповідно до *«судної грамоти»* короля Олександра від 16 січня цього року зазначені володіння залишилися за Семеном Михайловичем Слуцьким. Проте цього саме року він програв деякі інші справи й втратив два своїх маєтки (143).

* * *

Після еміграції 1481 р. Федіра Івановича Бельського до Московії його *«отчину»* передано його братові Семену Івановичу. Але цього останньому виявилось замало. У 1484 р. він намагався відсудити в онуки свого покійного дядька князя Андрія Володимировича Ольгердовича — Федьки (Феодори) Глібівни володіння, які вона успадкувала від батька — князя Гліба Андрійовича. Проте право на *«отчину»*, пожалувану Вітовтом ще її дідові, було залишено за нею (144). Кн. Федька Глібівна згадується в грамоті від 1487 р. (145). Де вона похована — невідомо.

Наприкінці 1499 р. — на початку 1500 р., коли Іван III Васильович, готуючись до війни з ВКЛРЖ, запросив деяких князів цього князівства на свою службу та пообіцяв їм великі володіння в Московії, Семен Іванович Бельський теж емігрував (146). Тоді грамотою від 14 березня 1495 р. всі його маєтки повернуті були королю, а потім жалуваною грамотою від 21.12.1522 р. частину їх (маєток Смольняни в Оршинському уїзді) повернули Острозьким, оскільки вони були нащадками князів Бельських (147). У князів Бельських, крім згаданої сестри Анастасії, була сестра — Марія Іванівна Бельська, яка була дружиною князя Івана Острозького. Це подружжя стало батьками прославленого військового та державного діяча свого часу князя Костянтина Івановича Острозького. Усі вони були тісно пов'язані з Печерським монастирем й багато їхніх родичів знайшли тут свій останній спочинок.

Про дружину Федора Івановича Бельського — Анну Семенівну Кобринську (+ 1519 р.) відомо, що її чоловік прохав відправити з його послами до Московії, де він перебував з 1481 р. після *«змови князів»*. На це король відповів, що не забороняє княгині їхати до нього, але дозволити послам забрати її без її згоди не може: *«въ нашему законѣ того нѣтъ силою вольныхъ людей въ неволю давати нелзѣ»* (148). У 1495 р. кн. Анна Семенівна вдруге вийшла заміж за Венцлава Костелевича. Після смерті братів, які не мали нащадків, Кобринське князівство перейшло до її чоловіка, а по його смерті — до королеви Бони Сфорца (149). Де похована сама княгиня — невідомо.

Її перший чоловік теж узяв другий шлюб із рязанською княжною, племінницею Івана III Васильовича. Троє його синів: Іван, Семен та Дмитро Федоровичі Бельські займали високі посади в московській боярській аристократії. Один з них — Семен Федорович — пізніше повернувся до ВКЛРЖ (150). Князі Бельські та їхні нащадки залишили помітний слід в історії Московії, але їхня доля склалася по-різному. Для деяких з них

вона виявилася вельми трагічною **(151)**.

Княгиня Федька (Феодора) Глібівна була пошлюблена з рідним братом Анни Семенівни — князем Іваном Семеновичем Кобринським. Після смерті чоловіка княгиня Федька (Феодора) виконала його наказ, передавши Кобринському Спаському монастирю на спомин його душі с. Корчичі з угіддями та поховавши його в головному храмі цієї обителі. Грамотою від 5 жовтня 1512 р. король підтвердив монастиреві право на зазначені володіння **(152)**. Князі Кобринські і раніше давали щедрі пожертви до монастирів та храмів м. Кобрин. Так, вони пожалували Спаському монастирю земельний наділ, а також ставок та млин на р. Шевнів **(153)**. Крім того, вони надали значні земельні володіння місцевим церквам: св. апостолів Петра і Павла (у 1465 р.) **(154)**, Миколаївській та Пречистенській. Грамотою від 26.01.1487 р. Іван Семенович надав маєток церкві в Дубочинах **(155)**.

На прохання Києво-Печерського архімандрита князь Іван Семенович Кобринський та його дружина поновили монастиреві грамоту на володіння селом Осово, втрачену під час пожежі. Грамоту надано обителі ще дідом Федьки (Феодори) — князем Андрієм Володимировичем Ольгердовичем **(156)**. У Печерському монастирі поминався рід Івана Семеновича: в синодику Введенській церкві у Ближніх печерах записано двадцять чотирьох імені родичів князя **(157)**.

Митрополит Макарій повідомляє, що княгиня Федька (Феодора) Глібівна, поховавши першого чоловіка, 1492 р. вийшла заміж удруге за віленського воєводу магната Юрія Паца й була перехрещена за католицьким обрядом з ім'ям Софія. Юрій Пац в 1486–1489 рр. був київським воєводою. За нього в Києві був відремонтований київський замок. Після смерті 1506 р. другого чоловіка Федька (Феодора) Глібівна стала дружиною Миколи Радивиловича, який помер 1512 р. У трьох шлюбах у неї дітей не було **(158)**. Де поховано княгиню наразі невідомо.

У Івана Семеновича Кобринського, крім згаданої сестри Анни, була сестра — Марія Семенівна. Вони були онуками згаданого кн. Романа Федоровича Кобринського та невідомої на ім'я дочки Данила Острозького. Марія Семенівна стала першою дружиною Івана Васильовича Красного Друцького, який доводився племінником Івану Семеновичу Путяті — чоловікові Анастасії Федорівни Острозької, які спочили в Печерському монастирі. Не виключено, що Марія Семенівна Кобринська та її чоловік теж поховані в цій обителі.

* * *

У князя Івана Семеновича Путяті від шлюбу з кн. Анастасією Федорівною Острозькою народилося кілька синів **(159)**.

Один з них — князь Василь Іванович Горський помер до 1496 р. та, імовірно, був похований в Успенському соборі. В описі ризниці храму записані покривала на гробниці князів Горських, отже тут спочили й інші князі з цієї родини.

Ще одним сином згаданого подружжя був Дмитро Іванович Путятич, який займав посаду київського воєводи. Зауважимо, що джерела фіксують дві особи з таким ім'ям та прізвищем, й обидва вони були київськими воєводами. Один з них — Дмитро Іванович 1-й — помер близько 1479 р. Про це свідчить посольський акт Казимира IV Ягеллончика (1447–1492) до кримського хана Менглі-Гирея I: *«Послали воєводу Кієвского кн. Дмитрея Путятыча за тымъ з Божего допущенія того слуги нашего доброго кн. Дмитрея Путятыча въ животъ не стало — Богъ его съ того свѣта собралъ»* **(160)**.

Про другого Дмитра Івановича Путятича 2-го відомо, що він в 1487–1488 рр. був намісником брянським, а в 1492–1504 рр. — київським воєводою **(161)**. Його керівництво припало на важкі для Києва часи. Оскільки Київське воєводство було прикордонним, на-

пади татар та війна з Московією потребували значних коштів та зусиль для утримання війська, яке він очолював, а також ремонт київського замку **(162)**. За його воеводства Київ отримав привілей на магдебурзьке право. На посаді воеводи Дмитро Путятич згадується в кількох документах, і, зокрема: в привілеях від 2 та 3 травня 1499 р. на передачу йому маєтків; у грамоті від 6 вересня 1497 р. великого князя литовського Олександра про передачу земельних володінь Київському Пустинно–Микільському монастирю **(163)**; у грамоті від 3 грудня 1503 р., щодо звільнення київських міщан від надання послуг поштом, які проїздили через Київ **(164)**. 27 листопада 1500 р. князь Дмитро Путятич 2-й отримав таємний наказ, за яким він мав їхати до хана Менглі-Гірея для того, щоб передати йому пропозицію короля виступити разом проти Московії **(165)**.

Дмитро Путятич 2-й помер 1506 р. не залишивши нащадків та не склавши заповіту. Поховали його, як і його батьків в Печерському монастирі: «...небожчикъ князь Дмитрей, славноѡ памяти, отходячи съ сего свѣта тестамента не здѣлалъ и жадноѡ памяти не вчинилъ по своей души и тежѡ по души родителей своихъ, которыи лежатъ въ манастыри Печерскомъ у Святоѡ Пречистоѡ въ Києвъ, гдѣ жѡ тѣло и его лежитъ ...» **(166)**. Із грамоти від 29 квітня 1506 р., наданій королем Михайлу Львовичу Глинському, дізнаємося, що той мав відписати різним православним монастирям та церквам, зокібно Печерському монастирю, прибутки з маєтностей покійного та все його рухоме майно, а також надати кошти для звільнення полонених та інше.

Слід відмітити, що в синодику, де поминається рід воеводи київського Дмитра Путятича записано 23 його родича, в тому числі три особи на ім'я Дмитро **(167)**.

Деякі дослідники вважають, що в Івана Семеновича Путятя та Анастасії Федорівни Острозької був ще й четвертий син — Іван Іванович Путятя, луцький городничий (1474–1489), луцький намісник (до 1493), луцький ключник (1496), перемиський намісник (1500–1507) **(168)**. Проте питання щодо походження цього князя досі залишається суперечливим. Так, вивчаючи зображення на печатці (1487–1506) намісника перемиського Івана Путятича, дослідники дійшли висновку, що воно вказує на приналежність її власника до роду Четвертинських **(169)**. Вони вважають, що це припущення перегукується з інформацією в пізніших джерелах **(170)**, тому не виключають, що Іван Путятя був нащадком князя Олександра Четвертні. Останнього, як ішлося, деякі дослідники ідентифікують із сином Данили Острозького — Олексієм (у ченцях Олександр).

* * *

У 1495 р. в Успенському соборі поховано онука князя Олелька Володимировича, сина князя Семена Олельковича — пінський князь Василя Семеновича Слуцького **(171)**. Він, як вважають, помер в м. Пінську, але його тіло перевезли до Києва та поховали в храмі **(172)** поруч з батьками, дідом та прадідом **(173)**. Лаврський чернець Афанасій Кальнофойський у книзі «Тератургима» повідомляє, що над його могилою родичі встановили «темновидный саркофаг» **(174)**.

Зауважимо, що до 1470–х рр. Пінським князівством володіли нащадки великого литовського князя Наримунта Гедиміновича. Після згасання цього роду князівство передано удові князя Семена Олельковича та її синові.

Василь Семенович, імовірно, помер у молодому віці й не залишив нащадків. Але у нього було дві рідних сестри: Софія та Олександра (Олена) Семенівни Слуцькі. Володіння брата успадкувала одна з них — Олександра (Олена) Семенівна та її чоловік Федір Іванович Ярославич.

Примітки

1. Яковенко Н.М. Українська шляхта...— С. 359.
2. Поменник Введенської церкви ...—С.19.
3. Поменник Введенської церкви ...—С.23.
4. Поменник Введенської церкви ...—С.21.
5. Однороженко О. Князівська геральдика Волині ...— С. 169.
6. АЗР... — Т.1, № 72.
7. Поменник Введенської церкви ...—С.18.
8. Грамоти XIV. ... № 32.
9. Грамоти XIV. ... № 33.
10. Грамоти XIV. ... № 67.
11. Максимович М. Собрание сочинений. Т. 1., 1876. — С. 169–171.
12. Мицько І. Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі// Мицько І. Статті, написані після вигнання з інституту українознавства НАН України.— Львів. 2000.—С.10–15; Однороженко О. Князівська геральдика Волині... — С. 48–51; Piekosinski F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczne — sfragistyczne// Studya, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa państwowego. —Tom. VII. — Krakow. 1907.— S. 61–62; AGAD, Archiwum Zamoyskich, Sygn. 33. St. 678– 639; Войтович Л. Княжа доба: Портрети еліти /реценз. Я.Д. Ісаєвич. Інститут українознавства ім. І Крип'якевича НАН України. Львівський національний університет ім. І. Франка. Біла Церква. Вид. Олександр Пшонківський. 2006.— С. 364.
13. Поменник Введенської церкви ...—С.24.
14. Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 2. (Вторая половина XIV –XVI в.). Часть 1. А–К. ... — С. 363; Странствования к святым местам иеродиакона Зосимы / С предисловием П.М. Строева // Русский зритель. 1828. Ч. 2. — С. 181–205; Хождение инок Зосимы / Под ред. Х.и. Лопарева// Православный палестинский сборник. — СПб., 1889,. — Т. 8, вып. 3, кн. 24.;
15. Зараз сакоб знаходиться в Оружейній палаті Московського Кремля. Государственная Оружейная палата Московского Кремля. М.: Изобразительное искусство.— Ілл. 56, 57.
16. А.З.Р. ...Т.1. № 23.
17. А.З.Р.... Т.1. № 24 .
18. А.З.Р. ...Т.1. № 25.
19. Збірник козацьких літописів. ...— С.111.
20. Nowakowski A. Ksiezna Anna Witoldowa ... S. 289–297.
21. Клепатський П.Г. Очерки... — С. 70.
22. АЗР... Т.1. № 33; Pfitzner J. Grobfurst Witold von Litauen als Staatsmann. Briinn, Prag, Leipzig, Wien. 1930. S. 158.
23. Садовник Т., Бірюліна О., Баран В. Європейський з'їзд 1429 року в Луцьку. Вид. друге. —Луцьк. 2006.
24. Яковенко Н. Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України. Видання друге, перероблене та розширене. —К.: Часопис «Критика». 2005. — С. 144 –155; Войтович Л. Княжа доба: Портрети еліти...—С. 642.
25. Nikodem J. Polska i Litwa wobec husyckich Czech w latach 1420–1433. Studium o polityce dynastycznej Wladyslawa Jagielly i Witolda Kiejstutowicza. Poznan. 2004. S. 358, 368.
26. Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30–е годы XV в. — М. 2015. — С. 243–254.
27. Грушевський С.М. Історія України– Руси. Т. 4. К.: Наукова думка, 1997. —С. 206; Любы А.Ул. Унутрыпалітычная барацьба у Вялікім княстве Літоўскім у 30–40 –ыя гг. XV ст.: Аутарэферат дыс.... канд. гіст. навук. Мінск, 2006.
28. Lowmianski H. Polityka Jagiellonow. Poznan. 1999. S. 143–144; Blaszczyk G. Dzieje stocun- kow polsko — litewskich. —Tom III: Od Krewa do Lublina. — Crese I. Poznan, 2007. Op. Cit.

Т. II. Cz. I. I. 668–671.

29. Коцебу Август. Свитригайло, великий князь литовський, или Дополнение к историям Литовской, Российской, Польской и Прусской. Перевод с немецкого. СПб., 1835. — С. 76.
30. Коцебу Август. Свитригайло ... — С. 64; **Jasinski K. Rodowod Piastow mazowieckich. Biblioteka genealogiczna. T. 2. — Poznan; Wroclaw, 1998. S. 115–117.**
31. **Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin (далі –GStAPKB), OBA 2679, 3104; Itinerar Konig und Kaiser Sigismunds von Luxemburg, 1387–1437. — Warendorf, 1995. S. 99; Itineraria rigum et reginarum Hungariae (1382–1438). — Budapestini, 2005. P. 102–103.**
32. Полеханов С.В. Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30–е годы XV в. — М.: «Индрик». 2015. Институт российской истории РАН. Отвеств. ред. д.и.н., проф., член — корр. РАН Б.Н. Флоря. — С 269.
33. ПСРЛ... Т. 35. Летописи белорусско-литовские. — М., 1980. —С. 34, 57. Клепатський П.Г. Очерки ... —С.70.
34. ПСРЛ... Т. 35. ...— С. 77.
35. Флоря Б.Н. Орда и государства Восточной Европы в середине XV века (1430–1460) // Славяне и кочевой мир. — М., 2001. — 175–176; **Czaminska I. Moldawia i Woloszezyzna Wobec Polski, Wegier i Turcji w XIV — XV w. — Poznan. 1996. S. 82 — 88.**
36. Полеханов С.В. Браки князя Свидригайла // По любви, въ правду, безо всякие хитрости // Сборник статей. Институт истории РАН. М.: «Индик». 2014. С. 237–241, 251–252.
37. Коцебу Август. Свитригайло ... С. 95.
38. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. — Львів.: львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. — С.90.
39. Полеханов С.В. Государственный переворот 1432 г. в Великом княжестве Литовском // Вестник Московского университета. Серия 8 : История. — 2010. — № 1.—С. 35–48.
40. Полеханов С.В. Наследники Витовта... — С. 243–245.
41. Однороженко О. Українсько руська еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: Структура та влада. —К: Темпора. 2011. — С. 130–131; Крикун М. Адміністративно — територіальний устрій Правобережної України в XV — XVIII ст. Кордони воєводств в світлі джерел. — К., 1993. — С. 49–51.
42. Однороженко О. Українська руська еліта ...С. — 129.
43. Любавский М. Литовско– русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. —М., 1892. —С. 66–69.
44. Однороженко О. Українська руська еліта ... —С. 131; Леонтович Ф. Рада великих князей литовских // ЖМНП —С. 133; Halecki O. Ostatnie lata Swidrygielly i sprawa wolynska za Kazimierza Jagiellonczyka. Krakow. 1915. —С. 297– 302.
45. Клепатський П.Г. Очерки... — С. 71.
46. АЗР... Т.1. № 36.
47. Клепатський П.Г. Очерки ...—С. 75.
48. Сіткарьова О.В. До питання про надмогильні плити некрополя Успенського собору Києво-Печерської лаври //Мистецтвознавство України . Збірник наукових праць. Вип. 6–7. — К.:Академія мистецтв України. 2006.— С. 503 — 504.
- 49.Зараз плита зберігається в Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику.
50. Войтович Л. Княжа доба ...— С. 642; Яковенко Н. Нарис історії ... —С. 146.
51. История русской церкви Макария, архієпископа литовского и виленского. Т. IX. Период разделения на две митрополии. Книга IV. История западно — русской или литовской митрополии. — СПб.. 1879. — С. 80; АЗР... Т. 1. № 59.
52. Полеханов С.В. Браки князя Свидригайла Ольгердовича... С. 43,237–241, 251–252; **Stadnicki K. Bracia Wladyslawa — Jagielly Olgierdowicza krola Polski, wielkiego xiecia Litwy. Lwow. 1867. S. 365. Przyp. 385; Stadnicki K. Olgierd i Kiejstut, synowie Gedymina, wielkiego xiecie**

- Litwy. Lwow. 1870. S. XIX;** Войтович Л. Княжа доба ... — С. 642.
53. Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV— начала XVI столетия)/ сообщил С.Т. Голубев // ЧИОНЛ. — 1892.— кн. 6.— Отд. 3.— С. I—XIV, 1—88.
 54. Клепатський П.Г. Очерки...— С. 71.
 55. Клепатський П.Г. Очерки ...— С.76; Wolff J. Kniazowie litewsko — rusky od konca XIV wieku. — Warszawa. 1895, — S. 327—328.
 56. Клепатський — С. 75; АЗР...Т. 1. № 77.
 57. Поменник Введенської церкви... —С.24.
 58. Яковенко Н. М. Українська шляхта ... — С. 359.
 59. АЗР. ...Т.1. № 46.
 60. Гудзяк Б. Криза і Реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Переклад з англійської Марії Габлевич. Під редакцією Олега Турія. — Львів: Інститут історії Церкви Львівської Богословської Академії. 2000. — С. 59.
 61. Гудзяк Б. Криза і Реформа...— С. 60— 63. Исидор оприлюднив рішення Флорентійського собору в офіційному посланні. Публікація оригіналу см.: ПСРЛ... Т. 6. — СПб., 1853. —С. 159—160.
 62. Акты исторические, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Т. 1. —СПб., 1841. № 259. — С. 488; Гудзяк Б. Криза і Реформа... — С. 60.
 63. Лозинский С.Г. История папства. Изд. М.: Издательство политической литературы. 1986. — С. 202.
 64. Гудзяк Б. Криза і Реформа...— С. 62; РИБ... Т. 6, № 65, кол. 548.
 65. Гудзяк Б. Криза і Реформа... —С. 62.
 66. Babinger F. Mehmed der Eroberer und seine Zeit. — Munchen. 1953 p. 168; Кримський А. Історія Туреччини: Звідки почалася Османська держава, як вона зростала й розвивалася і як досягла апогею своєї слави й могутності. — Київ— Львів: Олір. 1996. — с. 66—67.
 67. Кримський А. Історія Туреччини...—С. 66—67
 68. Кримський А. Історія Туреччини... — С. 66—67; Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття // Авторизований переклад з англійської Марії Габлевич. під редакцією Андрія Ясіновського.—Львів. 2001. — С. 219.
 69. Гудзяк Б. Криза і Реформа... —С.62—65; Попов А. Историко— литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян (XI — XV в.). —М.,1875.— С. 332—334; Послание митрополита Киевского и всея Руси Ионны в Великое княжество Литовское о непризнании латинского митрополита Григория, поставленного на митрополию Киевскую, Литовскую и Всея Руси папой Пием II и рукоположенного Константинопольским патриархом Григорием III Мамой. Москва. (20 декабря 1458 (1459) г.
 70. Акты исторические, собранные и изданные Археографическою комиссиею (далі АИ). — СПб., 1841. — Т.1. № 47; Гудзяк Б. Криза і Реформа... — С. 62—65, 72, 88.
 71. АИ. — СПб., 1841. Т.1. №42; Гудзяк Б. Криза і Реформа... —С. 62 — 65.
 72. История русской церкви Макария ...С. 364. Мікульскі Ю.М. Некаторыя матэрыялы да гісторыі роду князеў Амелькавічаў — Слуцкіх і г. Слуцка XV — XVI ст. (з нагоды кнігі А.А. Скеп'ян «*Князі Слуцкія*») // Беларуская даўніна. Вып. 1. Мінск. 2014. С. 159—160; Ранние источники по истории Ферраро— Флорентейской унии и ее восприятия в православном мире // Флоря Б.Н. Исследования по истории Церкви... С. 465—466.
 73. Розов В. Українські грамоти.Т.1: XIV — першої половини XV ст. / Історико — філологічний Відділ Української Академії наук. Збірник № 63. К., 1928 р. № 62, — С. 113.
 74. Сборник материалов по исторической топографии Киева и его окрестностей. Репринтное изд. — К.: Академкнига. 2010. Отдел. II. — К., 1874. — С. 31—32.
 75. Клепатський П.Г. Очерки — С. 153, 282.
 76. Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А., Балакін С.А. та ін.. Дослідження на території Старого арсеналу в Києві // АДУ 2004—2005 рр.— Запоріжжя, 2006.— Вип. 8. — С. 175—177; Івакін Г.Ю., Балакін С.А., Баранов В.І., Оногда О.В. Археологічні дослідження в корпусі Старого Арсеналу в 2006 р. // Архе-

- ологічні відкриття в Україні 2005–2007 рр. — К., 2007.— С. 175–178; Івакін Г.Ю., Балакін С.А., Баранов В.І., Оногда О.В. Археологічні дослідження у підвальній частині корпусу Старого Арсеналу та навколо нього // Археологічні відкриття в Україні 2006–2007 рр. — К., 2008.— С.115–118; Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А., Чекановський А.А. та ін. Археологічні дослідження на внутрішньому подвір'ї Старого Арсеналу 2007 р. // Археологічні відкриття в Україні 2006–2007 рр. — К., 2008.— С. 119–121; Оногда О.В. Керамічні комплекси XIV–XVI ст.оліть з розкопок на території Старого Арсеналу // Лаврський альманах. Спецвипуск 8. Печерська фортеця та Київський арсенал: нові дослідження.— Вип.21.—К.: Фенікс. 2008.— С. 24–31.
77. Голубев С.Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Приложение к Т. 1. — К., 1883. — С. 8,9.
 78. Собрание государственных грамот и договоров. —М., 1813. ч.1, № 83,—С. 191–194.
 79. Панова Т.Д. Три надписи — граффити из некрополя церкви Вознесения // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. (далі — ПКНО). 1989. — М.: Наука. 1990. — С. 7–9; Гиршберг В.Б. Материалы для свода надписей на каменных плитах Москвы и Подмосковья XIV–XVII вв. // Нумизматика и эпиграфика. М., 1960. Вып. 1.С. 119.
 80. Голубинский Е. История канонизации святых в русской церкви. — М., 1903.— С.435–436; Плешанова И.И. Резные фигуры « старцев» в собрании Государственного Русского музея // ПКНО. 1974. —М.: Наука. — С.271.
 81. Снигирев И.М. Путевые записи о Троицкой Лавре. М.,1840. С.2; « Древности Российского государства», отделение 1. М., 1849. Табл. 4; Прохоров В. Каталог музея древнерусского искусства. —СПб., 1879. —С. 12.
 82. Зберігається в Державному руському музеї у Москві (далі —ДРМ) № Д– 4957.
 83. Новгородський історико– культурний музей — заповідник.
 84. **Bezviconi G. Contributii la istoria relatiilor romino — ruse. — Bucuresti. 1962. p. 32, nota 1;** Яковенко Н. Українська шляхта ...—С. 331.
 85. Словяно–Молдавские летописи XV–XVI вв. — М., 1976. — 26, 63–64, 70, 106–107.
 86. Яковенко Н.М. Українська шляхта ...— С. 331.
 87. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 78.
 88. Ючас М.А. Хроника Быховца // Летописи и хроники. Сборник статей. 1973 г. Посвящен памяти Арсения Николаевича Насонова. — М.: Наука. 1974. — С.220–232.
 89. Гудзяк Б. Криза і Реформа... — С. 63–65,67,71,252,253; Бучинський Б. Студії з історії церковної унії (Митрополит Григорій) // ЗНТШ. 88 (1909).— С. 5–22.
 90. ПСРЛ... Т.6. Софийская Вторая летопись — СПб., 1853. —С. 169.
 91. Словарь книжников и книжности древней Руси. Вып. 2 (вторая половина XIVв.) Часть 1. А–К / ответств. Ред. Д.С. Лихачев. — Ленинград.: Наука. Ленинградское отд. 1988, — С. 123.
 92. Розов В. Українські грамоти XIV — перша половина XV ст. Т.1: — К., 1928 р. № 94.
 93. Слюнькова И.Н. Монастыри восточной и западной традиции: Наследие архитектуры Беларуси. — М.: Прогресс–традиция. 2002. — С.59
 94. Wolff J. Kniaziowie litewsko — rusky od konca XIV wieku. Warszawa. 1895, S. 327–328; Клепатський П.Г. Очерки ... С. 76.
 95. Шахматов А.А. Киево–Печерский патерик и Печерская летопись. СПб., 1897. —С. 7– 8; Истрин В.М. Замечания о составе Толковой палеи // Известия Отделения русского языка и словестности Академии наук. СПб., т. 3, кн.2. С. 507–508; Владимиров П.В. Древняя русская литература киевского периода XI–XIII вв. Киев, 1901, — С. 195.
 96. Памятник Дерманского монастыря // Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. —К., 1859. Т. 4. —С. 108.
 97. **Archiwum ksiazat Lubartowiczow — Sanguszkow w Slawucie (далі — AKS.) — Lwow. 1887. Т. 1. S. 29.**
 98. **AKS... т. III. п. LII.— С. 50, ; т.V. п.LIX. — С.56.**
 99. Яковенко Н.М. Українська шляхта...— С.323

100. Клепатський П.Г. Очерки ...—С. 71,72,75, 90,91, 290, 297.
101. Клепатський П.Г. Очерки...—С. 90, 297, 357, 427.
102. АЗР... Т.1. № 92.
103. Українські грамоти ХУ ст. / Підгот. тексту, вступна стаття і коментарі Русанівського В.М. — К.: Наукова думка. 1965. Серія юридичної літератури. № 18.
104. Клепатський П.Г. Очерки... — С. 297.
105. Сборник материалов для исторической топографии Киева ... Отд. II, — С.28–29.
106. Збірник козацьких літописів...— С.115.
107. Збірник козацьких літописів...— С.115.
108. Митрополит Євгеній Болховітінов. Вибрані праці ... — С. 358.
109. ПСРЛ... Т.15. Стб. 497 (6979).
110. ПСРЛ... Т. 15. Стб. 498 (6991)
111. Экземплярский А.В. Великие и удельные князья Северной Руси. Т. 2. Владетельные князья Владимирского и Московского уделов и великие и удельные князья Суздальско–Нижегородские, Тверские и Рязанские. — СПб., 1891. С. 514–515.
112. АЗР... Т. 1. № 79. Примечания 61,70,120. Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV — XVI вв. (далі —ДДГ)—М.; Л., 1950. —С. 483.
113. Экземплярский А.В. Великие и удельные князья ... — С. 513; АЗР... Т.1. № 79; 89, 218; Т.2.№ 35. Примечания №20.
114. РИБ... —Т. 27.— С.399, 731–732.
115. АЗР... Т.1 № 77; Клепатський П.Г. Очерки... — С. 237.
116. Клепатський П.Г. Очерки... — С.100, 190, 196, 290, 325; Акты ЛМ... Т. 1, Вып.1. № 98.
117. Сборник материалов для исторической топографии Киева... Отд. II. — С.6–7.
118. Клепатський П. Г. Очерки ... — С. 290.
119. АЗР... Т. I. Прим. 81; Клепатський П.Г. Очерки...— С. 290; Білоус Н. Київ наприкінці ХУ — у першій половині ХVII століття. Миська влада і самоврядування. —К.: Видавничий дім « Києво–Могилянська академія». 2008. —С. 278; Urzednicy wojewodztwa kijowskiego i czernihowskiego XV– XVIII wieku. Shisy/ Oprac. E. Janas i W. Klaczewski. — Kornik, 2002. — S. 66.
120. Супрасльская рукопис, содержащая новгородские и киевские сокращенные летописи /ред. М.О. Оболенский — М., 1836. С. 138,147; Клепатський П.Г. Очерки... — С. 100, 119. 277, 290.
121. АЗР... Т.1. № 56.
122. Рымша М.В. Служилые литовские князья в Новгороде: военная помощь или политическая поддержка //Археология и история Литвы и Северо–Запада России в раннем и позднем средневековье. СПб.: Нестор — История. 2009.— С.134–135; Янин В.Л. Князья новгородские служилые // Великий Новгород. История и культура IX –XVII веков: Энциклопедический словарь.— СПб.: Нестор — История. 2007. — С.243; Янин В.Л. Новгородская система кормления и служилые литовские князья // Новгород и Литва : Пограничные ситуации XIII–XV веков. — М.: Московский Государственный университет. 1998.—С. 90–101.
123. ПСРЛ... — Т.13. Русская летопись по Никонову списку. — Часть 6: До конца 1534 года. — Спб., 1790. — С. 17–19; ПСРЛ... Т. XXV. Московский летописный свод конца XV в. М.—Л., 1949/ 1950.
124. Новгородские летописи. — СПб., 1879, — С. 139, 309; Янин В.Л. Некрополь Новгородского Софийского собора. — М.: Наука. 1988. — С. 66.
125. Дива печер лаврських. К.: Видавничий дім « КМ Academia». 1997/ Упорядник Жиленко І.В. Національний Києво–Печерський історико–культурний заповідник. Відповід. редактор Колпакова В.М.— С.68.
126. Архив ЮЗР...Ч. I. Т.7. — К. 1887. — С. 197–231.
127. о. Назар Заторський. « Послання Мисаїла до папи Сикста ІV 1476 року: Реконструкція архетипу. Львів.2008. Український католицький університет. —С. 233; Гудзяк Б. Криза і реформа... С. 68–69; Русина О. Мисаїлове послання Сиксту ІV за Синодальним списком // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 7. — С.282; Monumenta Ucrainae Historia/ упор. Андрей Шептицький

- та інші. Т.9/10, Рим. 1971, № 4, С. 5–55.
128. Архів ЮЗР... Ч.І.Т. 7.– К., 1887, –С. 197–231; Гудзяк Б. Криза і реформа...– С. 68.
 129. о. Назар Заторський. «Послання Мисаїла ... — С. 233.
 130. Григулевич И.Р. Инквизиция. Изд. 3 — М.: Политиздат. 1985. — С. 231, 234.
 131. Супрасльская рукопись, содержащая новгородскую и киевскую сокращенные летописи/ Ред. М. А. Оболенского. — Москва. 1836. — С. 138, 147; Клепатский П.Г. Очерки... — С. 290.
 132. Клепатский П.Г. Очерки ... — С. 82; ПСРЛ... — СПб. Т.20, ч.1. С. 348; ПСРЛ...– СПб., Т.6. С. 223; ПСРЛ...– СПб., Т.8.С. 214;
 133. Акты ЛМ...Т.1. Вып. 2.№ 492, 503.
 134. Клепатский П.Г. Очерки ...–С. 81–82.
 135. ПСРЛ... Т. 4.– СПб., 1848.– С. 237.
 136. ПСРЛ... Т. 26.–С.274–275; ПСРЛ ... Т. 6. –С. 234; ПСРЛ... Т.20.–С. 349; Гудзяка Б. Криза і реформа... — С. 88.
 137. Козак О.Д., І.Д. Потехіна. Антропологічні дослідження поховань в Успенському соборі Києво-Печерської лаври // ЛА. Вип. 2. –К.: Видавничий дім «КМ Академія». 1999. — С. 87–97.
 138. Памятник Введенської церкви ...С. 21.
 139. АЗР... Т.1. № 83.
 140. АЗР... Т.1. № 94.
 141. АЗР...Т.1. № 99.
 142. АЗР...Т.1. № 98;
 143. АЗР...Т.1. №163; Акты ЛМ... Т. 1 Вып. 2: 1499 — 1505pp. — Варшава. 1897. № 492, 503.
 144. АЗР. Т. 1. № 85.
 145. Archiwum ksiazat Lubartowiczow — Sanguszkow w Slawucie. (далі — AKS.) — Lwow. 1877. Т. 1. S.139.
 146. Описи царського архива XVI в. и архив Посольского приказа 1614 г. — М., 1960.– С. 50; Русина О.В. З історії входження Чернігово — Сіверщини до складу Росії// УІЖ.– 1989.– №3. –С. 91–92.
 147. АЗР... Т.1. № 126; АЗР... Т. 2 № 118, Примечание 71.
 148. АЗР... –Т.1. № 132.
 149. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст. : Склад, суспільна і політична роль. Історико — генеалогічне дослідження // НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів. 2000. — С. 636.
 150. АРЗ...Т.2. № 180; № 189; № 207; № 211; № 213; № 217; № 218; 224; № 226; Російський Державний архів древних актів (далі — РДАДА). Ф. 79. Оп. 1. Спр. 7.
 151. Иловайский Д.И. Царская Русь. М., 1890. Репринт. Изд. М.: Олимп. 2002.–С.164; ПСРЛ... Т. 13. — С. 132–133, 136, 140–141.
 152. АЗР... Т.2. (1506–1544). –СПб., 1848. № 79.
 153. Акты, издаваемые Виленскою комиссиею, высочайше утвержденною для разбора древних актов. Вильно. (далі– Акты — ВАК). Т.3: Акти городского суда. Вильно.1870. № 1; История русской церкви Макария...– С. 29;
 154. Акты — ВАК. Т.3.№ 2.
 155. **Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные Археологическою комиссиею. Т. 1: (1366–1598) — СПб., 1863, № 230, –С. 295**
 156. АЗР... Т.1. № 111; История русской церкви Макария....– С. 71– 72.
 157. Помянник Введенської церкви...– С. 22.
 158. История русской церкви Макария... — С. 148; Любавский М.К. Областное деление и местное управление литовско–русского государства ко времени издания Первого Литовского статута // ЧОИДР. 1892.– кн. 3.– С. 18–19.
 159. Яковенко Н. Українська шляхта ...–С. 322–333
 160. Исторический сборник П.А. Муханова 20е изд. –М., 1866. № 22; Клепатский П. Г. Очерки ... –С.290; АЗР. Т.1. Примечание 81.

- 161. АЗР... Т.1. № 207; АЗР... Т.1 Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 290.
- 162. Білоус Н. Київ наприкінці XV– у першій половині XVII століття... — С. 44.
- 163. Українські грамоти XV ст. /Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі Русанівського В.М. — К.: Наукова думка. 1965. Серія юридичної літератури. № 26.— С. 59; АЗР... Т.1. № 151; АЗР... Т.2. № 141, 149, 207; Акты ЛМ... Т. 1. Вып. 2. № 468; № 469.
- 164. АЗР... Т.1. № 207.
- 165. АЗР... Т.1. № 183; Клепатський П.Г. Очерки ...— С. 104.
- 166. АЗР. ..Т.1. № 224.
- 167. Помянник Введенської церкви ...С. 26.
- 168. Яковенко Н. Українська шляхта ... С. 323.
- 169. Zabiecy F., Zabiecy K. Genealogii xx Swiatopelkow Czetwertynskich. — Luck, 1793; Однороженко О. Князівська геральдика Волині...—С. 51.
- 170. **Piekosinski F. Heraldika polska wiekow srednich.— Krakow.** 1899. — С. 256; Однороженко О. Князівська геральдика Волині ... —С. 50–51.
- 171.Яковенко Н. Українська шляхта...— С. 331.
- 172. Сборник материалов для исторической топографии Киева... Отд. II. —С. 31.
- 173. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедеміновичів ... — С. 163.
- 174. Сборник материалов для исторической топографии Киева ... Отд II — С. 31.

1.3. Поховання в Києво-Печерському монастирі князів в XVI — перші роки XVII століття.

Князь Федор Іванович Ярославич був онуком московського утікача Василя Ярославича Боровського, син якого — Іван Васильович — отримав від Казимира IV Ягеллончика Клецьке та Городецьке князівства. Зазначені князівства раніше належали другій дружині князя Свидригайла Ольгердовича — Анні.

Після смерті Василя Семеновича Слуцького Федір Ярославич отримав додатково й Пінське князівство (1). Як йшлося, в 1499 р. його дружина Олександра (Олена) Слуцька та її мати Марія Іванівна (Янівна) Гаштовт судилися з князем Семеном Михайловичем Слуцьким — сином страченого 1481 р. князя Михайла Олельковича, намагаючись відібрати в нього його отчину — Слуцьк та Копиль.

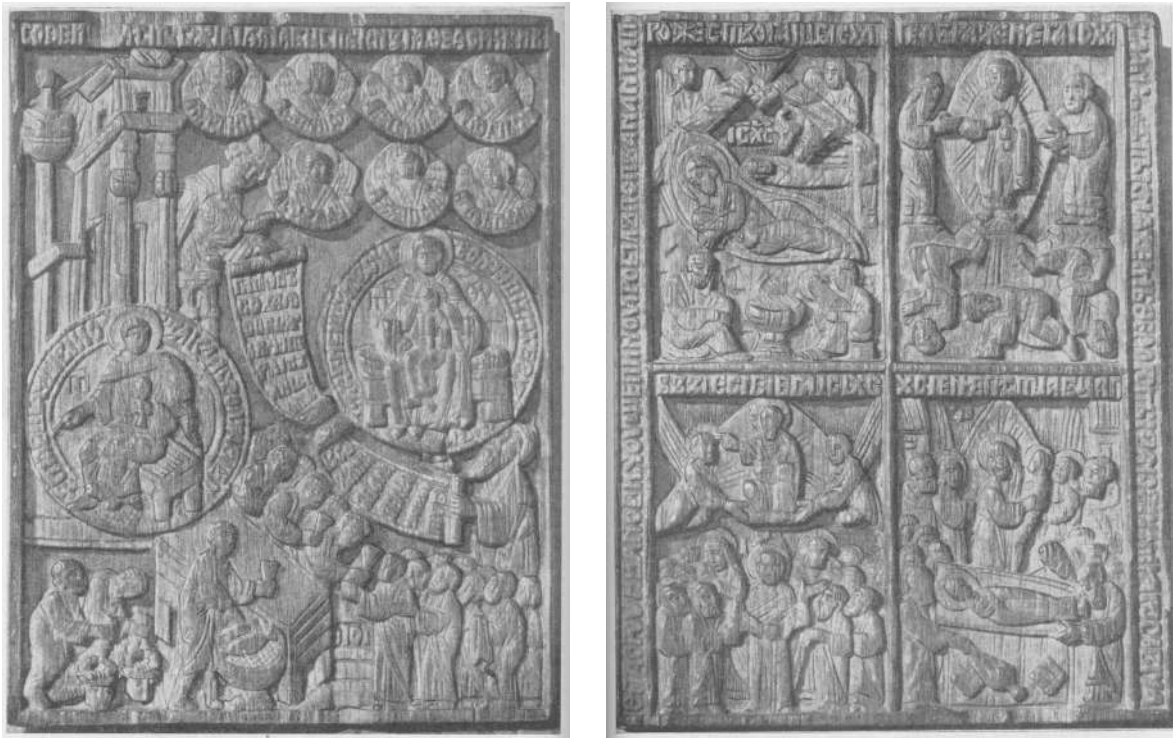
У 1503 р. Федір Іванович Ярославич разом з іншими князями, зокрема, з чоловіком своєї сестри Юрієм (Григорієм) Івановичем Дубровицьким (+1537); овруцьким намісником Григорієм (Юрієм) Борисовичем Хромим Глинським та іншими, брав участь у черговій битві з перекопськими татарами, у який загинув князь Глинський — онук Лекси (Олександра) (у ченцях Івана) Глинського та Анастасії Данилівни Острозької (2).

Після подій 1508 р. (т. зв. «змови Глинських») (3), коли до Московії емігрували князі Глинські, які займали впливові посади у ВКЛРЖ та були тут великими землевласниками (4), король Сигизмунд I Старий «*жалованою грамотою*» від 29 червня 1508 р. передав Федору Івановичу Ярославичу володіння колишнього господарського маршалка, київського воєводи (1505–1507), новгородського воєводи (1507) князя Івана Львовича Глинського Мамая (5).

В епітафії на могилі похованого в Успенському соборі Федора Івановича Ярославича написано, що він, успадкувавши величезні земельні володіння «*багатьох перевершував своєю могутністю та родовитістю*» (6). Джерела свідчать, що Федір Іванович, разом з іншими князями, надав Сигизмунду I Старому фінансовий кредит для здійснення в 1508 р. військового походу на Смоленськ на чолі із великим гетьманом литовським кн. Костянтином Івановичем Острозьким (7).

Федір Іванович Ярославич та його дружина були ктиторами кількох церков. Так, 1502 р. князь побудував у замку м. Пінська соборну церкву Св. великомученика Дмитрія з чотирма приділами та забезпечив утримання тут священиків (8). 1504 р. в своєму маєтку Ставки князь побудував церкву в ім'я Св. Іоакима та Анни та надав храму земельні володіння (9). Подружжя було ктиторами Пінського Варваринського жіночого монастиря, заснованого при катедральній Пречистенській церкві в Старому місті (10). Цьому монастиреві вони 1520 року надали «*дворище Пискаловицина в селищі Особовичах*» (11) та побудували тут перші дерев'яні будівлі. 9 серпня 1506 р. князь та княгиня вручили грамоту пінським євреям на землю для будівництва двох молитовних будинків (12). 5 серпня 1513 р. Федір Ярославич підтвердив грамоту свого батька Івана Васильовича, якою церкві Св. Миколая в Ковно віддавалися доходи від його маєтку «*Сосновий двір*» (13), а церкві Св. Миколая в селі Переходовичах городецького повіту подарував «*землю Микитину*» (14).

Будучи щедрими меценатами Церкви обидва князі поводитися не зовсім коректно відносно деяких осіб духовництва, чим викликали їхнє незадоволення. Так, турівський

*Різьблена дерев'яна іконка «Премудрість созда себе храм».
Належала князю Федору Івановичу Ярославичу, який похований в Успенському соборі
Києво-Печерської лаври. ДІМ. Інв.№ ОК 9153. Москва. Росія*

та пінський владика Вассіян скаржився королю Олександру на те, що князі Федір Іванович Ярославич та його батько Іван Васильович, без його згоди та благословіння, будують церкви та призначають до них священиків, а також судять їх та звільнюють від послухання владикам (15).

25 вересня 1516 р. князь Федір Іванович надав письмове зобов'язання давати щороку кошти на утримання побудованого князем К.І. Острозьким нового мурованого катедрального собору на честь Пречистої Богородиці у Вільно (16).

Дружина князя Федіра Івановича Ярославича — кн.Олександра (Олена) Семенівна Слуцька — померла 1518 р. Перед смертю вона підписала «отказну грамоту» на користь Пінської єпископської катедри «на дворец Кропотчичи з угіддями» на спомин своєї душі, а також душ своїх батьків: київського князя Семена Олельковича та княгині Марії Іванівни Гаштовт (17). Сам князь на спомин душі своєї дружини «отказною грамотою» від 25 жовтня 1518 р. надав земельні володіння Миколаївській та Дмитрівській церквам у Пінську (18).

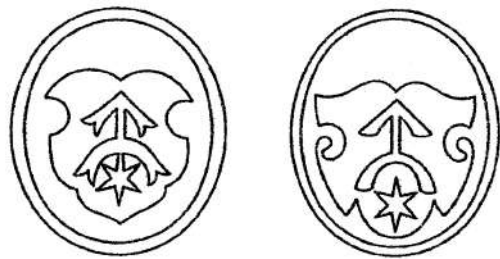
Князь здійснював цінні внески й до багатьох інших храмів. Так, на його замовлення переписувалися богослужбові книги, зокрема: рукописне Євангеліє (1520 р.) для Миколаївської церкви в містечку Ноблі пінського повіту та архієрейські служебники для храмів у Пінській та Турівській єпархіях.

Згадкою про князя Федіра Івановича Ярославича є дерев'яна мініатюрна іконка «Премудрість созда себе храм», на якій є напис, що свідчить про її належність саме йому (19). **(ІЛЛ 033, 034)**

Олександру (Олену) Семенівну мали б поховати в Успенському соборі біля її батьків, брата князя Василя Семеновича та інших родичів, але стверджувати це заважає те, що в синодику Печерського монастиря, там, де поминається рід князя Федіра Івановича

Ярославича, її ім'я не записане. Подружжя не залишило нащадків, і всі їх величезні володіння відійшли до короля, а той передав їх у 1521 р. своїй дружині Боні Сфорці (20).

* * *

Прорис печаток
кн. Ксенії-Марії Іванівни Острозької
при документах 1536р. та 1572 р.

У Федіра Івановича Ярославича була рідна сестра — кн. Уляна Іванівна Ярославичівна — перша дружина Юрія (Григорія) Івановича Гольшанського і Дубровицького (+ 1537), який був сином страченого 1481 р. князя Івана Юрійовича Дубровицького. Другою дружиною Юрія (Григорія) Івановича була Марія Андріївна Сангушківна (+ бл. 1537). Рідна сестра останньої — Ганна Андріївна Сангушківна (+ до 1522) була пошлюблена з луцьким намісником Федіром Михайловичем Чорторийським (+ 1543), який був рідним братом Ганни Михайлівни Чорторийської — дружини згаданого (страченого 1481 р.) князя Івана Юрійовича Дубровицького. Дочка останнього, тобто рідна сестра Юрія (Григорія) Івановича Гольшанського — Василіса Юліана Іванівна Гольшанська (+ п.1554) — була пошлюблена з князем Михайлом Івановичем Мстиславським. Останній був рідним братом кн. Настасії Іванівни Мстиславської, яка була дружиною князя Семена Михайловича Слуцького — сина страченого 1481 р. князя Михайла Олельковича. Тобто всі зазначені особи були поєднані тісними родинними зв'язками, як між собою, так й з двома страченими в 1481 р. князями, а також з багатьма похованими в Печерському монастирі князями Ольгердовичами, Олельковичами та їхніми нащадками.

Князь Семен Михайлович Слуцький помер 1505 р. й був похований в Успенському соборі поруч з батьком Михайлом Олельковичем, дідом Олельком Володимировичем та прадідом Володимиром Ольгердовичем. Від шлюбу з кн. Настасією Іванівною Мстиславською у нього був син — князь Юрій Семенович Олелькович Слуцький (1492–1542) та дочка кн. Олександра Семенівна Слуцька (+п.1556). Остання стала другою дружиною князя Костянтина Івановича Острозького (бл. 1460–1530).

В Успенському соборі, імовірно, поховані рідні сестра та брат князя К.І. Острозького — Ксенія Марія Іванівна та Михайло Іванович Острозькі.

На печатці, якою користувалася Ксенія-Марія Іванівна бачимо горішню частину княжого знаку у вигляді вістря стріли, що згодом стає невід'ємною частиною герба Острозьких. (21) (Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини ХІУ–ХУІІІ ст. Харків. 2008. — С. 17) Першим чоловіком Ксенії-Марії Іванівна був кременецький намісник (1498–1502), брацлавський і вінницький намісник (1500–1507), володимирський намісник (1508–1531), маршалок Волинської землі (1522–1534) Андрій Олександрович Сангушкович, похований в Успенському соборі 1534/35 року. В цьому храмі відповідно до свого заповіту(22) (Собчук Володимир. Боговитиновичі: генеалогія і маєтки. –С. 498.//) 1530 року був похований чоловік їхньої дочки кн. Федори Андріївни — Богуш (Михайло) Боговитинович.(23) (Акты ЮЗР. –СПб., 1863.Т. 1. (1361–1598). –С. 75) Останній належав до відомого шляхетського роду Боговитиновичів (гербів «Корчак» та «Пелікан»), якій функціонував понад двісті років. Про глибоке коріння роду свідчить привілей 1513 року, отриманий Богушем (Михайлом) на Шумськ, Кордишів, Сураж та ін. Привілеєм підтверджувалося надання цих володінь родині Боговитиновичів ще Вітовтом.(24) (Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции (далі Описание документов МАМЮ). Москва,

Портрет гетьмана князя
Костянтина Івановича Острозького.
Художник К. Александрович. 1789 р.
Із колекції Львівського історичного музею

Князь Костянтин Іванович Острозький
на картині невідомого художника
«Битва під Оршею»

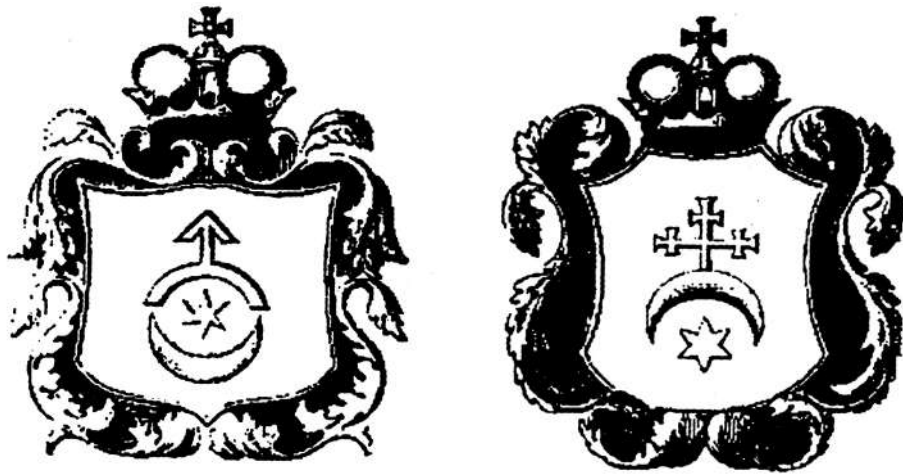
Прорис печатки князя
Костянтина Івановича Острозького
при документах 1508 та 1520 рр.

1915. Кн. 21. С. 138; Яковенко.....) Боговитин 1431 р. зафіксований як один із поручників за групу знатних литовців і русинів, що були звільнені з полону з угодою короля Ягайла (25) В переписі 1528 року Богуш (Михайло) зафіксований як волинський землевласник. Він був членом великокнязівської ради, земським підскарбієм, маршалком й писарем ВКЛРЖ.

Михайло Іванович Острозький, як й його брат Костянтин Іванович, в 1492–1494 роках брав участь у литовсько–московській війні та за успіхи в ній отримав разом з ним від великого князя литовського Олександра м. Полонное (1494), а в 1496 р. – інші міста (26). В Успенському соборі поруч з кн. Михайлом Івановичем похована його дружина — княгиня Федора, про що свідчить опис майна Печерського монастиря, де вказані покрови на їх гробниці. Можливо, тут спочив і син цього подружжя — Роман Михайлович Острозький, який загинув 1516 року в битві з татарами під час їх нападу на Поділля і Волинь (27) (М. Бельський. Хроніка. — С. 989. Полное собрание русских летописей .Т. II.–с. 367; Бевзо О.а. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. –Київ. 1970.– С. 125, 151) . У подружжя відома дочка Маруша Михайлівна, пошлюблена з кн. Матвієм Єловицьким. Історичні джерела свідчать, що згодом в Успенському соборі були поховані особи, які були споріднені з родиною Єловицьких, про що мова піде далі.

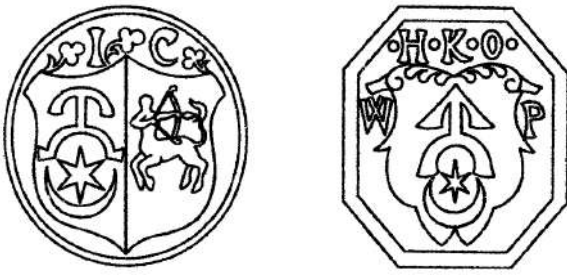
*Настінний живопис в інтер'єрі Успенського собору Києво-Печерської лаври.
Портрети князів Острозьких, Вишневецьких, Сангушек. Не зберігся*

*Герби князів Острозьких/Заславських; князів Збарзьких/Вишневецьких;
князів Корецьких, Сангушків і Чорторийських*

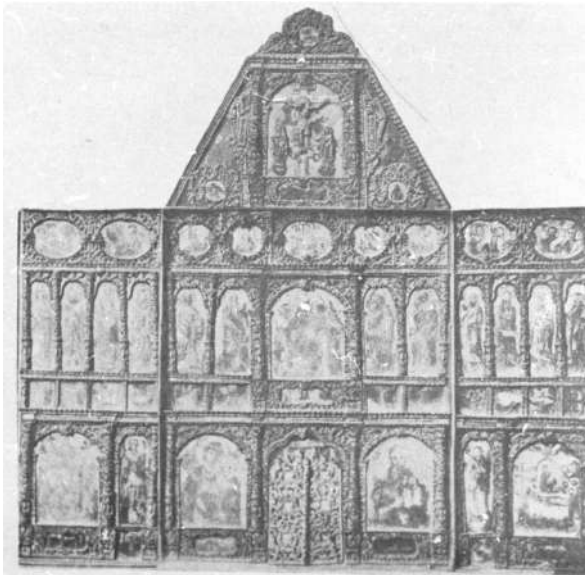
* * *

Першою дружиною (з 1509) Костянтина Івановича Острозького була Татяна (Анна) Семенівна Гольшанська — дочка князя степанського (1457–1505) і дубровицького (1481–1505) Семена Юрійовича (28) та Настасії Семенівни Збарзької. Батько княгині

Прорис печатки
Іллі Костянтиновича Острозького
при документі 1535 р.

ще не було вхідної двері до церкви й сюди потрапляли із Успенського собору. Імовірно в Іоанно-Предтеченській церкві був похований й брат Юліанії — Іван Юрійович. Мощі Юліанії були відкриті за архимандрита Єлисея Плетенецького (1599–1624 рр.) під час копання чергової могили. Над її похованням знайшли шиферну плиту, на якій був вирізблений герб князів Гольшанських, а на труні, що знаходилася під плитою, була прикріплена пластина з відповідним гербом і написом. За митрополита Петра Могили княжна Юліанія була канонізована. Її мощі тоді поклали в коштовну раку, яку 1654 року бачив архідиякон Павло Алепський. Він писав: *«Перед дверьми этого северного алтаря стоит драгоценная рака, покрытая дорогими покровами: в ней мощи святой по имени Иулиании, новой праведницы. На стене всего этого места, начиная от верху, изображено Успение Богородицы и апостолы... Внизу же изображены апостолы, собравшиеся вокруг мраморного гроба Св. Девы; саван раскрыт, и они, в изумлении, поднимают руки к небу, говоря: « Она вознеслась!»*. (30). (ІЛЛ. 047) Нині мощі Юліанії Гольшанської спочивають у Ближніх печерах Печерського монастиря. (ІЛЛ.020. 035)

Бронзовая модель з іконостаса, встановленого в Успенському соборі князем Костянтином Івановичем Острозьким. Виконана на замовлення московського патріарха Никона в ХVII ст.

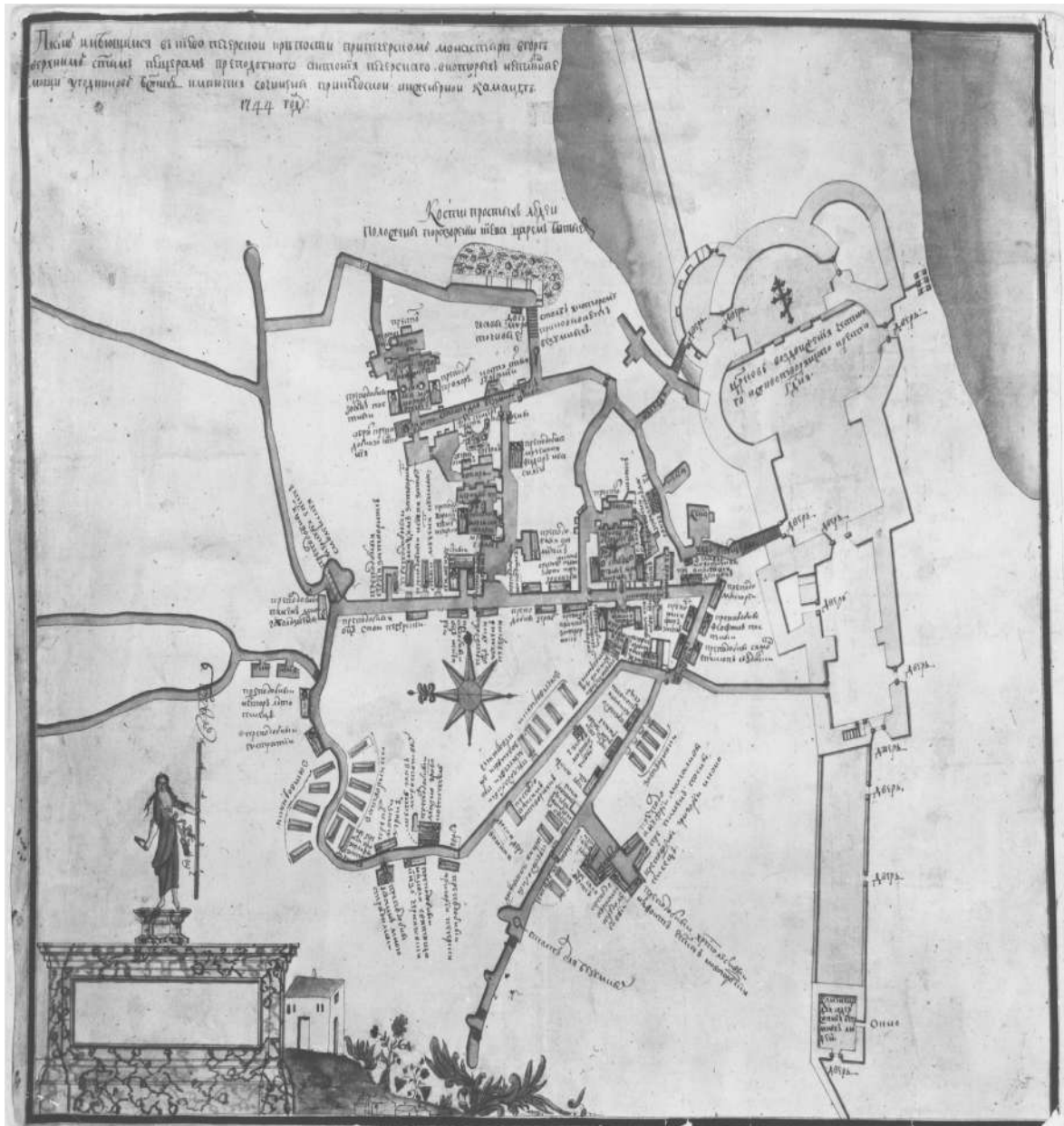
Татяни зробив блискучу кар'єру. Він був луцьким намісником (1490–1500, 1501–1505), маршалком Волинської землі (з 1494), новогрудським воєводою (1500–1501), гетьманом Великого князівства Литовського та Руського (1500–1501).

Семен Юрійович доводився рідним братом страченому в 1481р. Івану Юрійовичу Дубровицькому, а також Юліанії Юріївні Гольшанській, (29) яка померла в шістнадцять років та була похована в Іоанно-Предтеченській церкві, біля її західної стіни. Тоді в цієї стіні

Князь Семен Юрійович Гольшанський помер 1505 р. й міг бути похованим в Успенському соборі, оскільки тут знайшли свій останній спочинок його рідні брат та сестра, а пізніше тут поховують його дочку та її чоловіка. У храмі, вірогідно, спочили його батько — Юрій Семенович, дід — Семен Іванович Лютий та прадід — Іван Ольгимунтович Гольшанський.

Джерела свідчать, що близько 1480 р. батько князя Семена Юрійовича Гольшанського підтвердив згадану жалувану грамоту, надану Києво-Печерському монастирю його прадідом київським намісником Іваном Ольгимантовичем на володіння *«землями и людьми в Глушской и Поречьской волостях, с медовыми и денежными данями»* (31).

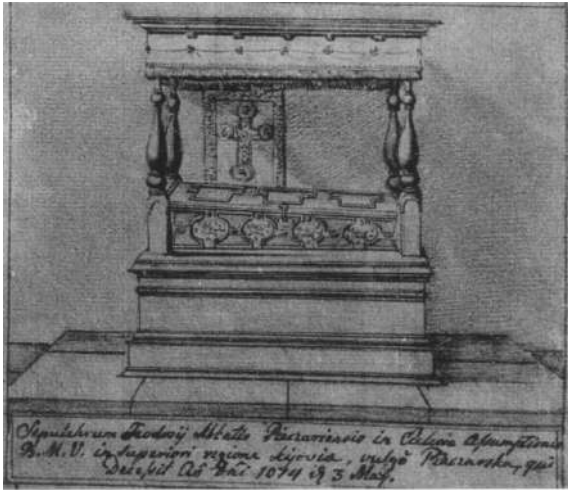
Дружиною князя Семена Юрійовича Гольшанського була Настасія Семенівна Збаразька, дочка князя не-свицького, збаразького і колоденського,

«Планъ имеющийся въ Киево-Печерской крепости при Печерском монастыре въ горе верхнемъ святымъ пещерамъ преподобнаго Антонія Печерскаго в которыхъ нетленные мощи угодниковъ Божіихъ имеются. Сочиненъ при Киевской инженерной команде 1744 году». РДАДА. Ф. 192. Оп. 1 Киевская губерния. № 8. Москва

намісника кременецького (у 1478 — 1481 рр.) Семена Васильовича Збаразького та кн. Марії Олізарівни Ровенської. 24 лютого 1507 р. за Настасію Семенівною закріплено як «отчина» в службу її чоловіка маєток Головин в Луцькому повіті (32). Вона померла до 1516 р. й, вірогідно, похована поруч з чоловіком.

6 березня 1516 р. К.І. Острозький разом зі своєю дружиною за заповітом померлої тещі за упокой її душі та душ її чоловіка та її батьків зробив «отказний» запис, за яким Києво-Печерському монастирю був наданий «двір Городок з двома приселками та село Вольницю в Глушській волости з угіддями і доходами» (33). У цій місцевості існував скит, який згодом перетворився на жіночий монастир.

Художник А. ван Вестерфельд. Малюнок гробниці Юліанії Гольшанської в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. 1651р. Копія XVIII ст.

Рака з мощами преподобної Уліанії Ольшанської (в миру Юліана Юріїна Гольшанська (2 пол. ХУ), дочка Юрія Семеновича Гольшанського; рідна сестра Івана Юрійовича Дубровицького, страченого 1481р. та луцького намісника (1490-1500, 1501-1505), маршалка Волинської землі, новгородського воеводи, гетьмана Великого князівства Литовського (1500-1501) Семена Юрійовича Гольшанського; тітка першої дружини князя Костянтина Івановича Острозького –Татяни (Ганни) Семенівни Гольшанської. Фото 2020 р.

За своє життя велику увагу князь приділяв розбудові храмів. Так, наприклад, у Вільно він фінансував зведення у місті трьох мурованих церков. Його коштом на місці, де був раніше найдавніший з віленських храмів, появу якого пов'язували з дружинами великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича, був побудований катедральний собор на честь Пречистої Богородиці. Незадовго до своєї смерті К.І. Острозький влаштував у храмі два додаткових придільних престоли. Він передав митрополитові два власні маєтки неподалік від Вільно, щоб на доходи від користування ними утримувалися свяще-

Кн. Тетяна (Ганна) Семенівна Гольшанська померла в 1522 р. й була похована в Успенському соборі. Від шлюбу з нею у князя був син Ілля Костянтинович (1510–1539), який займав посади Брацлавського, Вінницького і Звенигородського старости. **(ІЛЛ... 018)**

1530 р. в соборі біля дружини, батьків, діда, прадіда та численних родичів поховано і самого Костянтина Івановича Острозького. Незадовго до смерті він одружився вдруге з кн. Олександрою Семенівною Слуцькою — онукою страченого в 1481 р. князя Михайла Олельковича. Це сталося до 28 грудня 1528 р., оскільки цією датою підписана королівська підтверджувальна грамота, за якою вона отримала право на володіння м. Туровом, відповідно до запису, зробленому її чоловіком **(34)**.

Перед своєю кончиною князь відремонтував Успенський собор. Портали храму набули нового ренесансного оздоблення, виконаного зі світлого каменю, прикрашеного різьбленням. У головному вівтарі храму встановили новий багатоярусний іконостас. **(ІЛЛ...025)** Яким видавався іконостас, можна уявити за малюнком з його бронзової моделі. Тоді ж, ймовірно поновили монументальний живопис. На стінах храму, де тоді, ймовірно, вже були зображення князів Острозьких та Гольшанських, могли з'явитися нові портрети, зокрема зображення самого Костянтина Івановича та родичів його дружин. На гробниці, що стояли в соборі, мабуть, поклали нові покрыва.

Князь зробив щедрі пожертви для того, щоб у цьому храмі, а також у багатьох інших соборах та церквах, ктиторм та благодійником яких він був, поминали його самого та його родичів.

ники та дяки для поминання його родини **(35)**.

* * *

Син Костянтина Івановича — князь Ілля ще за життя батька отримав опіку над розумово хворим та бездітним Андрієм Юрійовичем Заславським — сином померлого близько 1500 р. Юрія Васильовича Заславського. Останній був родоначальником молодшої гілки роду Острозьких, яка видокремилася близько 1461 року після поділу батьківських земель між братами Іваном та Юрієм Васильовичами Острозькими. Кн. Юрій Заславський доводився онуком кн. Федіру (Феодосію) Даниловичу Острозькому. Не виключено, що коли 1534 р. князь Андрій Юрійович Заславський помер, його опікун міг організувати поховання свого подопічного в родовій усипальниці — Успенському соборі.

Князь Ілля Костянтинович успадкував третину володінь небіжчика **(36)**. Але на спадок Андрія Юрійовича претендували також інші родичі покійного. Так, дружина його рідного брата, тоді теж уже померлого — князя Івана Юрійовича Заславського — Олена Федорівна Четвертинська та її син, Кузьма Іванович Заславський, розпочали з князем Острозьким судовий процес, який супроводжувався силовим протистоянням та призвів до розриву приязних стосунків між двома гілками єдиного роду **(37)**. Кузьма Іванович був одружений з кн. Анастасією Юріївною Гольшанською і Дубровицькою, дочкою Юрія (Георгія) Івановича Гольшанського і Дубровицького, онукою страченого 1481 р. князя Івана Юрійовича Дубровицького. За ініціативи та фінансової підтримки кн. Анастасії в 1556–1561 рр. було здійснено переклад і переписування рукописного Пересопницького Євангелія.

Після смерті батька Ілля Костянтинович Острозький успадкував його маєтності. При цьому він відсторонив від співволодіння спадком свою мачуху кн. Олександру Семівну Слуцьку та свого зведеного, тоді ще неповнолітнього, брата Василя — Костянтина Костянтиновича Острозького **(38)**.

1538 р. князь Ілля одружився з Беатою Костелецькою (1515–1576), яка народилася в родині коронного підскарбія, війницького каштеляна і краківського радника, дипломата та довіреної особи короля Анджея Костелецького **(39)**. Після весілля князь Ілля Костянтинович прожив менше року **(40)**. Під час рицарського турніру з нагоди заручин польської королеви Ізабели з угорським правителем Яношом Запольяї він, у протиборстві зі спадкоємцем престолу Сигізмундом Августом, отримав важке поранення й 1539 року помер. Його поховали, як й його батьків в Успенському соборі в наземній гробниці. В описі ризниці храму 1554 р. записані покрива на три гробниці, що належали їх похованням.

Своїм спадкоємцем князь Ілля Костянтинович визначив ще ненароджену дитину від шлюбу з Беатою Костелецькою **(41)**. Головними її опікунами він визнав короля та королеву. Оскільки за заповітом Костянтина Івановича Острозького величезні володіння передавалися його синові Василю–Костянтину, який тоді був ще дитиною, заповіт князя тимчасово був позбавлений сили королівським декретом від 11 січня 1541 р. Опікуном княжича було призначено володимирського намісника (1531–1547), маршалка Волинської землі (1535–1547), брацлавського і вінницького намісника (1544–1547) князя Федора Андрійовича Сангушківича (+ 1547/1548).

Незабаром між родичами вдови Іллі та Василя–Костянтина Острозьких виник конфлікт, але через деякий час його сторони дійшли певної згоди. Імовірно, цьому сприяло те, що опікун був близьким родичем Острозьких. Його батько Андрій Олександрович Сангушко в другому шлюбі був одружений з тіткою Іллі Костянтиновича — згаданою кн. Ксенією — Марією Іванівною Острозькою **(42)**, а його рідна сестра — Марія Андріївна

Надгробок Софії Тарновської — дружини Василя —
Костянтина Костянтиновича Острозького. ХІІІ ст.
Скульптор В. Кушчич

Сангушко (+ бл.1553) — була, як ішлося, другою дружиною кн. Юрія (Григорія) Івановича Гольшанського Дубровицького (+1537). Останній доводився княгині Татяні (Анні) Семенівні двоюрідним братом.

У 1553 (за іншими джерелами 1551 р.) син опікуна — житомирський староста (в 1549–1552), черкаський і канівський староста (1552–1554) (43) князь Дмитро Федорович Сангушко одружився з донькою Іллі Костянтиновича Острозького — Галшкою (Єлизаветою, або Ельжбетою) Іллівною. Але вже 1554 р. князь Дмитро був вбитий в Моравії князем Мартином Зборовським та похований в церкві Святого Миколая в моравському місті Яромежі. Сюди подружжя приїхало не випадково: бабуся Галшки — Катерина Охстат (бл. 1480–1528), яку називали Тельчанкою (від місцевості Тельниці), походила з Моравії. Те, що подружжя приїхало саме сюди, ставить під сумнів літописні повідомлення про відмову матері Галшки на шлюб доньки з Дмитром Сангушко та її викрадення князем: «...Дмитро Сангушко княжни Острозької Ільїної з Острога уніс, котрого Марцін Зборовський догонів в

Чехах і на господі ранів не убраного, с котрої рани умер» (44). Про трагедію, яка спіткала цього князя, та сумну долю Галшки Іллівни докладно висвітлено в літературі (45).

В Успенському соборі Печерського монастиря похований 1547/48 р., відповідно до свого заповіту, його батько Федір Андрійович Сангушко, а також, імовірно, їхня мати — Ганна Браткович (Деспотівна) — дочка валаського господаря. Князь Федір Андрійович прохав поховати себе біля своїх предків (46). Найбільш давнім із них є князь ратненський Федір Ольгердович (+ до 1400) — брат спочивших у Печерському монастирі князів Володимира, Андрія і Дмитра Ольгердовичів. Дідом Федіра Андрійовича був володимирський намісник (бл. 1460), кременецький намісник (1482–1489) Олександр Федірович Сангушко, який помер близько 1489 р., а батьком — князь Андрій Олександрович, який перед смертю 1534/35 р. більше ніж десять років займав посаду маршалка Волинської землі. Першою дружиною останнього була кн. Богдана Одинцевичівна — мати Федіра Андрійовича Сангушко.

Федір Андрійович успадкував від батька посади володимирського намісника (в 1531 р.) та маршалка Волинської землі (в 1535 р.). Ще дві свої посади — брацлавського і вінницького намісника — його батько уступив у 1507 р. князю Костянтину Івановичу Острозькому, коли взяв шлюб з його сестрою.

Княгиня Богдана Одинцевичівна померла раніше за чоловіка й похована в Печерському монастирі. Поруч з нею, імовірно, спочив 1517 р. їхній син Роман Андрійович. Останній перед смертю один рік посідав посаду брацлавського і вінницького намісника, яка після його кончини повернулася до кн. Костянтина Івановича Острозького.

Надгробок «Трьох Янів» в кафедральному костелі в Тарнові

Богдана Одинцевичівна була сестрою гродненського городничого (1532–1541), справці жмудського староства, старости любошанського та смолнянського (1541) Семена Богдановича Одинцевича. Останній був одружений з Анастасією Михайлівною Сангушківною (+1559) — рідною сестрою Андрія Михайловича Сангушковича Кошперського (+1560). Він помер після 1541 р. та похований в Успенському соборі. Тут біля першої дружини — Богдани Одинцевичівни та сина Романа Андрійовича поховали в 1534/1535 р. й самого князя Андрія Олександровича Сангушко.

Його друга дружина — згадана кн. Ксенія — Марія Острозька — незабаром після його смерті взяла шлюб з князем Федором Івановичем Явнутовичем Заславським. Останній пережив її та одружився вдруге, взявши за себе Софію Андріївну Сангушківну (+1561) — дочку кн. Андрія Олександровича Сангушко від його першого шлюбу з Богданою Одинцевичівною.

* * *

Кн. Галшка Іллівна Острозька, яка доводилася племінницею Василю –Костянтину Костянтиновичу Острозькому, була пошлюблена після смерті князя Дмитра Федоровича Сангушковича ще два рази. Одним з її наступних чоловіків був племінник дружини князя К.І. Острозького — Семен II Юрійович Слуцький (+ 1560) — син православного князя Юрія Семеновича Олельковича Слуцького (1492–1542) та католички Гелени Миколаївни Радзивилівни (47). Батьком останньої був Миколай Радзивил Амор Полоні.

*Надгробний пам'ятник князю
Костянтину Івановичу Острозькому, встановлений 1574 р. його сином
Василем-Костянтином Костянтиновичем*

*Надгробок Станіслава Радзивіла
у побернардинському костелі у Вільно*

Ця гілка Радзивилів перша в цьому роді отримала 1518 р. від імператора Максиміліана I титул князів Священної Римської імперії, але згасла на браті Гелени Миколаївни — подчасошу литовському Яні Радзивилі, який не залишив нащадків чоловічої статі. Одружившись 1530 р., Юрій Семенович Олелькович Слуцький отримав у 1532р. згоду папи Климента VII на охрещення та виховання своїх нащадків чоловічої статі за православним обрядом (48). У 1535 р., за архімандрита Києво-Печерського монастиря Геннадія, на прохання Юрія Семеновича, Сигизмунд I Старий надав князеві на деякий час т.зв. «*право подання*» для цієї обителі (49). З огляду на те, що тут були поховані його предки, така зацікавленість князя монастирем є цілком зрозумілою. Можна припустити, що він заздалегідь планував бути похованим у родинній усипальниці найшанованішого православного храму.

Не випадково й те, що 15 жовтня 1578 р. другий його син — Юрій II Юрійович Олелькович Слуцький незадовго до своєї смерті написав заповіт, у якому зобов'язував свою дружину Катажану (Катерину) Тенчинську (1544–1592), дочку краків-

Надгробок Станіслава Радзивіла у побернардинському костелі у Вільно. Фрагмент надгробка. (059)

ського воеводи, а також трьох своїх синів під страхом батьківського прокляття завжди залишатися в православ'ї. Поховати себе він прохав у Печерському монастирі (50), там, де спочили його предки, тобто, батько— Юрій Семенович, дід — Семен Михайлович Олек-

Портрет Януша I Радзивіла.
Із «*Icones Ducalis Familiae Radivilianae*». 1758

Портрет княгині Софії Юріївни Слуцької —
дружини Януша I Радзивіла.
«*Icones Ducalis Familiae Radivilianae*»

сандрович Слуцький, прадід — Михайло Олелькович, а також прапрадіди — київські князі Олелько Володимирович та Володимир Ольгердович. Тому не випадково, повідомляючи про поховання Юрія II Юрійовича Олельковича Слуцького в Успенському соборі, Афанасій Кальнофойський називає його «наследственным паном земли Киевской». Поховання в родовій усипальниці нащадків великого князя Литовського Ольгерда Гедиміновича підкреслило стародавність походження князів Слуцьких, що підвищувало престиж родини.

Що стосується Катажани (Катерини) Тенчинської, то після смерті чоловіка вона вийшла заміж удруге за віленського воєводу князя католика Христофора (Криштофа) Радзивіла «Перуна» (1547 — 1603), для якого була вже третьою дружиною. У другому шлюбі той був одружений з дочкою київського воєводи (у 1559–1608) князя Василя — Костянтина Костянтиновича Острозького — Катериною Василівною (1560–1579), яка померла після пологів у віці 19 років, будучи в шлюбі близько року та народивши чоловікові сина Януша I Радзивіла (1579–1620). Катажана Тенчинська теж померла раніше за чоловіка 19 березня 1592 р., й Криштоф Радзивіл, утретє ставши удівцем, одружився 13 лютого 1593 р. вчетверте з другою дочкою князя Василя — Костянтина Острозького, католичкою Галшкою (Єлизаветою) Василівною (бл. 1557–1599). Остання на той час була вдовою заможного та впливового магната, аріаніна Яна Кішки (1547–1592), який за часів короля Стефана Баторія був жемантійським старостою (1579), а за Сигізмунда III Вази став віленським каштеляном (з 1589), а потім — берестейським воєводою.

Син Катажани (Катерини) Тенчинської та Юрія II Юрійовича Слуцького — Юрій III Юрійович Слуцький (1559–1586) одружився 1585 р. теж з представницею роду Кішок — Барбарою (за Кальнофойським — Катериною) Кішчанкою. Судячи із повідомлення в книзі «*Тератургіма*», Юрій III Юрійович помер наступного після весілля року, у віці 27 років, залишивши дружину з новонародженою донькою Софією Юріівною. Мати

Мінськ. Катедральний собор, де зараз покійся
моці прп. Софії Слуцької. Фото 1970-х рр.

пережила сина, оскільки Кальнофойський пише, що він помер «к великому прискорбию матери и братьев...». Поховали князя в Успенському соборі. Цю інформацію Афанасій (Кальнофойський) отримав від Слуцького архієпископа о. Самійла Залеського Щицика, про що є запис на берегах книги «Тератургима». **(51) (Шевчук В. «Тератургима» Атанасія... № 19–20.–С. 63)** Його брати: Олександр та Юрій–Ян (Семен) Юрійовичі Слуцькі померли, відповідно, в 1591 та 1592 роках. Незадовго до своєї смерті вони надали жалувану грамоту від 20 травня 1589 р. архімандриту Слуцького Свято–Троїцького монастиря, майбутньому унійному київському митрополиту (в 1596–1599) Михайлу (Рагозі) на пожиттєве управління православним монастирем в маєтку Морочи. **(52)**

Отже, всі згадані князі Слуцькі доводилися близькими родичами Василю — Костянтину Костянтиновичу Острозькому та його батькам: Олександрі Семенівні Слуцькій та Костянтину Івановичу Острозькому.

Князь Василь — Костянтин Острозький пережив батьків, дружину (з 1550 р.) Софію Янівну Тарновську (1534–1570/71) — дочку одного з самих впливових сановників Польщі, краківського каштеляна і великого коронного гетьмана Яна Амор Тарновського II (1488–1561), а також чотирьох своїх дітей, народжених в двох шлюбах: синів Костянтина (+1588) і Олександра (1570–1603) та дочок Катерину (1560–1579) та Гальшку (Єлизавету) (1559–1599). Поховавши їх, князь намагався зробити якомога більше для увічнення пам'яті та посмертного вшанування своїх близьких.

На той період у храмах та костьолах на теренах Польщі та ВКЛРЖ на могилах королів та заможних магнатів встановлювали розкішні надгробні пам'ятники в стилі ренесанс. **(ІЛЛ...058, 059)**

У кафедральній базиліці Різдва Найсвятішої Діви Марії в місті Тарнові, яке перебувало в приватній власності князів Тарновських, Заславських та Острозьких, Василь — Костянтин Острозький встановив пам'ятник на могилі своєї дружини княгині Софії Янівни **(ІЛЛ...055) (ІЛЛ... 053)**.

У цьому ж самому костюлі на кошти Острозького та Тарновських італійським архітектором Джовані — Марією Моска (Подавано) був споруджений пам'ятник батькові Софії Тарновської та її брату війницькому каштеляну Яну Криштофу Тарновському (+1567) після смерті якого вона успадкувала великі землеволодіння.

Василь–Костянтин Острозький, який в 1559–1608 рр. був київським воеводою, профінансував черговий ремонт Успенського собора Києво–Печерського монастиря. Тоді, імовірно, в храмі поновили монументальний живопис, в тому числі доповнили на його стінах портретний ряд князів додатковими зображеннями князів Острозьких, Гольшанських, Збаразьких, Заславських, Вишневецьких, Сангушків. **(ІЛЛ...027)** Всі вони були

Ікона «Праведна Софія, княгиня Слуцька». Із Святодухівського собору у Мінську.

не тільки благодійниками монастиря, а й були пов'язані між собою тісними родинними **узами**. Багато з них, імовірно, знайшли в соборі свій останній спочинок.

У 1579 р. Василь–Костянтин Острозький встановив в храмі на могилі свого батька князя Костянтина Івановича Острозького ренесансний надгробок. Деякі дослідники вважають, що авторство надгробка належить Себастьяну Чешку.⁽⁵³⁾ Проте, ствержувати це зарано, оскільки документами підтверджено виконання цим скульптором тільки однієї роботи — надгробка Рамултової в Дрогобичі. Інші дослідники схиляються до того, що авторство надгробка за стилістичними ознаками належить майстру з північної країни.⁽⁵⁴⁾ Скульптурне зображення князя на надгробку виконано за традицією тих часів у вигляді воїна в лицарському обладунку, що покоївся на саркофазі.^(ІЛЛ...024) Будучи за життя воїном, який відданно служив батьківщині, князь після смерті став взірцем для живих, вражених пишнотою його посмертного вшанування. Завдяки таким творам

мистецтва пам'ять про спочилих була тоді навіть глибше, ніж знання про діяльність живих володарів. Мистецтво, проголошуючи славу героям, увічнювала в поставлених їм надгробках історію держави. Надгробок нагадував про численні перемоги талановитого воєначальника К.І. Острозького в боях з московитами та татарами, про битви під Вішневцем (1512), під Оршею (1514) ^(ІЛЛ...052,060), під Соколом (1519), під Ольшаницею (1527) та інші. Нажаль ця рідкісна для України пам'ятка не збереглася до нашого часу. Залишилися лише короткі згадки про неї очевидців. В 1584 р. львівський купець Мартин Грунєвєг писав: «Церква (Успенська— О.С.) прикрашена гарно і коштовно. Є в ній також князівський надгробок з алебастру і мармуру». ⁽⁵⁵⁾ В 1594 р. інший очевидець—Єрих Ляссота, теж засвідчив: «Церква здесь красивая каменная; въ ней можно видѣть прекрасную мраморную гробницу герцога Константина Острожскаго, отца нынѣшнего старого воеводы кievского; онъ былъ храбрый герой. Надпись русская». ⁽⁵⁶⁾ Набагато пізніше (1654 р.) надгробок описав син Антіохійського патріарха Макарія, архідиякон Павло Алеппський. З його опису дізнаємося, що пам'ятник розташовувався праворуч від того, хто входив у храм, у вишукано прикрашеній арці : «Здесь справа от входящего очень высокая, большая арка, которая заходит за архиерейское место, внутри она вся из мрамора с письменами; откосы с той и с другой стороны покрыты блестящим мрамором с резными украшениями: на нем изображены люди, кони, битвы, колесницы и пушки тонкой четкой работою, поражающей изумлением разум. На половине (в центре — О.С.) этой арки выступают очертания продолговатого стола, на котором спит человек с бородой, в железных латах; он сделан из твердого красного камня, похожего на порфир, и ничем не отличается от полной человеческой фигуры. Он лежит на боку, опершись на локоть, подложив правую руку под голову; одно колено его положено на второе; на голове позолоченная корона, на груди позолоченные же цепи. Это работа

которая поражает изумлением разум». Далее Павло Алеппский пише: «Насупротив него находится изображение сина его с длинной белой бородой».(57) Тобто, на стіні навпроти надгробка Костянтина Івановича Острозького був написаний портрет його сина Костянтина — Василя Острозького, який на час виконання портрету був вже поважного віку, тому й зображений тут з сивою бородою. Надгробок князя Острозького на цьому місці знаходився й на початку ХУІІ ст. Його бачив тут московський священник Іван Лукьянов : «*Да тут же видехом в той же церкви (Успенській — О.С.) у правого столба изваян в камне князь Константин Острожский; лежит на боку в латах, изображен как —будто живой*». (58)

Під час ремонту храму після пожежі 1718 р. надгробок було перенесено на інше місце — в нартекс давньої частини храму, леворуч від входу. Після відтворення Успенського собору в 2000 р. замість пам'ятника, що загинув під час війни, встановили новий, але поки ще без барокового оздоблення, робота над виготовленням якого триває. Він певною мірою повторює колишній надгробок, про який ми маємо уяву завдяки світліні ХІХ ст.

* * *

В 1612 році, вже після смерті Василя—Костянтина Острозького, в Успенському соборі поховали дружину його онука — литовського князя Януша І Радзивіла (1579–1620) (ЛЛ...056) — Софію Юріївну Слуцьку (ЛЛ...057), а також їх щойно народжену дочку Катерину. Як йшлося, Софія Слуцька була дочкою князя Юрія ІІІ Юрійовича Слуцького (1559–1586) та Барбари Кішчанки, а Януш І Радзивіл був сином Катерини Василівни Острозької (бл.1560 — 1579) та Христофора (Криштофа) Радзивіла «Перуна» (1547–1603).

Про Януша І Радзивіла відомо, що він здобув освіту і набув військового досвіду за кордоном та завдяки протекції батька став литовським підчаши́м. Деякий час він був в опозиції до короля Сигізмунда ІІІ Вази (1587–1632) та брав участь у Сандомирському рокоші 1606 року, але йому вдалося уникнути репресій.

Софія Юріївна Слуцька була його першою дружиною. Оскільки вона була останньою спадкоємицею слуцьких князів Олельковичів, то завдяки шлюбу з нею Януш І Радзивіл отримав величезні володіння Слуцьких князів. Тому за право одружити з нею Радзивілам та Острозьким довелося боротися з її опікунами та родичами, в тому числі, князями Ходкевичами, яких підтримував король. Конфлікт загрожував перерости у збройне протистояння. Цьому завадило лише загострення міжнародної ситуації. Король, зацікавлений у залученні до війни бойових підрозділів князів Радзивілів та Острозьких, серед яких були досвідчені полководці, змусив сторони конфлікту пійти на запропонований ним компроміс.

Заручини Софії Слуцької та Януша І Радзивіла відбулися 1 жовтня 1600 р. Слід відмітити, що ніхто не звертав при цьому увагу на те, що подружжя належало до різних релігійних конфесій: князь відомий як апологет протестантизму, а княгиня Софія ісповідувала православ'я та була активною противницею церковної унії.

Шлюб не був тривалим та щасливим. Ходили плітки про те, що в родині не все добре, що Януш І Радзивіл хворий на венерічну хворобу. Щодо княгині Софії, то її звінувачували у подружній зраді, про що натякає віршований твір «Смачний шматочок» Данієля Наборовського.

Дітей в цьому шлюбу не народилося. Крім дочки Катерини, померлої відразу після народження, у Софії Юріївни раніше було дві вагітності, що обірвалися. Князь Януш після її смерті одружився вдруге з Єлизаветою (Софією) з Гогенцоллерів (1529–1629) та мав від шлюбу з нею двох дочок та сина Богуслава Янушевича. Про останнього відомо, що він був власником однієї із найдавніших пам'яток руського ілюстрованого літописання, що дійшла до нашого часу. До верхньої дошці переплету рукопису був прикріплений екслібрис кн. Богуслава Радзивіла. До князя рукопис потрапив від його батька кн. Януша І Радзивіла, а той отримав рідкісну пам'ятку від кн. Станіслава Зеновича,

про що свідчить дарчий напис латинською мовою на аркуші 251. Після того, як під час Семилітньої війни московити захопили Кенігсберг, до них потрапив й рукопис. Тому ця пам'ятка зараз має назву Радзивилівський, або Кенігсберзький літопис. **(59)** (Зберігається у Бібліотека академії наук Росії (БАН, 35.5.30)

Про поховання княгині Софії Юріївни Слуцької та її дочки Катерини в Успенському соборі Києво-Печерського повідомляє Афанасій (Кальнофойський) в книзі «*Тературги-ма*»: «...скорбящий супруг со слезами поставилъ (пам'ятник — О.С.) супругъ, славнѣйшей въ свое время женщинъ по роду, красотѣ, а болѣе добродетелями. Жила 25 лѣтъ, 10 мѣс., 8 дней. Дочь Екатерина пережила ее 16 часами...».

Слід відмітити, що деякі дослідники заперечують факт поховання княгині в Успенському соборі. У зв'язку з цим зауважимо, що «*Тературги-ма*» була видана 1638 р., тобто коли після зазначеної події минуло лише 26 років й в цей час в монастирі жило багато ченців, які були свідками поховання в обителі цієї знатної особи та її дитини. Тобто, помилки в цьому повідомленні не може бути.

Пояснити те, як тлін княгині Софії пізніше опинівся в Слуцькому Свято — Троїцькому монастирі можна, пов'язавши це з подіями 1651 року та князем Янушем II Радзивілом (1612–1655) — сином Христофора II Радзивіла (1585–1640) та Ганни Кішки. Януш II Радзивіл декілька десятиліть командував литовським військом у війнах з Московією та українськими козаками. Як відомо, він 1649 р. здобув перемогу у битві під Лоевом, а у 1651 р. захопив Київ. Перебування війська Януша II Радзивіла в Києві зафіксоване на малюнках художника А. ван Вестерфельда, відомих по їх копіям кінця XVIII ст. (60) (Смирнов Я.И. Рисунки Киева 1651 года по копиям их конца XVIII века // Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе.—М., 1908. — Т.2.—С. 318) Тоді місто постраждало від пожеж. Летописець пише, що з Печерського монастиря було забрано казну і навіть панікадило. (61) (Бессонов С.В. Архитектура Киево-Печерской лавры в ее историческом развитии. —К., 2015. —С. 168; Очерки истории Киево-Печерской лавры и Заповедника.—С. 60; Список с листа белорусского письма киевского мещанина Бариш— Полченко к Репнину // Соловьев С. История России с древнейших времен.—СПб., 1851–1879. — Т. X. — С. 1612). Мабуть саме тоді Януш II Радзивіл забрав для перепоховання у зазначеному Слуцькому Свято — Троїцькому монастирі, яким завжди опікувалися князі Слуцькі, тлін своєї племінниці: його батько доводився Янушу I Радзивілу — чоловіку Софії Юріївни Слуцької рідним братом. Перепоховання в той час не було чимось незвичним. До речі, прах самого Януша II Радзивіла, який помер 1655 р. в Тикотині (нині у Підляському воєводстві Польщі), пізніше перенесли до м. Кейдани, де перепоховали в кейданському мавзолеї біржанської та дубинської гілок династії Радзивілів.

Поховання кн. Софії Юріївни в Слуцькому Свято— Троїцькому монастирі бачив до 1912 р. дослідник П. Вікторовський. **(62) (Викторовский П. Западно-русские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI в. и в XVII в. —К., 1912.—С. 229).** Але після закриття цієї обителі в 1930–х роках її прах перенесли до кафедрального собору у Мінську **(ІЛЛ...133)**, де вони знаходяться й зараз. Княгиня Софія, яка була відома своєю підтримкою православної віри в складний для Церкви період, канонізована 1983 року. Пам'ять святої вшановують 19 березня (1 квітня). **(ІЛЛ... 088)**

* * *

В Успенському соборі були поховані деякі нащадки сина страченого 1481 р. кн. Івана Юрійовича Дубровицького та кн. Ганни Михайлівни Чорторийської — згаданого князя гольшанського і дубровицького Юрія (Григорія) Івановича. Останній в своєму заповіті (1528/29) прохав митрополита Макарія, аби той зустрів в районі р. Прип'яті похоронну процесію, яка буде супроводжувати труну з його тілом, та провів її до місця його

поховання в Києво-Печерському монастирі. У князя від двох шлюбів народилося багато дітей, зокрема дочки: Марія, Ганна та Софія Юріївни, а також син — князь Іван (Януш) Юрійович Гольшанський і Дубровицький.

Дочка Марія Юріївна була пошлюблена тричі. Її другий чоловік — маршалок королівський, городничий та підстароста володимирський, каштелян луцький (1566–1568) **(63)** Михайло Тихонович Козинський. Він був сином овруцького старости Тихона Гриньковича Козинського. **(64)** Він народився від шлюбу останнього з кн. Овдотею Тимофіївною Капустянкою — з відомого місцевого роду Капуст **(65)**. Рід Козинських був однією з гілок роду Кірдеєвичів. Михайло Тихнович Козинський отримав від короля земельні володіння біля міста Володимира, які успадкувала його дочка Барбара Михайлівна (+ 1580). Її першим чоловіком був князь Миколай Ярославич, а другим — князь Юрій Андрійович Корибут Збараський (+ 1580) **(66)**. Батько останнього — Андрій Семенович Збараський (+ 1528) — доводився племінником Настасії Семенівні Збараської — матері першої дружини Костянтина Івановича Острозького.

Друга дочка — Ганна Юріївна Гольшанська (+ 1589) — була пошлюблена з господарським маршалком (1567–1585) **(67)** Олізаром Петровичем Кірдеєм Мильським (+ бл. 1574) — сином старости пинського і городоцького (1547) Петра Кірдеєвича Мильського **(68)**, який був родичем Івана Петровича Кірдея Мильського — згаданого опікуна дружини та сина Богуша (в ченцях Євфимія) Федоровича Корецького **(69)**.

Третя дочка — Софія Юріївна Гольшанська (+ 1594) — була дружиною новгородського каштеляна (з 1586) кн. Олександра Івановича Полубенського (+ 1606/7). Про останнього відомо, що в 1569 р. він брав участь у захопленні фортеці Ізборг. Пізніше потрапив до полону та був виданий прибічнику московського володаря Івана IV Васильовича принцу Магнусу. Незабаром, за домовленістю зі Стефаном Баторієм, його відпустили до ВКЛРЖ. Він відіграв активну роль в Лівонській війні. Будучи освіченою людиною він залишив по собі кілька послань та щоденник — звіт. Батьком Олександра Івановича Полубенського був господарський маршалок, справця новгородського воеводства (1549–1451) Іван Андрійович Дуда-Полубенський (+ 1556), а матерю — кн. Богдана (Невидана) Михайлівна Сангушківна (+ 1558). Остання доводилася племінницею згаданому князю Андрію Олександровичу Сангушковичу **(70)**. Як повідомляє Афанасій Кальнофойський, в Успенському соборі в 1551 р. був похований рідний брат Івана Андрійовича Дуди — володимирський намісник (1505–1507), мстиславський намісник (1521/22–1551) Василь Андрійович, а також його син — Лев Васильович Полубенський, який помер близько 1544 р. **(71)**. Останній був одружений з дочкою Івана Горностая **(72)**. У першому шлюбі дружиною Василя Андрійовича Полубенського була княгиня Оксинія Іванівна Явнугтївна Заславська. Крім сина Льва Васильовича у Василя Андрійовича Полубенського був син Іван Васильович (+ 1558), а також дочка Ганна Василівна — перша дружина Олександра Андрійовича Сангушковича Кошерського (бл. 1508–1565), але, як свідчить королівський декрет від 12 березня 1534 р., подружжя розлучилося **(73)**. Останній був рідним братом першої дружини кн. Богуша (в ченцях Євфимія) Корецького.

Син кн. Юрія (Григорія) Івановича Гольшанського і Дубровицького — Іван (Януш) Юрійович — був католиком. У 1542 — 1544 рр. він займав посаду київського воеводи **(74)**, на якій його змінив Семен-Фрідріх Глібович Пронський **(75)** — син Гліба Юрійовича Пронського, онук згаданих Юрія Федоровича Пронського та невідомої на ім'я дочки київського князя Олелька Володимировича. Семен (Фрідріх) Глібович Пронський був одружений з Федорою Богушівною Боговитиновною — дочкою похованого в Успенському соборі 1530 року відповідно до свого заповіту **(76)** (**Акты ЮЗР.-СПб., 1863. Т. 1 (1361–1598) –С. 75**) Богуша (Михайла) Боговитиновича — представника стародавнього шляхетського роду. **(77)** **Собчук Володимир. Боговитиновичі: генеалогія і масти.** — С. 498) Дружина Богуша (Михайла) — Федора, була дочкою кн. Марії Іванівни

Острозької та кн. Андрія Олександровича Сангушковича.

Син Семена (Фрідріха) Глібовича — Олександр Фрідріхович Пронський, був одружений у другому шлюбі з Федорою Романівною Сангушко (+ бл. 1597) — дочкою Олександри Григорівни Ходкевичівни (1558/1559) та Романа Федоровича Сангушка (бл. 1537–1571). Федора Романівна доводилася племінницею князю Дмитру Федоровичу Сангушку — першому чоловіку доньки Іллі Костянтиновича Острозького — Галшки (78).

У князя Семена (Фрідріха) був брат Андрій Глібович, який згадується в джерелах наприкінці 1530-х рр. як черкаський староста (79), а у 1540–1544 рр. — як намісник черкаський (80). Привилей на держання ним цього замку датується 12 червнем 1540 р. В 1554–1557 рр. він був житомирським старостою, а 1557 р. передав цю посаду Роману Федоровичу Сангушку (81), дочка якого була дружиною племінника князів Пронських.

У братів Андрія та Семена (Фрідріха) Пронських було три сестри. Одна з них — Марія Глібівна Пронська, була пошлюблена з Яном (Іваном) Юрійовичем Зеновичем (82), який походив з роду панів литовських хоругових. Засновником роду вважають пана радного Зіновія Братошича (83), про якого відомо, що він засвідчив акт від 27 вересня 1422 р. Мельненської угоди (84).

16 березня 1586 р. син Яна (Івана) Юрійовича Зеновича та Марії Глібівни Пронської — полоцький (з 1566) і смоленський (з 1579) каштелян Юрій Іванович Зенович грамотою від 2 листопада 1539 р. отримав міста Мстиславль та Радомль (85). Разом зі своєю дружиною Софією Іванівною Глібовичівною та дітьми він дав Києво-Печерському монастиреві грамоту на «... сельцо Киселевичи в Бобруйской волости, с медовою и денежною данью». З документа дізнаємось, що в цьому монастирі похований його батько. Юрій Іванович пише: « .. мають (ченці — О.С.) свѣчи ставити у Пречистой дому ... надъ гробомъ отца моего и за душу всихъ родителей моихъ, и память чинити за предковъ моихъ, и за весь родъ мой...» (86).

В Успенському соборі поруч з Яном (Іваном) Зеновичем, вірогідно, похована і його дружина — Марія Глібівна Пронська, яка була правнучкою київського князя Олелька Володимировича.

У синодику Печерського монастиря записано для поминання десять членів родини пана Юрія Івановича Зеновича, три з яких узяли чернечий постриг з іменами: Іоан, Захарія та Андрій (87). Не виключено, що хтось з них був ченцем цієї обителі та знайшов тут свій останній спочинок.

Юрій Зенович та його дружина були кальвіністами за віросповіданням (88). Поховано подружжя не в Києво-Печерському монастирі. Вірогідно, саме їх дочкою була невідома на ім'я Зеновичівна, пошлюблена з Іваном Івановичем Полубенським (+ 1600) — рідним братом новгородського каштеляна Олександра Івановича Полубенського (+ 1607), який був чоловіком згаданої Софії Юріївни Гольшанської і Дубровицької.

Друга дочка Юрія Івановича Зеновича — Галшка Юріївна Зеновичівна, як і її батько, була кальвіністкою. Вона була дружиною православного за віросповіданням князем Михайлом Олександровичем Вишневецьким (1529–1584), який займав посади черкаського і канівського старости (1559–1579), брацлавського каштеляна (1579–1581), київського каштеляна (1581–1584), любецького старости (1583–1584) та був власником великих володінь. Князь помер у 1584 р. та, як повідомляє чернець Афанасій (Кальнофойський), був похований в Успенському соборі. Анонімний слуга князя склав у зв'язку з цим панегірик «*Epicedion*» (поховальний плач (грец.), вручивши його «*вельможній пані...княжні Галшці Зеновичівні*».(89) В панегірику автор прославляє князя, його предків, членів його родини та родини його дружини:

« З божого приречення князь помер преславний,
Він дружину з дому мав, що у світі знаний, —
Юрія Зеновича, лицаря такого,

Що преславні королі відали за нього».

Автор вихваляє Михайла Вишневецького як хороброго та досвідченого воїна та описує події з 1555 по 1584 рік: від першого бою, в якому брав участь князь, до його смерті. Перший бій з ворогом стався коли Михайло Олександрович був ще молодим:

*«Двадцять п'ять минуло літ лицарю, як доля
Повела його в степи, до Дикого поля.....
Про великий грізний бій досі слава лине.
Серед степу, де Хорол до Дніпра доплинув
Підіймається курган, кильдешовим званий...»*

Дослідники вважають, що тут йдеться про сучасний Кильдиш (Килдиш) — донині знану височину — лісове урочище біля с. Білики, що під самим Миргородом. Йшлося, очевидно, про напад на двір підданих кримського хана Девлет-Гірея, які тоді поверталися з походу на Московію. В 1556 році кн. Михайло Вишневецький разом із загоном Романа Сангушка брав участь під головуванням кн. Остафія Ружинського у виправі під Білгород-Дністровським, де ним довелося зіткнутися з турками. Влітку 1557 р. він перебував у війську, яке очолював король у протистоянні з Лівонським Ордеом. Між 1560–1562 рр. Михайло Вишневецький перебував у війську, що воювало на Сіверщині, зокрема, здобуло м. Радогощ (пізніше — Погар). Він брав участь в битві біля гори Пивиха; в обороні від татар м. Черкаси (1574 р.), а також в поході на м. Трубецьк (Трубчевськ), в якому були заручені й загоны його тестя старости пропойського і чечерського кн. Юрія Зеновича. (90)

Автор панегирика вихваляє Михайла Вишневецького як доброго господаря підпорядкованих йому величезних володінь:

*«Князь — природжений вояк, виявив відвагу,
Королівську заслужив шану та повагу...
Добрим старостою став там на Україні,
Де до моря Борисфен плине по равнині».*

Автор панегирика описав й зовнішність князя Михайла Олександровича Вишневецького:

*«Благородно вік прожив князь на цьому світі.
Зросту був помірного, вигляд мав поважний,
Проти нищих ворогів мужній і відважний.
Повновидним був з лиця, вигляд мав ласкавий.
З цього кожний міг пізнати, що то князь наш славний...»*

Дружина князя Галшка Юріївна Зеновичівна не вийшла заміж удруге, тому її теж могли поховати в Печерському монастирі біля чоловіка.

Рідний брат кн. Михайла Вишневецького — Олександр Олександрович Корибутівич-Вишневецький помер у 1577 р., тобто на сімь років раніше за нього, й теж похований

Портрет Костянтина Івановича Вишневецького. Невідомий художник. Із колекції Національного художнього музею України. Інв. № НХМУ-М-409.
Праворуч напис: «Konstantyn Korybuth kiazе Wisniewicki. Wojewoda Kijowski. Syn Jana kiazа Wisniowieckiego lezi w Kijowie w Picczarskicy Cerkwi.

в Успенському соборі. Автор зазначеного панегірика, прославляючи князів Вишневецьких, не оминув увагою й цього князя:

«Вишневецьких княжій дім — то вітчизна слави,

Котра голосно луна й по чужих державках.

Мужні лицарські сини з дому вилітали,

Поміж котрих доблесні гетьмани бували...

Вишневецький Михайл, князь наш преподобний,

Каштелян був київський, похвали достойний...

Олександр, що в ратному був умілий ділі,

Рідний брат покійного, воїн сильний, смілий...»

Дружина князя Олександра Олександровича Вишневецького — Олександра Андріївна Капустянка — була дочкою господарського дворянина, овруцького державця (1546–1551; 1553–1571), брацлавського каштеляна (1566) князя Андрія Тимофійовича Капусти (+ 1572) та Ганни Шимковни Скленьської. Остання на прохання свого чоловіка поховала його в Успенському соборі «в каплиці, которую

сам небожик змуровати дав». Після смерті чоловіка Ганна Шимківна, як дізнаємося з книги Афанасія (Кальнофойського), постриглася в черниці, а після смерті, була похована в Печерському монастирі біля свого чоловіка. Їхня дочка Олександра Андріївна Капустянка померла 1606 р., тобто вона майже на тридцять років пережила батьків та свого чоловіка Олександра Олександровича Вишневецького. В своєму заповіті вона не наполягала на похованні її в Успенському соборі й була згодна знайти свій останній спочинок там, де родичам буде зручніше її поховати (91). Де її поховали наразі невідомо.

У князя Андрія Тимофійовича Капусти була рідна сестра Овдотя Тимофіївна Капустянка. Вона, як йшлося, була в першому шлюбі за Тихном Гриньковичем Козинським, а їхній син Михайло Гринькович Козинський був другим чоловіком кн. Марії Юріївни Гольшанської — Дубровицької. Першим чоловіком останньої був Андрій Михайлович Курбський.

В Києво-Печерському монастирі похований двоюрідний брат Михайла та Олександра Олександровичів Вишневецьких — київський воєвода князь Костянтин Іванович Вишневецький (1541/42–1574). Про це дізнаємося із напису, зробленому на його портреті. (ІЛЛ.183) Це наразі єдина згадка як про поховання його в Лаврі, так й про те, що він деякий час займав посаду київського воєводи. Князь Костянтин був сином Івана Михайловича Вишневецького (1542) та Настасії Семенівни Олізарівни Шилович. В 1571–1574 роках, як вважають деякі дослідники, він був житомирським старою.

Князі Вишневецькі вже в передунійний період були членами королівського двору Си-

гізмунда II Августа(92), що, без сумніву, відбилося на їх позитивному сприйнятті Люблінської унії 1569 року.(93) Крім того, про їх справжнє відношення до унії свідчить подальша політична кар'єра князів, а також той факт, що деякі представники роду Вишневецьких, так само як й Острозьких, Збараських, Корецьких та багатьох інших після підписання унії здобули можливості для створення системи латифундій на базі земель інкорпорованих воєводств. Крім того, більшість з них стали лідерами в новій державі — Речі —Посполитої.

Костянтин Вишневецький переважно жив на Волині. Уявлення про реальну значущість та рівень престижу князя дають відомості з «топису» литовських військ, здійсненого 1567 року.(94) Тоді він виставив 24 кінних і 12 «драбів», тобто піших (у порівняння —князь Василь —Костянтин Острозький мав почет — 200 комонних і 100 піших). Відомо, що відповідно до ухвали сейміку Волинського воєводства від 16 березня 1573 року йому було доручено командування посполитим рушенням шляхти в разі виникнення воєнної загрози під час елекції. (95)

Костянтин Вишневецький був одружений з Анною (Ельжбетой) Сверщівною. З її родини відомий польський надвірний маршалок Януш Сверчовський, який в битві під Оршею командував військом разом з Костянтином Івановичем Острозьким. Дружина Костянтина Вишневецького, імовірно, пережила свого чоловіка, який помер у молодому віці (32–33 р.). Вона, а також їхні син та дві дочки не були православними й поховані не в Києво–Печерському монастирі.

Слід зауважити, що наприкінці XVI ст. поховання князів в обителі на деякий час було утруднене у зв'язку із політичною нестабільністю на Київщині, яка в цей час опинилася в руках козацтва. В жовтні 1592 р. козаки без облоги і тривалого штурму «*гвалтом*» оволоділи Києвом й вивезли із Київського замка гармати та порох.(96) Наступного року стосунки між козацькими ватажками та місцевою владою в особі київського воєводи Василя–Костянтина Острозького та черкаського і канівського (1560–1593), любецького і корсунського (1584–1593) старости Олександра Михайловича Вишневецького — сина згаданих Михайла Олександровича Вишневецького та Гальшки Юрїївни Зиновичівни, ще більше ускладнілися. У травні 1593 р. люди Вишневецького вбили очільника козаків Криштофа Косинського, а незабаром загинув й князь Вишневецький. Останнім з князів Вишневецьких в Печерському монастирі був похований Адам Олександрович Корибут Вишневецький (1566/76 — 1621) — син Олександра Олександровича Вишневецького та кн. Олександри Андрїївни Капустянки.

Примітки

1. Любавский М.К. Очерк истории Литовско–Русского государства до Любленской унии включительно. — М., 1915. —С. 84.; АЗР. Т.1.№ 214; АЗР. Т.1.№ 191.
2. Клепатський П.Г. Очерки...—С. 259.
3. Herbst S. Wojna Moskiewska 1507–1508 // Księga ku ezci prof. Oskara Haleckiego. АЗР. Т. 2. № 20; № 36; Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции (далі — ОДБ МАМО). М., 1915. Кн. 21. —С. 302, № 557; РДАДА.Ф. 383. Оп. 1, спр. 8. Арк. 234–235зв.; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського.—К., 1998. — С. 197.
4. Клепатський П.Г. Очерки ...— С.82–83.
5. АЗР... Т. 2. № 34.
6. Афанасий Кальнофойский. «Тератургима»... Отд. II. — С. 36.
7. АЗР... Т. 2. № 45;
8. История русской церкви Макария.... — С. 128; АЗР. Т.2.№ 103
9. История русской церкви Макария... — С. 159;
10. Миловидов А.И. О положении православия и русской народности в Пинском удельном княжестве и городе Пинске до 1703 г. — М., 1894.—С. 42–43, 50.

11. Слюнькова И.Н. Монастыри восточной и западной традиции: Наследие архитектуры Беларуси. — М.: Прогресс-традиция. 2002. — 68.
12. АЗР...Т. 1 № 227.
13. История русской церкви Макария... — С. 196.
14. История русской церкви Макария... — С. 80.
15. АЗР...Т.2. № 109; История русской церкви Макария... —С. 154–155.
16. История русской церкви Макария... — С. 194 — 195.
17. АЗР...Т.2. № 101.
18. АЗР...Т.2. № 103.
19. Уваров А.С. Резная икона «Премудрость созда себе дом», принадлежавшая пинскому князю Федору Ивановичу Ярославичу (1499–1522). // Древности. Археологический вестник, издаваемый Московским Археологическим обществом Т. 1. М., 1868. — С. 193–203; Каталог собрания древностей графа Алексея Сергеевича Уварова. Отд., М., 1908. С. 27; А.С. Уваров. Резная икона «Премудрость созда себе дом», принадлежавшая пинскому князю Федору Ивановичу Ярославичу (1499–1522). // Сборник мелких трудов А.С. Уварова. Т. 1. М., 1910. С. 141–151; Плешанова И.И. Два резных деревянных образка в собрании ГРМ // Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник. (далее — ПКНО). — Ленинград.: Наука. 1980.—С. 206–217).
20. Любавский М.К. Очерк истории ...—С. 84.
21. Однороженко О. Князівська геральдика волині середини XIV — XVIII ст. —Харків., 2008.—С.14.
22. Собчук В. Боговитиновичі: генеалогія і маєтки...—С. 498.
23. Акты ЮЗР.— СПб., 1863. Т. 1. (1361–1598) —С.75.
24. Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции (далее — Описание документов МАМЮ). М., 1915. Кн. 21. —С. 138.
25. Codex epistolaris saeculi decimi quinti. Monumenta medii aevi historica. — Krakow. 1876. Т. 2. Р. № 73.
26. Яковенко Н. Українська шляхта ... —С. 361; AS.—Т.1.—№ 141,143.—С. 143,144; Kempa T. Konstanty Wasul Ostrogski...— S.16.
27. Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. джерелознавче дослідження. Київ. 1970. — С. 125; Войтович Л. Княжа доба на Русі. Портрети еліти. —Біла Церква:Видавець Олександр Пшонський. 2006. —С. 514–516; Яковенко Н. Українська шляхта ..— С. 306; Хроніка Ігнатія Стебельського. Вільно; ЦДІАЛ. Ф. 362, оп. 1, спр. 227, арк.3; ЛНБ ВР. Ф. Радзимицьких. Спр. 181 / VI—4, 4.5, арк. 49 зв.; Stebelski I. Genealogia
28. Яковенко Н. Українська шляхта ... —С. 361 ; Однороженко О. Князівська геральдика.. —С. 171.
29. Яковенко Н. Українська шляхта ... С. 361
30. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Украину в середине 17 века, описанное его сином архидиаконом Павлом Алеппским. Перевод с арабского Г. Муркоса. Изд. Первое.— К.: Типография Киево-Печерской лавры. 1997. — С. 70.
31. АЗР... Т.1. № 72.
32. АЗР... Т.2. № 14.
33. АЗР... Т. 2. №96.
34. АЗР...Т.2.№ 157; АЗР. Т.1, Примечания 25.
35. История русской церкви Макария...— С. 226.
36. Wolff J. Kniaziowe litewsko — rusky od konca XIV wieku...Warszawa., 1929. — с. 352.
37. Однороженко О. Князівська геральдика Волині ...—С. 37 — 38.
38. Клепатський Г. Очерки...— С.226.
39. Рагаускене Р. Мати і донька: Беата Костелецька і Галшка Острозька // Рагаускене Р. Мати і донька: Беата Костелецька і Галшка Острозька // Князі Острозькі. Вид. ТОВ «Балтія — Друк». 2006. — С. 133. Kronika Marcina Bielskiego. tomi III. Sanok, 1856. S. 986.
40. Иловайский Д. И. Царская Русь (Московско — царский период). — М.: Изд. ООО «Олимп».Изд. «АСТ». 2002. — С. 639–640.
- 41.Рагаускене Р. Мати і донька: Беата Костелецька і Галшка Острозька... — С. 133.

42. Яковенко Н. Українська шляхта ...— С. 307.
43. Wolff J. Kniazowie litewsko — rusky od konca XIV wieku... — 43–44. Клепатський П.Г. Очерки...—С. 209,338.
44. Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець: джерелознавче дослідження / Відп. ред. д.і.н. Ф.П. Шевченко. — К., 1970. — С.127.
45. Иловайский Д. И. Царская Русь (Московско — царский период. Первая половина или XVI век). М.: Олимп, АСТ. 2002. — С.639–640; Рагаускене Р. Мати і донька... — С. 133; Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — XVII ст. —К.: Критика. 2002.— С. 29.
46. Чумаченко О.В. Образи з минулого ...— С. 55; Викторковский П. Г. Западно—русские дворянские фамилии отпавшие от православия в конце XVI в. и в нач. XVII в.— К., 1912. — С. 155.
47. Wolff J. Kniazowie litewsko — rusky od konca XIV wieku... — S. 332.
48. Яковенко Н. Паралельний світ... — С. 22; Гудзяка Б. Криза і реформа ...— С. 77; Monumenta Poloniae Vaticana (далі —МУН), t. 1, № 8, с. 7–8 (15 січня 1529 р.);Dokumenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953) / ред. Athanasius G. Welykyj. Romae., 1953 (далі —DPR), т. 1, № 117, С. 208–210 (27 листопада 1531).
49. История русской церкви Макария... — С. 274; АЗР... Т.2, № 204, 209.
50. Слюнькова И.Н. Монастыри восточной и западной традиций: Наследие архитектуры Беларуси. —М.: Прогресс— Традиция. 2002. — С. 72.
51. Шевчук В. «Тератургима» Атанасія Кальнофойського. // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. Вип. № 19–20. — К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв України. 1997. — С.29–30.
52. АЗР. Т. 4. — СПб., 1851, № 15.
53. Gebarowicz M. Studia nad dziejami kultury artystycznej późnego Renesansu w Polsce. Torun, 1962, S. 156–158.
54. Любченко В.Ф. Львівська скульптура XVI — XVII століття —К.: Наукова думка. 1981.— С. 31.
55. Мартин Груневег. Славнозвісне місто Київ. / Переклад з німецької Я. Ісаєвича.// Мартин Груневег і його опис Києва. Всесвіт. № 5.К.: Вид. «Радянський письменник». 1981.—С. 211.
- 56.Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. Отд. III. К.: Академкнига. 2010.—С. 19.
- 57.Путешествие Антиохийского Патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским. М., 1897. Вып. 2.—С. 50.
- 58.Путешествие в Святую Землю священника Лукьяного // Русский архив. 1863. № 1 стб. 22.
59. Библиотека академии наук России (БАН, 35. 5. 30).
60. Смирнов Я.И. Рисунки Киева 1651 года по копиям их конца XVIII века// Труды XIII археологического съезда в Екатеринославле. — М., 1908.—Т. 2.—С. 318.
61. Бессонов С.В. Архитектура Киево—Печерской лавр и Заповедника в ее историческом развитии.— К., 2015.—С. 168; Список с листа белорусского письма киевского мещанина Бариш— Полченко к Решину// Соловьев С. История России с древнейших времен. — Спб.. 1851— 1879. — Т. X.—С. 1612.
62. Викторковский П. Западно— русские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI в. и в XVIII в. — К., 1912.— С. 229.
63. ЦДІАК. ф. 220, оп. 1, спр.37, арк.1; ф.256,оп.1,спр.1, арк.59. 1559–1560 рр.
64. Архив ЮЗР. Часть IV. Т. 1: Акты о происхождении шляхетских родов в Юго—Западной России.— К.. 1867. № VIII.— С. 27.
65. Яковенко Н. Українська шляхта ...—С. 367.
66. Волинські грамоти XVI ст./ Упорядники В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко. Вступна стаття, іменний та географічний покажчики, словник малозрозумілих слів — А.М. Матвієнко — К.: Наукова думка.1995. № 8, № 29, № 48, № 49.
67. НБУ, ІР,ф.2, спр. 6888. 1583р.; AGAD, Perg. 8792. 1583 р.; Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки... С. 72.
68. Архив ЮЗР. Ч. УІІІ. Т. 3. № XXV; ЦДІАК, ф.256, оп.1, спр. 7,арк.40 зв. 1547 р.; Алфьоров О., Одно-роженко О. Українські особові печатки ... С.72.

69. Архив ЮЗР. Часть VIII. Т. 3: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв.– К., 1909. №LXXXVI. — С. 305.
70. Яковенко Н. Українська шляхта ...С.328–329.
71. Яковенко Н. Українська шляхта...—С. 342.
72. Яковенко Н. Українська шляхта... С. 342.
73. Архив ЮЗР. Ч. VIII. Т. 3...№У.
74. Клепатський П.Г. Очерки ... — С.290.
75. Клепатський П.Г. Очерки ... —С.290; Яковенко Н. Українська шляхта... — С. 349.
76. Акты ЮЗР. — СПб., 1863. Т. 1. (1361–1598). — С. 75.
77. Собчук В. Боговиготовичі: генеалогія і мастки...—С. 498.
78. Яковенко Н. Українська шляхта...—С. 342.
79. Клепатський П.Г. Очерки ... —С.319.
80. Клепатський П.Г. Очерки ... —С.337.
81. Клепатський П.Г. Очерки ... —С.209; Яковенко Н. Українська шляхта ... —С. 339,349.
82. Augustyniak U. Testamenty ewangelikow reformowanych w Wielim Ksiestwie Litewskim. Warszawa. 1992. S. 24 –25; Яковенко Н. Українська шляхта... —
83. Однороженко О. Українська (руська) еліта ... — С. 116, 127 С. 349; АЗР. Т. 1. № 86.
84. GStARKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, п.68; Nowak P., Pokota P. Dokumenty strony polsko– litewskiej pokoju Melnenskiego z 1422 roku. — Poznan, 2004.
85. АЗР. Т.2. № 167.
86. АЗР. Т.1. № 86.
87. Поменник Введенської церкви... —С.31.
88. Яковенко Н. Паралельний світ...—С.78; Augustyniak U. Testamenty ewangelikow reformowanych w Wielim Ksiestwie Litewskim. Warszawa. 1992. S. 24–35.
89. EPICEDION, себто вірш жалобний про благородного й вечной пам'яті гідного князя Михайла Вишневецького //Українські гуманісти епохи Відродження. Частина 2.—К.: Наукова думка, Основи. 1995.—С. 20; Стороженко А.В. Стефан Баторий и днепровские казаки.—Київ, 1904.—С. 163–220.
90. Вирський Д. Вишневещина. Перші перемоги і перші соратники (1555–1595рр. // Україна в Центральній– Східній Європі. Вип. 15. К.: Інститут історії України НАНУ. 2015.— С. 108.
91. (457) Яковенко Н. Українська шляхта... —С.367; Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę. 1569–1648. — Warszawa, 2000. — S. 203; Київський літопис першої чверті XVII ст. // УІЖ.— 1989.—№ 5.— 108.
92. Ferenc M. Dwor Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie. Oswiecim. 2014. S 256,260,324.
93. Czamanska I. Wisniowieccy. Monografia rodu. Poznan. 2007. S. 55, 63, 87–88, 101–103.
94. Русская историческая библиотека. Т. 33. Пописи войска Великого княжества Литовского 1528, 1565, 1567 гг. — СПб., 1915. — С. 440–475; Літвін Генрік. Злука поштивих народів: польського, литовського, руського. Волинь і Київщина в Люблінській унії. — Київ.: Ніка–Центр. 2021. —С. 216.
95. ЦДІАК, ф.25, оп.1, спр.14,арк. 37г–38г.
96. Архив ЮЗР. —Ч. 3. Т. 1.—С. 36.

